

บทที่ 5

ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์การออกแบบการวิจัย: ความสอดคล้อง ความถูกต้อง และความชัดเจนของการออกแบบการวิจัย (research design II)

การวิเคราะห์และสังเคราะห์ในส่วนที่ 2 นี้ เป็นการมองในภาพรวมทั้งหมดของการออกแบบการวิจัยแต่ละเรื่อง (39 เรื่อง) รวมถึงสิ่งที่จะได้จากการออกแบบการวิจัย กล่าวคือ ความรู้และการนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งสืบเนื่องมาจากผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ในส่วนที่ 1 (บทที่ 4) ที่ผู้วิจัยได้เสนอไปนั้นว่า มีกระบวนการในการออกแบบการวิจัยเป็นเช่นไร มีความเหมาะสมกับกาลเทศะ/บุคคล กลุ่ม ชุมชน และสังคมหรือไม่อย่างไร องค์ประกอบที่สำคัญทั้ง 5 ประการ มีความสอดคล้อง ถูกต้อง และชัดเจนตามหลักการวิจัยหรือไม่อย่างไร ทิศทางในการกำหนดปัญหาการวิจัยในอนาคตเป็นอย่างไร ภายใต้แนวคิดพุทธบูรณาการศาสตร์และสหวิทยาการ คำถามเหล่านี้จะผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตามกรอบความคิดที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นจากแนวคิดหรือหลักการพิจารณาคุณภาพของการออกแบบการวิจัยของนักคิดนักวิชาการ ดังต่อไปนี้ คือ

1) กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ (2546) ในเรื่อง “การวางแผนการวิจัย, การเก็บรวบรวมข้อมูล, การวิเคราะห์ข้อมูล (การวิจัยเชิงคุณภาพในสวัสดิการสังคม: แนวคิดและวิธีวิจัย)” 2) จรรยา เศรษฐบุต (2544) ในเรื่อง “จริยธรรมสำหรับการศึกษาวิจัยในคน Ethical Issues in Research Involving Human Subjects” 3) ชาย โปธิสิตา (2550) ในเรื่อง “การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ, การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ)” 4) ทศน์ศิริพันธ์ สว่างบุญ (2548) ในเรื่อง “โครงสร้างการประเมินคุณภาพงานวิจัย แบบประเมินคุณภาพงานวิจัย และเกณฑ์ในการประเมินงานวิจัย (สำหรับงานวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ) (การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชน: การวิเคราะห์อภิमानและการวิเคราะห์กระบวนการทางปัญญาอภิमान)” 5) นิสา ชูโต (2551) ในเรื่อง “การวางแผนการวิจัย, วิธีการวิจัย: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม, การเก็บรวบรวมข้อมูล: การสังเกต, การเก็บรวบรวมข้อมูล: การสัมภาษณ์, การวิเคราะห์ข้อมูล, คุณธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัย (การวิจัยเชิงคุณภาพ)” 6) ศิริพร จิรวัดมนกุล (2552) ในเรื่อง “การตรวจสอบคุณภาพของการวิจัยเชิงคุณภาพ (การวิจัยเชิงคุณภาพด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ)” 7) สุภางค์ จันทวานิช (2551) ในเรื่อง “การเตรียมตัวทำงานภาคสนาม, การสังเกต, การสัมภาษณ์, การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล (วิธีการวิจัยเชิง

คุณภาพ)” 8) สุวิมล ตีรกานันท์ (2548) ในเรื่อง “การประเมินงานวิจัย (การประเมินโครงการ: แนวทางสู่การปฏิบัติ)” เกณฑ์กำหนดที่ได้พัฒนาขึ้นประกอบไปด้วยประเด็นหลัก ๆ ต่อไปนี้

1. **ความสอดคล้อง ความถูกต้อง และความชัดเจนของการออกแบบการวิจัย (research design):** ควรมีการออกแบบการวิจัยที่มีความสอดคล้อง ถูกต้อง และชัดเจน ทั้งการตั้งโจทย์การวิจัย/คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย แนวคิดในการวิจัย วิธีการวิจัย เช่น การสุ่มตัวอย่าง เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล/ตีความข้อมูล และ/หรือความถูกต้องตรงประเด็นของผลการศึกษา

2. **การออกแบบการวิจัยที่ดีต้องนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ (knowledge):** เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการออกแบบการวิจัยที่จะทำให้เข้าถึงข้อมูลที่ต้องการ (ต่อยอดความรู้เดิม) หรือทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม

3. **การออกแบบการวิจัยที่สัมพันธ์กับประโยชน์ในการวิจัย (values):** สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้จริงทั้งทางทฤษฎี/วิชาการ (ในที่นี้เน้นที่วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก) และทางปฏิบัติเกี่ยวกับบุคคล สถานที่หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม

4. **การออกแบบการวิจัยต้องคำนึงถึงจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัย (morality and code of conduct):** มีการออกแบบการวิจัยที่คำนึงถึงผลกระทบทั้งทางกายและจิตใจ (ความถูกต้อง เหมาะสม ดีหรือไม่ดี) ที่อาจจะเกิดขึ้นแก่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทั้งในส่วนของบุคคล สถานที่ และ/หรือปรากฏการณ์ที่เข้าไปศึกษา รวมถึงการป้องกันและแก้ไขด้วย

ประเด็นหลัก ๆ ทั้ง 4 ประการนี้ เป็นแนวทางในการชี้ให้เห็นว่า การออกแบบการวิจัยเป็นหัวใจของการวิจัยทุกรูปแบบทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ หรือการวิจัยประเภทอื่น นอกจากนี้ในงานวิจัยทุกเรื่องถ้ามีการประเมินการออกแบบการวิจัย จะทำให้ประชาคมนักวิจัยทราบว่าการวิจัยเรื่องนั้น ๆ มีคุณค่ามากพอที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงหรือไม่อย่างไรทั้งเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ การประเมินจะทำให้นักวิจัยมีความชัดเจนทั้งด้านตัวนักวิจัย ด้านวิธีการวิจัย เช่น การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตีความสรุปผลการวิจัย เป็นต้น ดังนั้น แนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้คลี่คลายให้เห็นว่าการออกแบบการวิจัยแต่ละเรื่องแต่ละประเภทมีจุดแข็ง-จุดอ่อนหรือไม่อย่างไร เชื่อมโยงให้เห็นถึงแนวโน้มและทิศทางการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์และสวัสดิการสังคมด้านการประยุกต์ใช้พุทธธรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และสังคมในอนาคตได้หรือไม่อย่างไร อีกทั้งสามารถบอกให้รู้ได้หรือไม่ว่า การออกแบบการวิจัยของงานวิจัยแต่ละเรื่องสามารถนำเสนอเป็นวิธีวิทยาพื้นฐานที่นักวิจัยทั้งหลายจะยึดเป็นต้นแบบสำหรับ

งานวิจัยของตน ๆ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนานวัตกรรมบนฐานคิด พุทธปรัชญา ที่จะพัฒนาเป็นกระบวนการทัศน์ทางเลือกแห่งการพัฒนาแก่ปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และ สังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคต ตามวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยได้ตั้งไว้ในการศึกษาครั้งนี้

ความสอดคล้อง ความถูกต้อง และความชัดเจนของการออกแบบการวิจัย (research design)

การออกแบบการวิจัยทุกประเภททุกระดับทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพที่จะบอกให้ ผู้อื่นทราบว่า เป็นงานวิจัยที่ดีมีคุณภาพหรือไม่นั้น ปัจจัยหนึ่งที่สามารถบอกให้รู้ได้ ก็คือ การออกแบบการวิจัย เพราะการออกแบบการวิจัยนี้จะทำหน้าที่เป็นเสมือนแผนที่ความคิดนำไปสู่ เป้าหมายของการวิจัย สิ่งที่นักวิจัยต้องการ ก็คือ ข้อมูล (data) แม้มีพร้อมทุกประการทั้งข้อมูล หลักและข้อมูลที่เป็นบริบท แต่ถ้าหากการออกแบบการวิจัยไม่ชัดเจน ถูกต้อง เหมาะสมหรือ สอดคล้องกันทั้งกระบวนการวิจัย ก็เป็นเรื่องยากที่จะแสวงหาข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูล และ วิเคราะห์ตีความข้อมูล แล้วนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ที่ต้องการได้

การออกแบบการวิจัยถือว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญมากในการวิจัยเชิงคุณภาพ เมื่อการออกแบบการวิจัย เช่น วิธีการวิจัย ไม่ชัดเจน ถูกต้อง เหมาะสมหรือสอดคล้องกัน จะส่ง ผลกระทบต่อองค์ประกอบอื่นทันทีทั้งทางตรงและทางอ้อมไม่มากก็น้อย ไม่ว่าจะเป็นโจทย์หรือ คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์ในการวิจัย แนวคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย และความถูกต้อง ตรงประเด็นของผลการศึกษา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งโจทย์หรือคำถามในการวิจัยจะได้รับ ผลกระทบมากที่สุด ทั้งนี้ก็เพราะว่า โจทย์หรือคำถามในการวิจัยจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่ เชื่อมโยงองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งหมด และขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ตอบสนองต่อส่วนอื่นด้วย องค์ประกอบอื่นจะเชื่อมโยงถึงกันได้ จะต้องอาศัยโจทย์หรือคำถามในการวิจัย ตามนัยนี้ คำถาม ในการวิจัยจึงเป็นเหมือนหัวใจของการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (ชาย โพธิสิตา, 2550, น. 113)

เมื่อมองย้อนกลับมาสู่งานวิจัยที่ผู้วิจัยที่ได้ทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์จำนวน 39 เรื่อง ที่แยกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ ดังกล่าวในส่วนที่ 1 นั้น พบว่า โดยภาพรวมนักวิจัยส่วนใหญ่ได้ ออกแบบการวิจัยที่ถูกต้อง เหมาะสม และสอดคล้องกับเรื่องที่ทำ เช่น งานวิจัยของ ลักษณะวัต पालะรัตน์ (2535) ที่ทำการวิจัยเกี่ยวกับญาณวิทยาทางพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม หรือไม่? ทั้งโจทย์/คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย แนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย วิธีการ วิจัย และข้อค้นพบในการวิจัย (ประเภทที่ 1) พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นินฺนุณยากร) (2547) ที่ทำเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหารื่องทรัพยากรน้ำด้วยพุทธสันติวิธี (ประเภทที่ 2) ภัทรพร สิริกาญจน

(2535) ที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนชนบท (ประเภทที่ 3) และสุดท้ายชาติชาย ไบทัตทิม (2547) ที่วิจัยเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในสังคมของผู้ป่วยจิตเภทหลังการบำบัดด้วยแนวทางหนึ่งซึ่งผู้ป่วย/ผู้เกี่ยวข้องกับผู้ป่วยใช้เพื่อสร้างพลังอำนาจแก่ตนเอง ก็คือ หลักพุทธธรรม (ประเภทที่ 4) แต่มีงานวิจัยจำนวนไม่น้อยที่ยังไม่ค่อยชัดเจนในเรื่องนี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า เมื่อคำนึงถึงความสอดคล้องขององค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยทั้ง 5 ประการ เช่น คำถามในการวิจัยในหลาย ๆ เรื่อง นักวิจัยไม่ได้กล่าวถึงเลย เป็นต้นว่า งานวิจัยของ ศุภชัย สุวรรณสุทธิ (2538) ที่ศึกษาภูมิปัญญาพุทธกับแนวทางใหม่ของการพัฒนาประเทศไทย (ประเภทที่ 1) ศุภลักษณ์ สุวรรณเครือ (2532) ที่วิจัยเรื่องมรรควิธีแห่งรักและเมตตาเพื่อรับใช้สังคม (ประเภทที่ 2) สมชาย สุรชาติ (2530) ที่ทำเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมการใช้พืชสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท (ประเภทที่ 3) และพระมหาสุทธิพงษ์ ปานเพ็ชร (2544) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการประยุกต์หลักการบริหารเชิงพุทธในเรือนจำและทัณฑสถาน (ประเภทที่ 4)

การที่ไม่มีคำถามในการวิจัยก็เป็นเช่นเดียวกับการขาดโจทย์/เป้าประสงค์ในการวิจัย เมื่อโจทย์/เป้าประสงค์ไม่มี ก็ทำให้ไม่ทราบว่านักวิจัยต้องการศึกษาอะไร เมื่อไม่รู้ว่าต้องการศึกษาอะไร ก็จะทำให้ไม่มีความชัดเจนในองค์ประกอบที่เหลือทั้งในเรื่องวัตถุประสงค์ แนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย และผลการวิจัยในที่สุด ทั้งนี้ เพราะองค์ประกอบของการออกแบบการวิจัยทั้งหมดมีความเชื่อมโยงถึงกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อมนั่นเอง ด้วยเหตุฉะนั้น ผู้รู้หลายท่านจึงได้บอกว่า คำถามในการวิจัยเป็นหัวใจขององค์ประกอบของการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ คำถามคือจุดเริ่มต้นที่หนึ่งของการก้าวต่อไป เมื่อไม่เริ่มต้นจากที่หนึ่ง การที่จะก้าวต่อไปเป็นที่สอง เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ อย่างน้อยก็ในแง่ของตรรกะ หรือว่านักวิจัยมีคำถามอยู่ในใจ แต่ไม่ได้แสดงให้เห็นในกระบวนการวิจัย นั่นก็เท่ากับว่านักวิจัยละเลยความสอดคล้อง ความถูกต้อง และความชัดเจนของการออกแบบการวิจัยในงานวิจัยของตน ซึ่งจะทำให้คุณภาพของงานวิจัยลดลงไปทั้งเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ และส่งผลถึงประเด็นอื่น ๆ ในการวิจัยในที่สุด

ความชัดเจนของคำถามการวิจัยที่ชี้ประเด็นในสิ่งที่นักวิจัยต้องการค้นหาคำตอบ

ความชัดเจนของคำถามในการวิจัยเป็นสิ่งยืนยันว่า นักวิจัยต้องการอะไรในการศึกษาเรื่องนี้ เรื่องนี้สำคัญอย่างไรจึงต้องศึกษาหาคำตอบ หากนักวิจัยมีความชัดเจนมากพอในเรื่องนี้ จะทำให้การวิจัยของตนมีความง่ายมากขึ้นในการดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่ได้วางไว้ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุประสงค์ แนวคิดในการวิจัย วิธีการวิจัย หาไม่แล้วจะมีผลตรงกันข้ามกับสิ่งที่ต้องการทันที ดังที่ ศิริพร จิรวัดมนกุล (2552, น. 41) กล่าวไว้ว่า

คำถามงานวิจัยแต่ละข้อนำไปสู่การกำหนดแบบการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัยที่เฉพาะ โจทย์และคำถามงานวิจัยจึงเป็นจุดตั้งต้นของกระบวนการวิจัยที่สำคัญมาก หากโจทย์ไม่ดี คำถามงานวิจัยไม่ชัด ถึงแม้ว่าจะเลือกระเบียบวิธีวิจัยอย่างถูกต้อง ผลการวิจัยหรือข้อค้นพบที่ได้ก็ใช้ประโยชน์ไม่ได้ ทำให้เกิดการสูญเสียทั้งเวลาและทรัพยากรไปอย่างไร้ประโยชน์ ดังนั้น นักวิจัยต้องให้เวลากับการตั้งโจทย์และกำหนดคำถามงานวิจัยเป็นอย่างมาก

คำถามการวิจัยที่ชัดเจนนั้น นักวิจัยสามารถกระทำได้หลายวิธีด้วยการศึกษาค้นคว้าจากแหล่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับโจทย์/ปัญหาการวิจัยของตน เช่น จากการทบทวนเอกสาร จากแหล่งทุนวิจัย หรือหน่วยงานต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งจากประสบการณ์ของตนก็ตาม หากนักวิจัยสามารถใช้ประโยชน์จากประเด็นดังกล่าว นักวิจัยจะได้คำถามการวิจัยที่ชัดเจน ถูกต้อง เหมาะสม และสอดคล้องกับชื่อเรื่องรวมทั้งความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาด้วย โดยคำถามการวิจัยนี้นักวิจัยอาจกระทำได้ 3 รูปแบบ คือ (1) คำถามประเภทยึดกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยเป็นหลัก (2) คำถามประเภทบ่งนัยถึงข้อมูลที่ต้องการเป็นหลัก และ (3) คำถามประเภทมุ่งเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรหรือผลกระทบของปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง (ชาย โพธิสิตา, 2550, น. 116-117) คำถามเหล่านี้จะต้องเป็นคำถามที่ถามเป็นกระบวนการ แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่นักวิจัยต้องการค้นหา คำตอบ ทั้งสอดคล้องกับเรื่องวิจัย-กระชับ-ชัดเจน

จากแนวทางดังกล่าวมาสามารถชี้ประเด็นได้ว่า งานวิจัยทั้ง 39 เรื่องที่ใช้ในการสังเคราะห์ครั้งนี้ เรื่องใดมีคำถามชัดเจน เรื่องใดมีคำถามไม่ชัดเจน หรือแม้กระทั่งไม่มีคำถามการวิจัยเลย เมื่อพิจารณาต่อไปก็พบว่า ทั้ง 39 เรื่อง มีคำถามการวิจัยอยู่ 20 เรื่อง ที่เหลืออีก 19 เรื่องไม่มีคำถามการวิจัย เมื่อเทียบเคียงกันแล้วครั้งต่อครั้งที่มีการถามและไม่มีคำถามการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทที่ 3 ไม่มีคำถามการวิจัยอยู่ 8 เรื่อง จากทั้งหมด 11 เรื่อง มีคำถามอยู่ 3 เรื่อง เท่านั้น งานวิจัยในประเภทนี้จึงถือว่ามีความถูกต้องตรงประเด็นและความน่าเชื่อถือน้อยที่สุด (เพราะขาดองค์ประกอบที่สำคัญประเด็นหนึ่งไป) จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า เพราะเหตุไร? นักวิจัยจึงไม่ตั้งคำถามการวิจัย นักวิจัยรู้หรือไม่ว่า ถ้าขาดคำถามการวิจัยแล้วจะส่งผลต่อส่วนอื่น ๆ ของงานวิจัย รวมถึงข้อค้นพบในงานวิจัยของตนทั้งด้านความถูกต้องตรงประเด็นและความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้ (validity and credibility) ใน 20 เรื่องที่มีคำถามการวิจัยนั้น เมื่อมองในภาพรวม นักวิจัยส่วนใหญ่ตั้งคำถามการวิจัยได้ชัดเจน มีเพียงไม่กี่คนที่ตั้งคำถามไม่ค่อยชัดเจนและสอดคล้องกับเรื่องวิจัยมากนัก

เรื่องที่มีคำถามการวิจัยที่ชัดเจนถูกต้อง เช่น เรื่อง ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท ของ ชาญณรงค์ บุญหนุน (2540) งานวิจัยนี้สามารถบ่งบอกถึงเรื่องราวที่ตัวนักวิจัยต้องการคำตอบได้ชัดเจน นักวิจัยตั้งคำถามเป็นกระบวนการได้สอดคล้องกับเรื่องที่ทำ มีความกระชับชัดเจนในรายละเอียดที่ต้องการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ องค์ประกอบของการออกแบบการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่คำถามจนถึงข้อค้นพบดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน ดังนั้น จึงทำให้งานวิจัยมีผลการศึกษาที่มีความถูกต้องตรงประเด็นและน่าเชื่อถือ โดยข้อค้นพบสามารถบอกให้รู้ว่า ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็น “สัจนิยมเชิงปฏิบัตินิยม” หรือ “ทฤษฎีความจริงแบบวิภังชวาท” ความจริงในที่นี้ หมายถึง หากบุคคลใดต้องการจะเข้าถึงความจริง ไม่ว่าจะเป็ความจริงของชีวิตหรือสังคม บุคคลนั้นจะต้องลงมือปฏิบัติจริง ๆ ไม่ใช่ฟังหรือทำตามคนอื่นโดยเลือนลอย จึงจะสามารถเข้าถึงความจริงแท้ได้ เรียกว่า “โอบนโยโก” คือ น้อมเข้ามาใส่ตัว แล้วจะรู้ว่าความจริงในเรื่องนั้น ๆ เป็นเช่นใด ตามความหมายนี้ บุคคลจะสามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาตัวเองได้โดยไม่มีขีดจำกัด ขณะเดียวกันการเข้าถึงความจริงจะมีหลายระดับขั้นตอน ด้วยว่าความจริงแท้ไม่มีหนึ่งเดียว รวมทั้งพุทธปรัชญาจะให้น้ำหนักแก่บริบทของความจริงนั้น ๆ ด้วย กล่าวคือ เมื่อจะตอบว่านี่คือความจริงตามพุทธปรัชญาหรือไม่ ผู้ตอบจะต้องแยกตอบเป็นประเด็น ๆ เป็นเรื่อง ๆ ไป จึงจะตรงตามความเป็นจริงของพุทธ การปฏิบัติตามแนวทางนี้จึงเรียกว่า “ความจริงแบบวิภังชวาท”

เมื่อย้อนกลับมาดูแนวคำถามที่ไม่ค่อยชัดเจน/สอดคล้องกับชื่อเรื่องและวัตถุประสงค์เท่าที่ควร เช่น เรื่อง การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อพัฒนาคุณธรรมครองจรชีวิต: กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำจืด ตำบลท่าพริก อำเภอเมือง จังหวัดตราด ของ อนันต์ แม้นพยัคฆ์ (2549) เรื่องนี้นักวิจัยตั้งคำถามกำกวมไม่ค่อยสอดคล้องกับชื่อเรื่องและวัตถุประสงค์มากนัก ด้วยเหตุที่วัตถุประสงค์มีข้อหนึ่งว่า เพื่อศึกษาความเป็นมาและการพัฒนาการของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ แต่นักวิจัยตั้งคำถามเพียงเรื่องการประยุกต์ใช้พุทธธรรมเพื่อพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เท่านั้น ฉะนั้น คำถามการวิจัยที่มีจึงไม่ได้ชี้ประเด็นในสิ่งที่นักวิจัยต้องการค้นหาคำตอบอย่างครอบคลุม อันทำให้ผลการศึกษาที่ได้เป็นไปคนละทิศทางกับคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัย ข้ำยังขาดน้ำหนักด้านความแกร่งของข้อมูล รวมทั้งความถูกต้องตรงประเด็นและที่น่าเชื่อถือในระดับงานวิทยานิพนธ์ด้วย เพราะคำถามการวิจัยนี้มีความเกี่ยวเนื่องอย่างยิ่งกับวัตถุประสงค์การวิจัยและปัญหาการวิจัย ฉะนั้น นักวิจัยทุกคนจึงต้องให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าองค์ประกอบอื่น ๆ ของการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพเลย

ความสอดคล้องต้องกันของวัตถุประสงค์การวิจัยกับคำถามและปัญหาการวิจัย

เป็นอีกข้อหนึ่งของการประเมินคุณภาพงานวิจัยว่า มีความน่าเชื่อถือแค่ไหนจะอยู่ที่วัตถุประสงค์การวิจัย งานวิจัยทุกเรื่องมีวัตถุประสงค์ก็จริง แต่ถ้าวัตถุประสงค์ข้อนั้นขาดความสอดคล้องกับคำถามการวิจัยและปัญหาการวิจัย จะถือว่างานวิจัยเรื่องนั้นไม่มีความถูกต้องตามหลักการวิจัยและจะส่งผลต่อความเชื่อมั่นของผลการศึกษาด้วย วัตถุประสงค์จะบอกเราว่า ในงานวิจัยเรื่องนี้มีจุดเน้นการศึกษาในเรื่องใด เรื่องนี้น่าสนใจหรือไม่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนักวิจัยคนนั้น ๆ เป็นผู้ตัดสินใจ และในการตัดสินใจนี้จะขึ้นอยู่กับโจทย์/คำถามการวิจัยและปัญหาการวิจัยของนักวิจัยคนนั้น ๆ เป็นสำคัญ จะตั้งวัตถุประสงค์อย่างไร ตั้งกี่ข้อ กว้าง/แคบแค่ไหนเพียงใด เหล่านี้เป็นต้น ล้วนเกี่ยวข้องกับคำถามการวิจัยทั้งนั้น ส่วนปัญหาการวิจัยนั้นอาจจะเกี่ยวข้องไม่มาก

วัตถุประสงค์เกี่ยวข้องอย่างมากกับจุดมุ่งหมายในการวิจัย ด้วยว่าจุดมุ่งหมายในการวิจัยจะช่วยบอกเราว่าจะเดินไปทิศทางใดจึงจะก้าวไปสู่ความสำเร็จในการวิจัยเรื่องนี้ของตน จุดมุ่งหมายทำให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำงานวิจัยให้สำเร็จ ส่วนวัตถุประสงค์ คือ เรื่องที่ตนจะต้องทำให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมายนั้นให้ได้ จุดมุ่งหมายนี้อาจจะมาจากเรื่องส่วนตัวนักวิจัย หรือเรื่องที่จะต้องกระทำให้สำเร็จเพื่ออะไรสักอย่างก็ได้ หรือจุดมุ่งหมายที่เกี่ยวกับการวิจัยจริง ๆ ก็ได้ เรียกจุดมุ่งหมายนี้ว่า “จุดหมายเชิงวิชาการ” (ชาย โพธิสิตา, 2550, น. 119-120) ตามนัยนี้ งานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง พบว่า ส่วนใหญ่งานวิจัยเหล่านั้นนักวิจัยจะตั้งวัตถุประสงค์ได้สอดคล้องกับคำถามการวิจัยของตน ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึงเฉพาะงานวิจัยที่มีคำถามการวิจัย 20 เรื่อง ส่วนที่เหลือ (19 เรื่อง) ไม่มีคำถามการวิจัย ซึ่งถือว่าเป็นความบกพร่องในการออกแบบการวิจัย เพราะคำถามการวิจัยจะทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยงองค์ประกอบอื่น ๆ เข้าด้วยกัน งานวิจัยที่นักวิจัยตั้งวัตถุประสงค์ได้สอดคล้องกับคำถามการวิจัย เช่น ภัทรพร สิริกาญจน (2535) วัตถุประสงค์ในเรื่องนี้เป็นวัตถุประสงค์เชิงวิชาการเพื่อศึกษาและวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติว่ามีประโยชน์มากน้อยแค่ไหนเพียงใด ชัดแย้งหรือสอดคล้องกับพระธรรมวินัยเพียงใด สอดคล้องกับคำถามที่ว่างานพัฒนาชุมชนของ พระคำเขียน สุวณฺโณ มีความจำเป็นและมีประโยชน์ต่อสังคมไทยมากน้อยเพียงใด/งานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ตามแนวทางดังกล่าวจะสอดคล้องหรือขัดแย้งกับพุทธบัญญัติเพียงใด ซึ่งนำไปสู่ข้อค้นพบในการวิจัยว่า แนวทางการพัฒนาชุมชนของพระคำเขียน สุวณฺโณ สอดคล้องกับพุทธบัญญัติและมีประโยชน์ต่อสังคมไทยส่วนรวม หากแต่มีปัญหาคออุปสรรคตรงที่สังคมไทยบางส่วนยังไม่เข้าใจในบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์กลุ่มนี้ รวมถึงความไม่เข้าใจของกลุ่มพระสงฆ์บางส่วนด้วย (เจ้าคณะพระสังฆาธิการ)

การพัฒนาสังคมในสมัยปัจจุบัน แน่นนอนว่าพระสงฆ์จะต้องปรับบทบาทและตำแหน่ง
 แห่งที่ของตนเองพอสมควร เพราะสถานการณ์ของสังคมเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก ทั้งด้านวิถีชีวิต
 และคุณค่าทางด้านจิตวิญญาณ เป็นสังคมที่สลับซับซ้อนยากที่จะเข้าใจและดำเนินตามได้ทัน
 ด้วยเหตุนี้ จึงส่งผลกระทบต่อบทบาท หน้าที่ของพระสงฆ์ อาศัยเหตุนี้จึงมีพระสงฆ์บางส่วนได้
 ปรับเปลี่ยนบทบาทและตำแหน่งแห่งที่ของตนไปบ้างเล็กน้อย ทั้งนี้เพื่อให้การปฏิบัติศาสนกิจตาม
 พุทธบัญญัติได้ดำเนินไปได้ แต่บทบาทเหล่านั้นยังเป็นบทบาทที่ไม่ค่อยปรากฏในพระธรรมวินัย
 ดั้งเดิมมากนัก จึงเป็นเหตุมีกลุ่มคนบางส่วนไม่เข้าใจและตำหนิติเตียนออกไป แต่บทบาทของ
 พระคำเขียน ถือว่าได้สร้างประโยชน์ต่อชุมชนบนภูคั้ง ตลอดถึงชุมชนอื่น ๆ ที่ได้นำรูปแบบ
 การพัฒนานี้ไปดำเนินการ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้นด้วย

ส่วนวัตถุประสงค์ที่ยังไม่ค่อยสอดคล้องกับคำถามการวิจัยมากนัก เพราะว่่านักวิจัย
 ตั้งวัตถุประสงค์กับคำถามการวิจัยไม่เป็นไปตามแนวทางเดียวกัน ซึ่งทำให้องค์ประกอบของ
 การออกแบบการวิจัยมีความบกพร่องขาดความเชื่อมโยงกันทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ ได้แก่
 วัตถุประสงค์ของ จริญญาโรจน์ ปาไล (2545) วัตถุประสงค์ตั้งไว้ว่าเพื่อศึกษาการทำกิจกรรมในชุมชน
 และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมกับการทำกิจกรรมในชุมชนของพระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรม แต่คำถาม
 การวิจัยถามว่า จะทำอย่างไรจึงจะทำให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ได้
 ตระหนักเห็นคุณค่ากับการนำแนวคิดพุทธธรรมไปปรับใช้ในการทำกิจกรรมในชุมชนให้เกิดดุลย
 ภาพระหว่างมนุษย์ สังคม/เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม และการทำงานในทุกวิธีการทั้งรายบุคคล
 กลุ่ม ครอบครัว การบริหารและนโยบายได้ ซึ่งเรื่องนี้จะส่งผลกระทบต่อกรอบแนวคิดในการวิจัย วิธีการวิจัย
 พร้อมทั้งผลการศึกษาด້วย นั่นคือ นักวิจัยมีคำถามในการวิจัยอย่างหนึ่ง แต่ทำการศึกษาใน
 อีกประเด็นหนึ่ง ดังนั้น จึงทำให้กรอบแนวคิดที่ดี วิธีการวิจัยที่ดี ผลการศึกษาก็ดีของนักวิจัยมุ่งไปที่
 การประยุกต์ใช้พุทธธรรมของพระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรมผ่านการทำกิจกรรมในชุมชน สวนทางกับ
 โจทย์/คำถามการวิจัยที่วางไว้ในเบื้องต้น ที่มุ่งให้ทุกฝ่ายมีความตระหนักหรือเพื่อปลูกจิตสำนึกให้
 ความร่วมมือในการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในวิถีชีวิตประจำวันจนเกิดดุลยภาพระหว่างมนุษย์ สังคม
 และสิ่งแวดล้อม สรุปว่าผลการศึกษายังไม่ตอบโจทย์/คำถามการวิจัยเท่าที่ควร อนึ่ง การตั้ง
 วัตถุประสงค์ในการวิจัยมิใช่เกี่ยวข้องกับคำถามและปัญหาการวิจัยเท่านั้น จะต้องเกี่ยวข้องกับ
 สถานการณ์ปัจจุบันด้วย จึงจะทำให้งานวิจัยนั้น ๆ มีความน่าสนใจเป็นพิเศษและมีประโยชน์
 ในทางนโยบายและแผนงานวิจัยด้วย

ความสำคัญและจำเป็นของเรื่องที่ทำวิจัยในสถานการณ์ทางสังคม

เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะบอกว่างานวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ จะควรค่าแก่การนำมาเป็นแนวทาง/ยุทธศาสตร์การพัฒนาดังคมหรือไม่ จะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางสังคมเป็นตัวกำหนดด้วยเช่นเดียวกัน หากว่างานวิจัยชิ้นนั้นได้ผลิตขึ้นท่ามกลางความต้องการของกระแสสังคม สอดคล้องกับกระแสสังคม ผลการศึกษาสามารถนำมาช่วยแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมได้ทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ (นโยบายและแผนงาน) ถือว่างานวิจัยชิ้นนั้นมีความสำคัญและจำเป็นตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่ถ้าจะพิจารณาจากการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาดังคม เรื่องวิจัยที่มีความสำคัญและจำเป็นจะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบเหล่านี้ คือ เป็นเรื่องที่น่าสนใจก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมแบบบูรณาการและรอบด้าน เป็นองค์ความรู้ใหม่และนวัตกรรมใหม่ (อาจจะไม่ตรงกับแนวทางเชิงคุณภาพมากนัก) ยังไม่เคยมีผู้ศึกษามาก่อน และเป็นปัญหาเร่งด่วน จึงจะถือว่าได้เกณฑ์กำหนดในที่นี้

เมื่อพิจารณาจากงานวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 39 เรื่อง ที่ได้นำมาสังเคราะห์ในครั้งนี้นี้ พบว่า ในทุกเรื่องมีผลการศึกษาที่น่าสนใจทั้งนั้น เพราะงานวิจัยเหล่านี้ได้ถูกผลิตขึ้นท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่สวนกระแสกับแนวทางการพัฒนาตามพุทธปรัชญา กระบวนทัศน์การพัฒนาสังคมจะเน้นที่ความทะยานอยาก (ตัณหา) เป็นหลัก แต่กระบวนทัศน์การพัฒนาตามพุทธปรัชญาจะเน้นที่การสละซึ่งความทะยานอยาก (อตัณหา/อโลภะ) เป็นหลัก ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่สวนทางกันอย่างชัดเจน จึงก่อให้เกิดการเสียดุลยภาพทางสังคม ดังนั้น แนวทางหนึ่งที่จะช่วยบรรเทาหรือเยียวยากระแสสังคมเหล่านี้ได้ก็คือ “การพัฒนาตามแนวทางพุทธปรัชญา” ผลการศึกษาที่ได้จากงานวิจัยเหล่านี้ผู้วิจัยจึงเสนอว่า เป็นผลงานวิจัยที่มีความสำคัญและจำเป็นทั้งทางนโยบายและแผนงานตั้งแต่ระดับปัจเจกจนถึงระดับโครงสร้างสังคมโดยรวม

แต่ถ้าจะเน้นเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่คาดว่าจะน่าจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมที่สุดก็คือเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธกับเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมไทย” ของ พระมหาสง่า พลสงคราม (2542) เพราะเรื่องนี้ที่น่าสนใจ มีประโยชน์ต่อการพัฒนาดังคมปัจจุบันแบบบูรณาการ และเป็นปัญหาเร่งด่วน จะเข้าองค์ประกอบของความสำคัญและจำเป็นที่สุด ผลการศึกษาเรื่องนี้สามารถนำไปใช้ได้ทั้งเชิงนโยบายและแผน ด้วยว่าเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธมิใช่เป็นเพียงแค่เศรษฐศาสตร์ตามความหมายที่เรารู้จักกันทั่วไป หากแต่เป็นเศรษฐศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์และสังคม ทำให้เกิดดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับสังคม มนุษย์กับธรรมชาติ และกายกับจิตตามหลักการของสัมมาอาชีวะ ผลการศึกษาจาก

การเปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์ทั้งสองรูปแบบสามารถนำมาวางเป็นนโยบายและแผนการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของสังคมไทยได้อย่างยั่งยืน ทั้งมิติด้านสังคมและจริยธรรมพื้นฐาน ได้แก่ ความสัมพันธ์ในชุมชน การพึ่งตนเอง การรวมกลุ่ม การแบ่งปัน เหล่านี้เป็นต้นล้วนแสดงถึงความสมัครสมานสามัคคี ความพอเพียง และความเสียสละ คุณสมบัติดังกล่าวจะทำให้ทั้งปัจเจก กลุ่ม ชุมชน และสังคม สามารถพัฒนาศักยภาพและยกระดับคุณธรรมของตนเองได้ ขณะเดียวกันก็จะเป็นทุนทางสังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้อย่างยั่งยืน (เป็นสิ่งที่ทำได้มิใช่เรื่องเพื่อฝันแต่ประการใด)

การประเมินงานวิจัยมิใช่การมองแค่ความสำคัญและจำเป็นเท่านั้น จะต้องมองไปถึงขอบเขตของการวิจัยด้วย จึงจะทำให้งานวิจัยมีความน่าเชื่อถือและสอดคล้องกับความเป็นจริงที่จะทำให้สำเร็จได้ การวิจัยที่ไร้ขอบเขตก็เท่ากับการเดินไปโดยไร้จุดหมายปลายทางไม่รู้ว่าจะไปสิ้นสุดที่ไหน สุดท้ายการวิจัยนั้นจะหลงทางและเป็นเรื่องเพื่อฝันไป

ความสอดคล้องของขอบเขตการวิจัยกับกรอบแนวคิดในการวิจัย

การประเมินในประเด็นนี้จะเป็นอีกทางหนึ่งที่จะทำให้ทราบว่า งานวิจัยเรื่องนั้น ๆ มีความสมบูรณ์ด้านการออกแบบและการวางแผนในเบื้องต้นมากน้อยแค่ไหนเพียงไร เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่นักวิจัยจะมองข้ามไปไม่ได้ เพราะจะส่งผลต่อการออกแบบในส่วนอื่น ๆ ทั้งแนวคิดในการวิจัยหรือวิธีการที่ใช้ในการวิจัย ตลอดจนความน่าเชื่อถือของผลการศึกษาด้วย ถึงแม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการออกแบบการวิจัยก็ตาม ขอบเขตในการวิจัยนี้จะเป็นตัวกำหนดว่า นักวิจัยจะต้องทบทวนวรรณกรรมหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องมากน้อยแค่ไหนเพียงไร จะเริ่มต้นตรงจุดไหนและสิ้นสุดตรงจุดไหน คำถามดังกล่าวมานี้ขอบเขตการวิจัยจะบอกให้นักวิจัยทราบได้ เมื่อทราบว่าจะทำแค่ไหนเพียงไรแล้วจะเป็นเรื่องง่ายต่อการวางแผนเรื่องการลงสู่สนามวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลด้วย

ความสอดคล้องของขอบเขตในการวิจัยจะต้องคู่ขนานไปกับกรอบแนวคิดในการวิจัย นักวิจัยจะต้องระบุตัวแปร/บุคคล สถานที่ ปรากฏการณ์ทางสังคมได้ถูกต้องตามกรอบแนวคิดในการวิจัย รวมทั้งมีการอธิบายและให้เหตุผลการกำหนดขอบเขตอย่างสมเหตุสมผล จึงจะทำให้กระบวนการวิจัยที่ออกแบบไว้มีความกระชับ ชัดเจนทั้งด้านผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย พื้นที่วิจัย และเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย สำหรับงานวิจัยทั้ง 39 เรื่องที่นำมาสังเคราะห์ นักวิจัยทั้งหมดได้กำหนดขอบเขตในการวิจัยได้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัยของตน แต่ยังมีบางส่วนที่นักวิจัยกำหนดขอบเขตไม่ค่อยสอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัยมากนัก เช่น เรื่อง “การประยุกต์

หลักการบริหารเชิงพุทธในเรื่องจำและทัณฑสถาน” ของ พระมหาสุทธิพงษ์ ปานเพ็ชร (2544) ในเรื่องนี้นักวิจัยขาดความละเอียดในการวางขอบเขตในการวิจัย ด้วยเหตุว่านักวิจัยกำหนดขอบเขตในการวิจัยว่า จะศึกษาในบริบทของสถานที่คือ เรือนจำและทัณฑสถาน พร้อมทั้งการประยุกต์หลักธรรมในทางพุทธศาสนาต่อการบริหารในเรื่องจำและทัณฑสถาน แต่กรอบแนวคิดในการวิจัยของนักวิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมและเอกสารต่าง ๆ เพียงทฤษฎีระบบราชการ แนวคิดการบริหารเท่านั้น ซึ่งเป็นการน้อยเกินไปสำหรับการทบทวนวรรณกรรมในระดับวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต รวมทั้งยังไม่ชัดเจนว่า กรอบแนวคิดเพียงเท่านี้ทำให้ภาพที่ชัดเจนในกระบวนการวิจัยอื่น เช่น คำถามวิจัย และยังให้เหตุผลไม่เพียงพอสำหรับการกำหนดขอบเขตในการวิจัยของตน เพราะยังมีขอบเขตที่กว้างเกินไป เช่น หลักการบริหารเชิงพุทธ นักวิจัยก็ไม่ได้ระบุให้ชัดเจนว่า หลักอะไรบ้าง กว้าง-แคบแค่ไหนเพียงใด เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลต่อไปถึงคำถามการวิจัย วิธีการวิจัย และผลการวิจัยในภายหลังได้ ขอบเขตในการวิจัยกำหนดไว้อย่างหนึ่ง แต่นักวิจัยได้วางกรอบแนวคิดในการวิจัยไปอีกอย่างหนึ่ง สรุปว่า การทบทวนวรรณกรรม (กรอบแนวคิดในการวิจัย) ของนักวิจัยไม่เพียงพอที่จะอธิบายให้เห็นภาพที่ชัดเจนของขอบเขตการวิจัยของตน เพราะการทบทวนวรรณกรรมน้อยเกินไป รวมทั้งเรื่องที่ได้ทบทวนไปก็ไม่ชัดเจนในรายละเอียดเกี่ยวกับหลักการบริหารทั้งของพุทธศาสนาและการบริหารทั่วไป ขอบเขตในการวิจัยนี้มิใช่จะต้องสอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัยเท่านั้น หากต้องสอดคล้องกับการนิยามศัพท์ที่ชัดเจนอีกด้วย

ความชัดเจนของการนิยามศัพท์ที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในการวิจัย

การนิยามศัพท์เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะประเมินว่า งานวิจัยนั้นมีการออกแบบการวิจัยที่เหมาะสมและตรงกับจุดมุ่งหมายของการวิจัยหรือไม่ การนิยามศัพท์เสมือนว่าเป็นเรื่องไม่ยากที่จะทำในการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่ถ้าการนิยามศัพท์ของนักวิจัยให้ความหมายที่ไม่ชัดเจนเพียงพอ คลุมเครือ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ใช้ประโยชน์จากผลการวิจัยเข้าใจผิดได้ และจะส่งผลต่อการนำไปใช้ประโยชน์ทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติได้ การนิยามศัพท์เป็นการทำความเข้าใจเบื้องต้นร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับผู้อ่านงานวิจัย ตามนัยนี้ การนิยามศัพท์นี้นักวิจัยจะต้องนิยามให้ครอบคลุมกับขอบเขตของการออกแบบการวิจัยและจุดมุ่งหมายของการวิจัยด้วย ตัวอย่างของการนิยามศัพท์ไม่ค่อยชัดเจนจากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง เช่น งานวิจัยของ พระมหาไพสิทธิ สัตยาภู (2542) เรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท ศึกษากรณี: พระเทพสิมาภรณ์กับการพัฒนาชนบทในจังหวัดนครราชสีมา” ในเรื่องนี้นักวิจัยได้นิยามคำว่า “บทบาท” ยังไม่ครอบคลุมเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่เป็นคำหลักในการวิจัยครั้งนี้ นักวิจัยนิยามคำว่าบทบาทลอย ๆ ซึ่ง

หมายถึงใครก็ได้ที่เป็นพระสงฆ์ไทยหรือต่างประเทศ แต่เมื่อดูที่ผลการศึกษาก็พบว่า บทบาทในที่นี่ หมายถึงบทบาทของพระเทพสิมาภรณ์นั่นเอง

เมื่อพิจารณาไปถึงคำบริบทของบทบาท ก็พบว่า บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนา ชนบท ศัพท์นี้นักวิจัยก็นิยามไม่ชัดเจนเช่นเดียวกัน คือ นิยามเป็นกลาง ๆ ทั้ง ๆ ที่นักวิจัยจะต้อง นิยามให้ชี้ชัดลงไปเลยว่า บทบาทของพระเทพสิมาภรณ์เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา นั่นเอง มิใช่ ใครก็ได้ ซึ่งเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงการขาดจุดมุ่งหมายในการวิจัยที่ชัดเจนของนักวิจัย ฉะนั้น จึงทำให้นักวิจัยนิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการแบบเลื่อนลอย ถึงแม้ว่าการนิยามศัพท์ที่ไม่ชัดเจนจะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการวิเคราะห์ข้อมูลและผลการศึกษาก็ตาม แต่ก็ทำให้ประเด็นดังกล่าวมีความบกพร่องและขาดความละเอียดอ่อนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำถามวิจัย/วัตถุประสงค์การวิจัย หรือบางที่อาจจะทำให้หลงทางพร้อมทั้งเสียเวลาในการวิจัยก็ได้ ดังที่ Maxwell (1996, อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550, น. 118) กล่าวไว้ว่า “ถ้าไม่มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนอยู่เบื้องหลัง นักวิจัยก็มีโอกาสที่จะหลงทาง หรือไม่ก็อาจจะใช้เวลาและความพยายามไปทำในสิ่งที่ไม่ช่วยให้บรรลุถึง จุดหมายปลายทางของการวิจัยแต่อย่างใด” การนิยามศัพท์นี้นักวิจัยจะทำไปโดยเลื่อนลอยไม่ได้ จะต้องอยู่ในกรอบแนวคิดในการวิจัย/งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งก็คือ จะต้องอยู่ในประเด็นปัญหาวิจัย ของตนเองเท่านั้น

การคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยที่มีความเหมาะสมกับปัญหาวิจัย

การวิจัยจะเป็นไปด้วยดีและสำเร็จลงได้เกี่ยวข้องอย่างมากกับผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย (research participants) ไม่ว่าผู้มีส่วนร่วมนั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ในการออกแบบการวิจัย ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยนี้ ก็คือ กลุ่มประชากรหรือกลุ่มตัวอย่างที่นักวิจัยมีความเห็นว่า สามารถ ให้ข้อมูลที่เฉพาะเจาะจง มีอะไรที่น่าศึกษาได้มาก สามารถให้ข้อมูลที่ตอบปัญหาวิจัย/ คำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์ในการวิจัยได้ (ในที่นี้ หมายถึง สถานที่ เหตุการณ์/ปรากฏการณ์/ กระบวนการด้วย)

การคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยนักวิจัยจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบของการวิจัย ได้แก่ ปัญหาวิจัย ทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย รวมทั้งวัตถุประสงค์ในการวิจัยด้วย ไม่ใช่จะ เลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย (บุคคล สถานที่ เหตุการณ์/ปรากฏการณ์/กระบวนการ) อะไรก็ได้ และ จำนวนมีความเป็นไปได้ที่จะทำการวิจัยในเวลาที่กำหนดให้สำเร็จได้ โดยมีการอธิบายหลักการเชิง เหตุผลสนับสนุนเทคนิคการสุ่มแบบเจาะจงอย่างเพียงพอ ตามนัยของการปฏิบัติหรือเทคนิควิธี

เรียกว่า “การคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง” หรือ “การคัดเลือกที่ยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษา” (purposeful sampling) เป็นหลัก

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยที่เหมาะสมกับปัญหาวิจัยของงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง นักวิจัยส่วนมากได้คัดเลือกมาเหมาะสมกับปัญหาการวิจัยของตน เช่น งานวิจัยเรื่อง “การดำเนินชีวิตในสังคมหลังการบำบัดของผู้ป่วยจิตเภทโรงพยาบาลศรีธัญญา” ของ พระมหาชาติชาย ไบทัตทิม (2547) ในเรื่องนี้ นักวิจัยได้คัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยจำนวน 20 ราย แยกเป็นผู้ป่วย 10 ราย ผู้ดูแล 10 ราย โดยได้รับคำแนะนำในการเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยจากผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านสังคมสงเคราะห์ การคัดเลือกแบบนี้เรียกตามภาษาการวิจัยว่า “expert choice” ดังนั้น จึงทำให้ได้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยที่มีความเหมาะสมกับปัญหาการวิจัย ที่นักวิจัยมุ่งศึกษาการดำเนินชีวิตในสังคมของผู้ป่วยจิตเภทที่ได้รับการจำหน่ายออกจากโรงพยาบาลแล้วไม่ต่ำกว่า 6 เดือน ทำให้นักวิจัยสามารถศึกษาหาข้อมูลจากบุคคลเหล่านั้นและญาติผู้ดูแลผู้ป่วยด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การปรับตัวในสังคม วิธีการได้รับการสนับสนุนการเสริมพลัง (empower) ผู้ป่วยจิตเภทที่ได้รับจากครอบครัว สังคม โดยยึดผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง

เมื่อเปรียบเทียบผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยกับกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยก็พบว่า นักวิจัยได้คัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยได้ตรงตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ได้พบทวนไป คือ นักวิจัยได้พบทวนภูมิหลังเรื่องโรคจิต รวมทั้งแนวคิดในการศึกษาการดำเนินชีวิตของผู้ป่วยจิตเภท ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ ชีวิตที่ถูกประทับตรา (บาป) การปรับตัวในสังคม ครอบครัวกับการดูแลผู้ป่วยจิตเภท แนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจ และข้อมูลชมรมกัลยาณมิตรผู้ป่วยจิตเภทศรีธัญญา แนวคิดทฤษฎีทั้งหมดล้วนเป็นเหตุให้นักวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยได้ชัดเจนและตรงกับจุดมุ่งหมายของการวิจัย และอีกประการหนึ่งที่ทำให้สามารถบอกได้ว่า นักวิจัยได้คัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยได้เหมาะสมก็คือ จำนวนผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยที่เหมาะสมกับระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัยให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ในที่นี้ คือ 20 ราย ตามที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งถือว่าไม่มากไม่น้อยเกินไปที่จะศึกษาให้สำเร็จได้ ภายในระยะเวลา 2 ปี คือ พ.ศ. 2545-2547 ในท้ายที่สุดนักวิจัยก็สามารถได้ข้อค้นพบจากกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทั้งในเชิงลึกและกว้าง ลึก คือ สามารถบอกได้ว่าผู้ป่วยจิตเภทดำเนินชีวิตอย่างไรในแต่ละวัน ใครมีส่วนเกี่ยวข้องบ้างกับผู้ป่วย เมื่อผู้ป่วยท้อแท้หมดหวังครอบครัวและญาติ ๆ จะต้องทำอย่างไร เหล่านี้เป็นต้น ส่วนกว้างนั้น คือ นักวิจัยสามารถบอกได้ว่า สังคมภายนอกมีความรู้สึกอย่างไรกับผู้ป่วยและครอบครัวผู้ป่วย อนึ่ง สังคมภายนอกควรจะแสดงท่าทีต่อผู้ป่วยและครอบครัวผู้ป่วยอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันศาสนา (พุทธศาสนา) ควรจะแสดงบทบาท

อย่างไรเพื่อให้ผู้ป่วยและครอบครัวเกิดความสบายใจและดำเนินชีวิตต่อไปได้ท่ามกลางกระแสสังคมที่เขี้ยวกราด ยากที่จะดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างมีความสุขในปัจจุบันและอนาคต

ส่วนงานวิจัยที่นักวิจัยเลือกกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยไม่สอดคล้องกับวิธีวิทยาว่าด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะจง ได้แก่ เรื่อง ประสิทธิภาพของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข ของ ญัตติสุนันท์ ปรภายสันติสุข (2541) ด้วยนักวิจัยได้เลือกกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเป็นจำนวนที่ไม่มากพอสำหรับการวิจัยเชิงปริมาณและมากเกินไปสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ (จำนวน 359 คน) และวัดผลด้วยการคำนวณเป็นค่าเฉลี่ยรวมภายในระยะเวลาเพียง 7-8 วัน (เก็บข้อมูลเพียงครั้งเดียวกับกลุ่มเดียว คือ วันที่ 16-23 ธันวาคม 2540) คือ เอาคุณค่ารวมเกี่ยวกับคุณภาพจิตของทุกคนมารวมกันแล้วคิดออกมาเป็นสถิติตัวเลขรวม ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะคาดการณ์หรือเชื่อได้ว่า ผู้เข้าร่วมอบรมตลอดหลักสูตร 7-8 วัน จะเป็นผู้ที่มีสภาพจิตที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น มีความสุขเพิ่มขึ้น เกิดสติปัญญาขึ้นอย่างแท้จริงและถาวร เพราะระยะเวลาเพียงเท่านี้ คงเป็นเรื่องยากที่จะทำเช่นนั้นได้ แม้ทำได้ก็ไม่แน่ใจว่า ผู้เข้าร่วมอบรมจะเป็นคนดีตลอดไปได้ ในอีกหลายวันต่อมาอาจจะกลับไปเป็นอย่างเดิมเพราะเหตุปัจจัยภายนอกหลาย ๆ อย่างมากกระทบก็อาจเป็นไปได้ ด้วยขณะที่เข้าร่วมอบรมมีจิตใจที่ยังใสสะอาดอยู่ เพราะไม่มีเหตุปัจจัยที่เป็นข้าศึกบกรบจนจึงได้ตอบแบบสอบถามไปในเรื่องที่ดี ๆ แต่พอออกไปอยู่ที่บ้านอยู่กับครอบครัวอยู่กับสังคมภายนอกที่มีแต่ความวุ่นวาย สภาพจิตใจอาจจะแย่นักกว่าเดิมก็อาจเป็นไปได้ สรุปว่า เป็นเรื่องที่ยากกว่า การสื่อสารที่สื่อออกไปนั้นมีประสิทธิภาพจริง ๆ ที่สามารถพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขตามความมุ่งหมายของการวิจัย ฉะนั้นข้อค้นพบที่ได้จึงเป็นแบบฉาบฉวย ไม่กว้างและลึกพอสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่ถ้าเป็นเชิงปริมาณอาจจะพอเป็นตัวแทนของประชากรหรือกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดได้ (สามัญการ/ generalization)

เมื่อเปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดในการวิจัย นักวิจัยก็ไม่สามารถทบทวนวรรณกรรมที่ครอบคลุมและสามารถที่จะเป็นแนวทางไปสู่การคัดเลือกกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยที่เหมาะสมกับปัญหาวิจัยได้ ด้วยนักวิจัยยังทบทวนวรรณกรรมไม่ลึกและกว้างพอ และการเลือกทบทวนสามแนวคิดทฤษฎีเท่านั้น ได้แก่ การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ สื่อและประสิทธิภาพของสื่อ และการเผยแพร่ธรรมะในพระพุทธศาสนา แต่ขาดการทบทวนเรื่องจิตและเจตสิกหรือเรื่องการประเมิณผล เพราะปัญหาการวิจัยในครั้งนี้เป็นเรื่องการประเมิณประสิทธิภาพของสื่อ รวมทั้งจำนวนประชากรหรือกลุ่มตัวอย่างที่เป็นไปได้ในการทำวิจัยให้สำเร็จตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ ถึงแม้ว่านักวิจัยจะได้ข้อค้นพบตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ก็ตาม แต่ระยะเวลาที่นักวิจัยใช้ไปในการเก็บข้อมูลจริง ๆ เพียง 7-8 วัน ตามหลักสูตรที่วางไว้ ซึ่งเป็นระยะเวลาเพียงน้อยนิดเมื่อเทียบกับชีวิตของคนคนหนึ่งที่มีระยะเวลาประมาณ 27,375 วัน (เฉลี่ย 75 ปี) เพียง 7-8 วัน จะเปลี่ยนชีวิตคนคนหนึ่งให้ดีขึ้น

นั่นเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ แต่เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ อาจจะมีมากกว่า (คือผลการวิจัยยังไม่เป็นที่ไว้วางใจได้/ไม่เป็นสามัญการในทางวิวิธวิทยา) ทั้งนี้ ระยะเวลาเพียง 7-8 วัน ยึดตามจำนวนผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย คือ 359 คน โดยแบ่งเป็นวิทยากรหลักและร่วมจำนวน 33 คน ผู้เข้าร่วมอบรมตามหลักสูตรจำนวน 326 คน สรุปว่า เป็นเรื่องยากที่จะใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเข้าไปศึกษาจำนวนผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเป็นจำนวนมาก ๆ ให้ได้ผลการศึกษาที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามความมุ่งหมายของปัญหาการวิจัยที่นักวิจัยตั้งไว้ ด้วยการเข้าไปศึกษาเพียงหนึ่งอาทิตย์ ถึงแม้จะใช้ได้ตามแนวคิดทฤษฎีเชิงปริมาณที่นักวิจัยใช้ร่วมกับเชิงคุณภาพในครั้งนี้นี้ แต่ผลการวิจัยยังไม่เป็นที่ไว้วางใจได้ (validity) สำหรับการวิจัยอภิมานเชิงคุณภาพ การคัดเลือกประชากรให้เหมาะสมกับปัญหาวิจัยนี้ นักวิจัยจะทำได้ก็ต่อเมื่อมีเกณฑ์ตัดสินในการคัดเลือกกว่า จะคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างไรจึงจะเหมาะสมกับปัญหาวิจัย เกณฑ์การตัดสินนั้นผู้วิจัยจะได้นำเสนอในประเด็นต่อไป

ความเหมาะสม/เกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเป็นเช่นใด?

ความเหมาะสมหรือเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะตัดสินว่า งานวิจัยนั้นมีกระบวนการในการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ที่จะส่งผลไปถึงข้อค้นพบในการวิจัยที่มีคุณภาพในที่สุดหรือไม่ เกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยผู้รู้แต่ละท่านวางไว้ไม่เหมือนกันเสียทีเดียว แต่โดยภาพรวมก็ไม่แตกต่างกันมากนัก ขึ้นอยู่ที่จุดเน้นในงานวิจัยขึ้นนั้นว่า มีปัญหาหรือวัตถุประสงค์ในการวิจัยเป็นเช่นใด มีบริบทที่เข้าไปศึกษาเป็นเช่นใด เกณฑ์ดังกล่าวมีความยืดหยุ่นตามบุคคล สถานที่ หรือสถานการณ์ที่เข้าไปศึกษาไม่เคร่งครัดเหมือนเกณฑ์ในการคัดเลือกของการวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้ความเป็นตัวแทนของประชากรหรือกลุ่มตัวอย่างที่เข้าไปศึกษา (stereotype) หรือเรียกว่า การเลือกแบบสุ่มโดยอาศัยหลักความน่าจะเป็นทางสถิติ (probability sampling) เป็นหลัก ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกที่เรียกว่า “ความเป็นสามัญการแบบเฉพาะเจาะจง” (generalization) หรือเรียกว่า การเลือกแบบยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษา (purposeful sampling) เป็นหลัก

เกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือในภาษาที่ฟังดูสลับซับซ้อน ก็คือ กลุ่มประชากร/กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาว่า มีความเหมาะสมกับปัญหาการวิจัยในเรื่องนั้น ๆ หรือไม่ ขึ้นอยู่ที่จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นหลักหมายความว่า นักวิจัยจะต้องไม่มองหาและเลือกเอาเฉพาะบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ หรือกระบวนการที่สอดคล้องลงรอยกับแนวคิดทฤษฎีหรือสิ่งที่นักวิจัยมีอยู่ในใจเท่านั้น แต่จะต้องเลือกให้ได้ตัวอย่างทุกรูปแบบ ทั้งที่มาสนับสนุนและ

หากล้างแนวคิดในการวิจัยและข้อสรุปที่จะได้จากการวิจัยนั้น นั่นคือ การที่เราเลือกใครก็ตามเป็นผู้ให้ข้อมูล ก็เพราะเขาเหล่านั้นมีข้อมูลจะบอกเราได้มากมายหรือให้เราได้ศึกษาในระดับลึกได้มาก ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อจุดมุ่งหมายหลักในการวิจัยของเรา เราเรียกคนเหล่านั้นว่า key informants/information-rich cases เราเลือกสถานที่แห่งหนึ่งหรือหลายแห่งมาทำวิจัยเพราะเรามั่นใจว่า สถานที่นั้น ๆ มีอะไรที่เราจะได้เรียนรู้มากมายเกี่ยวกับเรื่องที่เราอยากรู้ เราเลือกเหตุการณ์หรือกระบวนการอันใดอันหนึ่งมาศึกษา เพราะมีหลักฐานให้เชื่อว่า เหตุการณ์หรือกระบวนการนั้น ๆ มีอะไรหลายอย่างที่จะทดสอบแนวความคิดในการวิจัยของเรา กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เราสามารถอธิบายสิ่งที่เราเลือกได้ทั้งในทางแนวคิดทฤษฎีและในทางระเบียบวิธีวิจัย (ชาย โพรธิตา, 2550, น. 128-129)

เกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงคุณภาพที่จะสนองจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการวิจัยนั้นมีหลากหลายชนิด สามารถจำแนกได้ 15 ประเภท แต่ละประเภทก็สนองจุดมุ่งหมายในการวิจัยและมีวิธีในการคัดเลือกที่แตกต่างกัน ดังนี้ คือ (1) ตัวอย่างที่แสดงลักษณะสุดขั้ว (2) ตัวอย่างที่มีประสบการณ์มาก (3) ตัวอย่างที่ครอบคลุมความหลากหลายในประชากรได้มากที่สุด (4) ตัวอย่างที่มีลักษณะเหมือนกัน (5) ตัวอย่างที่แสดงลักษณะสำคัญของประชากรทั้งหมด (6) ตัวอย่างที่เป็นเกณฑ์สำหรับตัดสินกรณีอื่น ๆ (7) ตัวอย่างที่เลือกจากการแนะนำต่อ ๆ กันไป (8) ตัวอย่างที่ไม่เข้าเกณฑ์กำหนด (9) ตัวอย่างที่สนับสนุนและที่แย้งข้อค้นพบในการศึกษา (10) ตัวอย่างที่มีความสำคัญทางการเมือง (11) ตัวอย่างเพื่อพิสูจน์ทฤษฎี (12) ตัวอย่างที่เจาะจงเลือกมาจากประชากรที่แบ่งเป็นช่วงชั้น (13) ตัวอย่างที่สุ่มจากประชากรที่เลือกมาอย่างเจาะจง (14) ตัวอย่างที่เลือกแบบเฉพาะหน้า และ (15) ตัวอย่างที่เลือกตามความสะดวก (patton, 1990, pp. 169-183, อ้างถึงใน ชาย โพรธิตา, 2550, น. 130-134) ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มตัวอย่างดังกล่าวจึงพอสรุปได้ว่า เกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทั้ง 39 เรื่อง จะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมและจำนวนที่มากพอ รวมทั้งไม่มีความลำเอียง/อคติในการคัดเลือกด้วย

ในงานวิจัยทั้ง 39 เรื่องนั้น ปรากฏงานวิจัยที่สามารถทำได้อย่างลงตัวกับปัญหาวิจัยหลายเรื่อง เช่น เรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า (2541-2560) ของ สุภา อุกุโท (2541) งานวิจัยเรื่องนี้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยได้เหมาะสมกับปัญหาการวิจัยของตน คือ นักวิจัยได้เลือกเอาบุคคลผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขาทั้งทางพุทธศาสนาและทางวิชาการทั่วไปเป็นจำนวนที่มากพอที่จะสามารถให้คำตอบที่จะสนองตอบต่อจุดมุ่งหมายของการวิจัยได้เป็นอย่างดี (จำนวน 80 (32) คน) ผู้เชี่ยวชาญมีทั้งพระสงฆ์และนักวิชาการทั่ว ๆ ไป เป็นกลุ่มตัวอย่างที่เรียกตามภาษาเทคนิควิจัยว่า “ตัวอย่างที่มีประสบการณ์

มาก” การเลือกกลุ่มตัวอย่างประเภทนี้เป็นการเลือกที่ถือว่าไม่มีความลำเอียง/อคติในการวิจัย เพราะนักวิจัยไม่ได้เลือกเอาตามความสะดวกของตนและไม่ได้เลือกเพราะความไม่รู้อะไรเลย อนึ่ง การคัดเลือกเอาผู้เชี่ยวชาญทั้ง 80 คน ดังกล่าว นักวิจัยสามารถที่จะศึกษาหาข้อมูลจากกลุ่มคนเหล่านั้นได้อย่างเต็มที่และได้ข้อมูลที่ลึกพอทั้งด้านที่จะมาสนับสนุนและหักล้างแนวคิด รวมทั้งการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยของนักวิจัย เพราะบุคคลเหล่านั้นเป็น key informants/information-rich cases จึงทำให้ผลการศึกษานักวิจัยออกมามีประสิทธิภาพตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อประชาคมวิจัยได้ทราบถึงบทบาทของพระสงฆ์ในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน รวมทั้งบทบาทของพระสงฆ์ในบริบทของสังคมไทยใน 20 ปี ข้างหน้า อันจะเป็นแนวทางให้ผู้เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายพระสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง และผู้สนใจนำไปพิจารณาเป็นทางเลือกในการปฏิบัติทั้งต่อตนเองและส่วนรวม เพื่อให้มีความพร้อมที่จะสนับสนุนและส่งเสริมบทบาทพระสงฆ์ให้เหมาะสมและสอดคล้องต่อสถานการณ์ของสังคมไทยและสังคมโลกในอนาคตได้

ส่วนงานวิจัยที่มีเกณฑ์หรือหลักการในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยไม่มีเหตุผลที่พอเชื่อได้เท่าที่ควร เช่น เรื่อง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม: กรณีศึกษา บริษัท 505 โภคภัณฑ์ จำกัด ของ ฌัฐหทัย ชลาชนววัฒน์ (2546) นักวิจัยได้คัดเลือกเอาผู้บริหารและบุคลากรของบริษัทมาเป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาจำนวน 25 คน ผู้บริหาร 9 คน ลูกจ้าง 16 คน ในจำนวนลูกจ้าง 16 คน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เคยถูกลงโทษจากการทำผิดกฎบริษัท และกลุ่มที่ไม่เคยถูกลงโทษ เมื่อพิจารณาตามเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างดังกล่าว ยังให้ข้อมูลที่ยังไม่แสดงถึงการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมได้อย่างชัดเจน ด้วยเหตุผลที่ว่า การที่บริษัทได้รับผลของการประกอบการที่ดีที่เจริญรุ่งเรือง หรือบุคลากรของบริษัทที่มีความประพฤติดีไม่ทำผิดกฎบริษัท เหตุผลอาจไม่ได้มาจากตระหนัก/สำนึกในคุณค่าของพุทธธรรม แต่อาจจะเป็นเพราะกฎของบริษัทหรือเหตุปัจจัยอื่น เช่น เงิน ก็ได้ จากข้อค้นพบดังกล่าว จึงแน่ใจว่า ยังไม่ได้ข้อค้นพบจากการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในบริษัทที่ลึกและแกร่งพอ กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดยังไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็น key informants/information-rich cases ตามหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังกล่าวข้างต้น ถึงแม้จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เลือกมาจะมีความเหมาะสมก็ตาม รวมทั้งไม่มีความลำเอียง/อคติในการคัดเลือกก็ตาม (ในงานวิจัยเชิงคุณภาพจะไม่เน้นในเรื่องความปลอดอคติ (value-free) เหมือนในเชิงปริมาณ เพราะในงานวิจัยเชิงคุณภาพมีความเชื่อว่า อคติก็มีประโยชน์ในทางปฏิบัติหรือทางวิริยวิทยาเหมือนกัน) แต่ทว่ากลุ่มตัวอย่างเหล่านี้ยังเป็นกลุ่มตัวอย่างที่มีแนวทางปฏิบัติที่ยังเกี่ยวข้องกับกระแสธุรกิจทุนนิยมภายนอกค่อนข้างเข้มข้น ฉะนั้น แนวทางปฏิบัติ

ตามหลักพุทธธรรมของบริษัทจึงยังไม่เป็นที่ยอมรับในระดับที่ควรจะเป็นมากพอ ซึ่งจะแตกต่างจากผลการศึกษาของ ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย (2550) ที่ศึกษาเกี่ยวกับจริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของบริษัทสัมมาชีพทั้งสาม คือ สันติอโศก เครือข่าย FWBO และอภัยภูเบศร ที่มีผลการประกอบการและการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของทั้งผู้บริหารและบุคลากรในบริษัทที่มีฐานพุทธธรรมเป็นหัวใจ สำคัญและเห็นผลเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาทั้งของชาวไทยและต่างประเทศ

เครื่องมือที่ใช้มีคุณภาพและเหมาะสมกับข้อมูลเพียงใด?

ในการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ถือว่ามีคุณภาพอย่างมาก ปัจจัยหลักอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้เลยที่จะชี้ว่าการวิจัยเรื่องนั้น ๆ มีผลการศึกษาน่าเชื่อถือเพียงใด ก็คือ เครื่องมือในการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องมือในการวิจัยเชิงคุณภาพที่สำคัญที่สุด ก็คือ “นักวิจัย” เครื่องมืออื่น ๆ เป็นเพียงเครื่องประกอบเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็น การสังเกต การสัมภาษณ์ การจดบันทึก การสนทนากลุ่ม ซึ่งแตกต่างอย่างมากกับการวิจัยเชิงปริมาณที่ยึดเครื่องมือการวิจัยภายนอกตัวนักวิจัยมี แบบสอบถาม เป็นต้น เป็นเครื่องมือหลักที่มีความสำคัญ ทั้งนี้ก็เพราะว่า กระบวนทัศน์ในการวิจัยทั้งสองประเภทมีที่มาแตกต่างกันทั้งทางภววิทยา ญาณวิทยา และวิธีวิทยา

การที่จะทราบได้ว่าเครื่องมือที่ใช้มีคุณภาพเพียงใดขึ้นอยู่กับนักวิจัย เพราะเหตุว่า ถ้านักวิจัยมีคุณภาพ เครื่องมือประเภทอื่น ๆ ก็จะพลอยมีคุณภาพตามไปด้วย ในทางตรงกันข้ามถ้านักวิจัยที่ถือว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดไม่มีคุณภาพ เครื่องมืออย่างอื่นถึงแม้จะมีคุณภาพเพียงใด ก็จะพลอยไม่มีคุณภาพตามไปด้วย ในประเด็นนี้ก็จะแตกต่างจากการวิจัยเชิงปริมาณเช่นเดียวกัน ดังนั้น ในการพิจารณาคุณภาพและความเหมาะสมของเครื่องมือการวิจัยในการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเป็นเรื่องไม่ยากที่จะบอกว่า เครื่องมือมีคุณภาพและนำไปใช้ได้เหมาะสมกับข้อมูลหรือไม่ ทั้งนี้ด้วยการพิจารณาในประเด็นดังกล่าวมานั้นเอง ก็คือ “ตัวนักวิจัย”

ตัวนักวิจัยที่เป็นเครื่องมือการวิจัยที่สำคัญที่สุดจะมีคุณภาพได้จะต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์ทางการวิจัย หมายความว่า นักวิจัยจะต้องเรียนรู้ทั้งแนวคิดทฤษฎีทั่ว ๆ ไป และแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับระเบียบวิธีวิจัยที่ถือว่าเป็นศาสตร์ทางการวิจัย รวมทั้งนักวิจัยจะต้องมีการฝึกฝนอยู่บ่อย ๆ ด้วยการลงมือปฏิบัติจริง ๆ ในสนามการวิจัย อันจะนำไปสู่ความเชี่ยวชาญทางการวิจัยเชิงคุณภาพได้ซึ่งไม่สามารถเรียนรู้ได้ด้วยการฟังเพียงเท่านั้น ตรงส่วนนี้เรียกว่านักวิจัยได้ใช้ศิลป์ในการวิจัย อนึ่ง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยรอง ๆ ลงไป ก็คือ “การสังเกต” (observation) การสังเกตจะได้ผลหรือไม่อย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับตัวนักวิจัย หมายความว่า ในขณะที่นักวิจัยทำการสังเกตผู้มีส่วนร่วม

ในการวิจัย (บุคคล สถานที่ สถานการณ์/ปรากฏการณ์/กระบวนการ) นักวิจัยต้องสังเกตในเรื่อง พฤติกรรมและแบบแผนพฤติกรรม รวมทั้งความหมายของพฤติกรรมและแบบแผนพฤติกรรมด้วย เท่านั้นยังไม่พอนักวิจัยต้องสังเกตความสัมพันธ์กันทางสังคมทั้งต่อตัวนักวิจัยและต่อองค์ประกอบอื่น ๆ ทางสังคมด้วยว่า ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยมีส่วนร่วมแค่ไหนเพียงไรในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม/ชุมชนที่เข้าไปศึกษาที่จะนำไปสู่การตอบคำถามการวิจัย/วัตถุประสงค์ในการวิจัยของเราได้ ทั้งนี้การสังเกตจะต้องอยู่ในบริบทสังคม/สภาพสังคมของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเป็นหลัก ตามนัยแห่งการสังเกตนี้นักวิจัยจะอยู่ในฐานะอย่างไรโดยหนึ่งใน 4 อย่าง คือ (1) ผู้เข้าร่วมโดยสมบูรณ์ (2) ผู้เข้าร่วมในฐานะนักสังเกต (3) นักสังเกตในฐานะผู้เข้าร่วม และ (4) นักสังเกตโดยสมบูรณ์ (สุภางศ์ จันทวานิช, 2551, น. 50-58)

การสังเกตอย่างเดียวไม่สามารถทำให้นักวิจัยบรรลุถึงจุดหมายปลายทางของการวิจัยได้ เครื่องมืออีกประการหนึ่งที่นักวิจัยจะขาดเสียมิได้ ก็คือ “การสัมภาษณ์” (interview) ที่นักวิจัยเชิงคุณภาพนิยมนำมาใช้ในการออกแบบการวิจัยเรื่องนั้น ๆ การสัมภาษณ์เป็นเทคนิควิธีการที่จะทำให้นักวิจัยสามารถเข้าถึง-เก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างเฉพาะเจาะจงมากขึ้น การสัมภาษณ์จะใช้ได้อย่างมีคุณภาพนักวิจัยจะต้องไม่มุ่งหวังว่า จะให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ (ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย) ของตนเลือกตอบเฉพาะข้อมูลที่นักวิจัยคิดไว้ก่อนหรือสัมภาษณ์เพียงครั้งเดียว แต่ต้องการให้ผู้ถูกสัมภาษณ์แสดงความคิดเห็น ให้คำอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับความสำคัญของเรื่องและสถานการณ์ ตลอดจนความเชื่อในความหมายต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งในแง่มุมหลากหลาย อันประกอบด้วยมุมมองเกี่ยวกับ “โลก” และ “ชีวิต” ข้อมูลจากการพูดคุยสนทนาซึ่งเป็นคำพูดของผู้ให้สัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เรียนรู้ถึง ประสบการณ์ ความรู้สึกนึกคิด ความหวัง ของผู้ถูกสัมภาษณ์ได้ และมักใช้ควบคู่กับการสังเกต ด้วยการสังเกตกิริยาท่าทาง ภาษาท่าทาง สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของผู้ถูกสัมภาษณ์ประกอบในการตีความหมาย และ (วิเคราะห์ สังเคราะห์) อธิบายถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ อันเป็นวัตถุประสงค์สำคัญในการได้ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ ไม่ว่าจะการสัมภาษณ์นั้นจะเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม ดังนั้น การเข้าถึงและคุณภาพของข้อมูลการสัมภาษณ์ จึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของการเผชิญหน้าระหว่างบุคคลสองคน (หรือมากกว่านั้น) มีกระบวนการสนทนาโต้ตอบกัน ด้วยเหตุนี้องค์ประกอบของการสนทนา (สัมภาษณ์) จึงขึ้นอยู่กับปฏิกริยาของทั้งสองฝ่ายในการพูดคุย ถาม ตอบ เปิดเผย บอกเล่าเรื่องต่าง ๆ รู้จักเรียนรู้ถึงความรู้สึก ความหวัง ประสบการณ์ชีวิตและโลกของกันและกัน โดยความหมายนี้ การสัมภาษณ์จะได้ผลสูงสุด นักวิจัยจะต้องมีแนวทางการสัมภาษณ์ที่เรียกว่า “การจัดฉาก” (dramaturgical model) เข้ามาช่วยด้วยการจัดเตรียมบทสัมภาษณ์ ฉาก ผู้ให้สัมภาษณ์ (รวมทั้งนักสัมภาษณ์/นักวิจัย) การจัดสถานที่ ตัวนักวิจัย รวมทั้งการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติ และรายละเอียด

ปลีกย่อยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การสัมภาษณ์นั้นมีความเป็นพลวัต (dynamic) ทั้งตัวนักวิจัยและผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความยืดหยุ่นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่มีรูปแบบตายตัวว่า ถูก-ผิด เพราะไม่มีมาตรฐานตายตัวว่าผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยนี้ ๆ จะต้องทำอย่างไร โดยทำนองนี้จึงย้อนมาสู่ตัวนักวิจัยที่จะต้องฝึกฝนให้เชี่ยวชาญที่สุดในการใช้เครื่องมือวิจัยไม่ว่าจะเป็นการสังเกต หรือการสัมภาษณ์ก็ตาม เพื่อให้เครื่องมือเหล่านั้น ๆ เดินไปด้วยกันอย่างมีคุณภาพ ฉะนั้นจึงมีผู้รู้เปรียบเทียบการสังเกตว่า “walk a mile in my shoes” และการสัมภาษณ์ว่า “walk a mile in my head” นั่นคือ ทั้งสองวิธีจะใช้เวลาและทำความเข้าใจกันไปถึงจะได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ (นิศา ชูโต, 2551, น. 161-187) เท่านั้นยังไม่พอ นักวิจัยจะต้องทำการจดบันทึกในขณะที่ทำการสังเกตและสัมภาษณ์ด้วย

การจดบันทึก (field note) เป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่จะขาดเสียมิได้เช่นเดียวกัน ทำหน้าที่เสมือนว่าเป็นตัวช่วยให้การสังเกตและสัมภาษณ์มีคุณภาพมากขึ้น เนื่องจากเป็นไปไม่ได้ที่นักวิจัยจะจดจำทุกสิ่งทุกอย่างที่สังเกตและสัมภาษณ์ไปไว้ในความทรงจำอันมีขีดจำกัด ดังนั้นจึงต้องมีการจดบันทึกด้วยการจดบันทึกตามกรอบการสังเกต 6 ประการ และการสัมภาษณ์เชิงพลวัตดังกล่าวข้างต้น การจดบันทึกอาจจะทำในรูปของการเขียนลงแผ่นกระดาษหรือใส่ไว้ในหน่วยความจำของคอมพิวเตอร์ โดยทั่วไปแล้วการทำบันทึกย่อ ๆ ขณะสังเกตและสัมภาษณ์สามารถกระทำได้ในสถานการณ์ที่ไม่ทำให้บุคคลในเหตุการณ์รู้สึกหวาดระแวงหรืออึดอัดใจ หรือรู้สึกไม่เหมาะสม แต่เมื่อเสร็จสิ้นการสังเกตและสัมภาษณ์แล้ว นักวิจัยต้องทำบันทึกภาคสนามอย่างละเอียด ขยายความบันทึกย่อให้ชัดเจน และตั้งข้อสังเกตในประเด็นต่าง ๆ ที่ค้นพบจากการสังเกตและสัมภาษณ์ในวันนั้น ๆ เพื่อประโยชน์ในการเก็บข้อมูลต่อและสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลในภายหลัง ดังนั้น นักวิจัยจึงต้องทำบันทึกภาคสนามให้เร็วที่สุดหลังการสังเกตแต่ละครั้ง ทั้งนี้ ไม่ควรเกิน 24 ชั่วโมง (ศิริพร จีรวฒน์กุล, 2552, น. 132-134)

การจดบันทึกนี้ไม่มีกฎแน่นอนตายตัวยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์ที่เข้าไปศึกษา และประเด็นบันทึกก็สามารถเพิ่มเติมได้ตามต้องการไม่จำเป็นต้องยึดตามกรอบการสังเกตและสัมภาษณ์ดังกล่าวแล้วเท่านั้น ขึ้นอยู่กับนักวิจัยว่าจะออกแบบอย่างไรให้ตนเองได้ใช้ประโยชน์จากบันทึกได้อย่างเต็มที่ สะดวกต่อการจัดการ การวิเคราะห์และสังเคราะห์ รวมทั้งการเขียนรายงานผลการวิจัยที่ต้องอ้างอิงข้อมูลจากบันทึกภาคสนามด้วย นอกจากนี้ภาพถ่ายและแผนที่เป็นบันทึกภาคสนามที่มีความสำคัญ ช่วยให้นักวิจัยจดจำเหตุการณ์ที่สังเกตและสัมภาษณ์ได้ชัดเจนและละเอียดดีขึ้น พร้อมทั้งยังมีประโยชน์ในรายงานวิจัย ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพชีวิตหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้แจ่มแจ้งขึ้น เพิ่มสีสันและชีวิตชีวาให้แก่งานวิจัย อย่างไรก็ตาม การบันทึกและเผยแพร่ภาพต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าของและผู้เกี่ยวข้องก่อนตามหลักของจริยธรรมในการวิจัย

การบันทึกภาพวีดิทัศน์นั้นสามารถกระทำได้หากได้รับอนุญาต โดยภาพวีดิทัศน์มีข้อดีที่ทำให้สามารถบันทึกเหตุการณ์ได้อย่างต่อเนื่อง มองเห็นปฏิสัมพันธ์ได้ชัดเจน แต่ก็มีข้อด้อยคือ อาจทำให้ได้ภาพที่ไม่เป็นธรรมชาติ เนื่องจากผู้อยู่ในเหตุการณ์รู้สึกเกร็งและระแวง ซึ่งจะทำให้ข้อมูลที่บันทึกไว้เบี่ยงเบนไปจากสภาพธรรมชาติของเหตุการณ์นั้น ๆ ได้ ข้อควรระวัง ก็คือ บันทึกภาคสนามที่ได้มา นักวิจัยจะต้องเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีและเป็นความลับ ไม่ควรนำติดตัวไปในที่ต่าง ๆ โดยไม่จำเป็น เนื่องจากในบันทึกดังกล่าวมีข้อมูลส่วนบุคคล คำพูด ความเห็น หรือสถานการณ์ต่าง ๆ ที่อาจสร้างความเสียหายแก่ผู้ให้ข้อมูล สังคม ชุมชนที่กำลังศึกษา ถ้าตกไปอยู่ในมือผู้ไม่หวังดี ฉะนั้น จึงควรเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ เกี่ยวเนื่องด้วยประเด็นเชิงจริยธรรมในการวิจัยนั่นเอง

ในเรื่องเครื่องมือการวิจัยทั้ง 3 คือ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการจดบันทึกภาคสนาม ยกเว้นนักวิจัยในฐานะเครื่องมือวิจัยที่สำคัญที่สุดพบว่า มีงานวิจัยหลายเรื่อง (หมายถึงงานวิจัยประเภทที่ 3 กับ 4 ส่วนประเภทที่ 1 กับ 2 เน้นการวิจัยเอกสารเป็นหลัก) ที่นักวิจัยสามารถออกแบบและใช้เครื่องมือการวิจัยได้อย่างเหมาะสมกับข้อมูลในการวิจัยของตน ตัวอย่างเช่น เรื่องระบบบุญนิยม: การพัฒนากองทุนสวัสดิการชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง ศึกษาเฉพาะกรณี สาธารณโภคีศีระะอโศก ชุมชนศีระะอโศก จังหวัดศรีสะเกษ ของ เพ็ญศิริ พันพา (2545) ในเรื่องนี้นักวิจัยในฐานะเครื่องมือวิจัยได้เลือกทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ด้วยการเข้าไปสู่ชุมชนถึง 3 ช่วงเวลา คือ ก่อนการลงมือวิจัยจริง ๆ 2 ครั้ง ๆ ละ หนึ่งสัปดาห์ และครั้งที่ 3 เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ทำวัตรเช้า การทานมังสวิวัติ การเข้าร่วมประชุม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งรายบุคคลและกลุ่ม ซึ่งกลุ่มจะเป็นการสนทนาประเด็นเฉพาะ รวมทั้งการจดบันทึกในขณะที่สังเกตการบันทึกเสียงและการจดบันทึกในขณะที่สัมภาษณ์ด้วย สอดคล้องตามหลักศาสตร์และศิลป์แห่งเครื่องมือการวิจัยที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ทำให้นักวิจัยได้ข้อมูลเพิ่มเติมและสามารถตอบคำถามตามกรอบที่ตั้งไว้ครบถ้วนมากขึ้น ซึ่งมีความเหมาะสมกับข้อมูลที่นักวิจัยต้องการ คือ พัฒนาการของชุมชนและองค์ประกอบ แนวคิดระบบบุญนิยมที่เป็นตัวกำหนดโครงสร้างสังคมของชุมชน และวิธีการพัฒนากองทุนชุมชน (สาธารณโภคี) ตามแนวคิดระบบบุญนิยม ที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ แล้วนำไปสู่การได้ข้อค้นพบตามเจตย์/คำถามการวิจัย และวัตถุประสงค์การวิจัยในที่สุด

อย่างไรก็ตาม เมื่อก้าวตามหลักวิธีการวิจัยดังกล่าวมาจะได้ว่า เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีคุณภาพและมีความเหมาะสมกับข้อมูลเพียงใดจากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้สามารถพิจารณาได้จาก แนวทางการสังเกต การสัมภาษณ์ การจดบันทึก และการสนทนากลุ่มว่ามีความสอดคล้องเหมาะสมกับเจตย์/คำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์หรือไม่อย่างไร มีการตรวจสอบ

ความน่าเชื่อถือของเครื่องมือการวิจัยหรือไม่ (การสังเกต การสัมภาษณ์ การจดบันทึก การสนทนากลุ่ม) พร้อมกันนี้นักวิจัยแต่ละคนมีเครื่องมือช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลหรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพ กล้องวิดีโอเทป เป็นต้น ดังข้อมูลเชิงประจักษ์จากงานวิจัยที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น แต่ทว่า ยังมีเครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ “การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะ” (focus group discussion)

การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะ เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่นักวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณนิยมทำกัน เพราะเหตุว่าสามารถทำให้ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ในประเด็นที่นักวิจัยต้องการที่ชัดเจนไปอย่างมีทิศทางตามกรอบคำถามการวิจัยที่ตั้งไว้ การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะจะมีสมาชิกประมาณ 7-10 คน ที่ได้รับการคัดเลือกเข้ากลุ่ม โดยใช้หลักเกณฑ์ทางประชากรศาสตร์/จิตวิทยา หรือลักษณะทางทัศนคติ/พฤติกรรมที่ใกล้เคียงกันให้เข้าร่วมถกเถียงอภิปรายในประเด็นที่นักวิจัยผู้ดำเนินการกลุ่มตั้งขึ้น ตามนัยนี้การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะจึงเป็นเทคนิควิธีอย่างหนึ่งเพื่อเจาะลึกข้อมูลด้านอารมณ์ความรู้สึกและทัศนคติของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย เพื่อทำความเข้าใจสาเหตุที่ลึกซึ้งของพฤติกรรมหรือการกระทำหรือประเด็นในกรอบคำถามการวิจัย รวมทั้งวัตถุประสงค์ในการวิจัยทางอ้อมด้วย โดยลักษณะนี้การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะจึงไม่ใช่การสัมภาษณ์กลุ่ม ที่เพียงต้องการให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยตอบคำถามนักวิจัยพร้อม ๆ กันทีเดียวหลายคนเป็นการประหยัดเวลาสำหรับนักวิจัยที่ไม่ต้องไปตามสัมภาษณ์ทีละคนเหมือนการสัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะอาศัยปฏิสัมพันธ์ของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยและกระบวนการกลุ่มในการผลิตข้อมูลที่คาดว่าจะเป็นการตอบแก่คำถามการวิจัยที่นักวิจัยตั้งไว้ การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะมีพลวัตเกิดขึ้นในกลุ่มมากกว่าการสัมภาษณ์กลุ่ม และประเด็นการสนทนาอาจจะเป็นการโต้แย้งกันอย่างเข้มข้น หรือแตกสารถูกออกไปกว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความสามารถของนักวิจัยผู้ดำเนินการกลุ่มเป็นหลัก อีกทั้งการสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะยังมีความแตกต่างจากการจัดกลุ่มสนทนา ที่เรียกว่า Delphi groups ที่มีลักษณะเห็นพ้องต้องกันในปัญหาการวิจัยของผู้เชี่ยวชาญ แต่การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะไม่มีความจำเป็นที่ต้องเห็นพ้องต้องกันของผู้ร่วมวงสนทนา ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของเทคนิควิธีนี้ (กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2546, น. 144-146) ทั้งนี้ การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะจะมีความจำเป็นต่อการวิจัยก็ต่อเมื่อนักวิจัยมีความต้องการข้อมูลประเด็นเฉพาะในขณะห้วงเวลานั้น ๆ ซึ่งเครื่องมืออื่น ๆ ไม่สามารถที่จะเข้าถึงข้อมูลเชิงลึกในประเด็นนี้ได้

ในเรื่องการสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะมีงานวิจัยที่นักวิจัยสามารถทำได้ดี ทำได้เหมาะสมกับข้อมูลที่ต้องการในการวิจัยของตนอยู่ 4 เรื่อง (ใน 39 เรื่อง มีงานวิจัยที่ใช้การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะในการเก็บข้อมูลอยู่ 4 เรื่อง และทำได้ดีทุกเรื่อง) ตัวอย่างเช่น เรื่อง การประยุกต์ใช้

หลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต: กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำจืด ตำบลท่าพริก อำเภอเมือง จังหวัดตราด ของ อนันต์ แม้นพยัคฆ์ (2549) เมื่อผู้วิจัยพิจารณาถึงการให้การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะของ อนันต์ แม้นพยัคฆ์ (2549) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามพบว่า นักวิจัยใช้เครื่องมือการวิจัยได้อย่างเหมาะสมกับข้อมูลที่ต้องการ คือ ความเป็นมาและพัฒนาการของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต และแนวทางการประยุกต์พุทธธรรมในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ด้วยกระบวนการกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต ด้วยการจัดให้มีการสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะขึ้นมา (พุทธธรรมและการประยุกต์ใช้ในชีวิต) ด้วยการเชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนและกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ทั้ง 3 ฝ่าย ได้แก่ วัด บ้าน โรงเรียน (บวร) ประเด็นที่นำมาสนทนากันเพื่อให้เกิดความแจ่มแจ้ง ก็คือ หลักพุทธธรรม เช่น อริยสัจ ความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วิธีการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของกลุ่ม/ชุมชน รวมทั้งผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลัง ที่นำไปสู่สันติสุขของชุมชนทั้งด้านกายและใจ (กินอิ่ม นอนหลับ สุขกาย สบายใจ) โดยเฉพาะความเข้มแข็งของชุมชนด้านเศรษฐกิจด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ พร้อมกันนี้ในการสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะนักวิจัยยังได้จดบันทึกข้อมูลที่คาดว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการวิจัยในภายหลังด้วย อนึ่ง ยังได้ทำการสังเกตพฤติกรรมของชุมชน ประกอบกับการสัมภาษณ์เชิงลึก ทั้งพระอาจารย์สุบิน ปณีโต คณะกรรมการกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม นักวิชาการบางท่านที่เกี่ยวข้อง ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทั้งหมดถือว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักหรือที่เรียกว่า key informants/information-rich cases ซึ่งนำไปสู่ข้อค้นพบทางการวิจัยในประเด็นการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ในที่สุด

สรุปได้ว่า ในการทำวิจัยแต่ละเรื่องนักวิจัยจะต้องใช้หลาย ๆ วิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ความหลากหลายและได้ข้อมูลที่เข้มข้น ลุ่มลึก มีความน่าเชื่อถือทั้งภายในและภายนอก ภายใน คือ ความมีประสิทธิภาพของเครื่องมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ตัวนักวิจัย” ภายนอก คือ ความมีประสิทธิภาพของการใช้เครื่องมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะ” ดังที่ ศิริพร จิรวัดนกุล (2552, น. 149) กล่าวว่า

ในการดำเนินงานวิจัยเชิงคุณภาพเรื่องหนึ่ง ๆ นั้น นักวิจัยจะเลือกใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลายวิธีให้เหมาะสมกับประเด็น ลักษณะข้อมูล ผู้ให้ข้อมูล และบริบท และเนื่องจากวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพแต่ละวิธีต่างมีจุดอ่อน ดังนั้น นักวิจัยเชิงคุณภาพส่วนใหญ่จึงใช้ทุกวิธีเพื่อกำจัดจุดอ่อนและเสริมจุดแข็ง ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูล

ที่หลากหลาย อิมตัว และที่สำคัญที่สุด คือ ตัวนักวิจัย เนื่องจากเครื่องมือเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ คือตัวนักวิจัย โดยมีบริบทและปรากฏการณ์ที่ศึกษาเป็นแหล่งข้อมูล อย่างไรก็ตาม เครื่องมือการวิจัยทุกประเภทตั้งแต่ที่สำคัญมากที่สุดจนถึงที่สำคัญน้อยที่สุด สิ่งที่นักวิจัยจะต้องตระหนักรู้อยู่เสมอ ก็คือ การเตรียมความพร้อมก่อนใช้เครื่องมือ นั้น ๆ ทั้งนี้ ก็เพราะว่า การเตรียมความพร้อมเป็นไบเบ็กทาง/สะพานเชื่อมขั้นเยี่ยมของเครื่องมือการวิจัย ถ้ามีการเตรียมความพร้อมอยู่ตลอดเวลาหรือได้ออกแบบการทำงานภาคสนามไว้อย่างดีแล้ว นักวิจัยก็สามารถที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยเครื่องมือการวิจัยที่มีอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล นำไปสู่การได้ข้อมูลที่มีคุณภาพเพื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นผลการวิจัยในที่สุดตามโจทย์/คำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์ในการวิจัยของตน

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีความชัดเจนและน่าเชื่อถือหรือไม่?

ประเด็นนี้มีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับเครื่องมือในการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิจัยในฐานะเครื่องมือวิจัยที่สำคัญที่สุด เพราะว่า การเก็บรวบรวมข้อมูลจะมีความชัดเจนหรือไม่ขึ้นอยู่กับนักวิจัย ถ้าการเก็บรวบรวมข้อมูลขาดความชัดเจน ย่อมจะส่งผลถึงความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยปริยาย และสื่อให้เห็นถึงคุณภาพของนักวิจัยในฐานะเครื่องมือวิจัยด้วย การเก็บรวบรวมข้อมูลให้มีความน่าเชื่อถือนอกจากเกี่ยวข้องกับตัวนักวิจัยแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับเครื่องมืออื่น ๆ อีก ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการจดบันทึกภาคสนาม ที่เป็นเครื่องมือหลักในการวิจัยภาคสนามของนักวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เมื่อเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิดเช่นนี้ จึงเป็นเรื่องที่นักวิจัยทุกคนต้องตระหนักและสังวรระวังอยู่ตลอดเวลาในขณะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามทั้งการเก็บกับบุคคล สถานที่ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม รวมทั้งบริบททางวัฒนธรรมของสังคมด้วย

หากว่าเครื่องมือเหล่านี้เกิดความคลาดเคลื่อนที่มีสาเหตุมาจากตัวนักวิจัยหรือเหตุปัจจัยภายนอกอื่น ๆ ก็ตาม เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ/การเมือง เป็นต้น ย่อมจะส่งผลโดยตรงต่อข้อมูลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ย่อมทำให้ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้ขาดความชัดเจนและความน่าเชื่อถือ ซึ่งจะส่งผลต่อปัญหาการวิจัยทั้งคำถามการวิจัย วัตถุประสงค์ในการวิจัย และผลการวิจัยที่เป็นจุดมุ่งหมายของการวิจัยในที่สุด ดังนั้น ในประเด็นความคลาดเคลื่อนของข้อมูลทางการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงกล่าวสรุปได้ว่า มีสาเหตุมาจาก (1) การสังเกตของผู้เก็บรวบรวมข้อมูล ที่อาจจะสังเกตเฉพาะที่ตนสนใจ หรือหยุดสังเกตก่อนเวลากำหนด (2) เวลาที่เก็บข้อมูล ที่นักวิจัยไปเก็บไม่ตรงกับเวลาที่เกิดเหตุการณ์ที่สอดคล้องกับคำถามหรือวัตถุประสงค์ในการวิจัย จึงทำให้ได้

ข้อมูลที่ไม่มีความหมาย ขาดความลุ่มลึก หรือใช้เวลาในการสังเกตน้อยเกินไปที่จะทำให้เข้าถึงข้อมูลที่ต้องการสำหรับการวิจัย และ (3) กลุ่มเป้าหมาย/ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ที่นักวิจัยเลือกมาเพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ไม่เหมาะสมกับปัญหาวิจัยหรือคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยของตน เพราะกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยนั้นไม่เป็นบุคคลที่เรียกในภาษาวินิจฉัยเชิงคุณภาพว่า key informants/information-rich cases (สุวิมล ตีรพานันท์, 2548, น. 185-186) หนึ่ง การมีความรู้ดีว่าเป็นพวกพ้องเดียวกันกับผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ก็อาจจะทำให้ละเลยบทบาทนักวิจัยของตนเองลงไป แล้วละทิ้งการสังเกตข้อมูลที่สำคัญไปได้ ฉะนั้น นักวิจัยจึงต้องตระหนักถึงบทบาทความเป็นคนใน (การสังเกตแบบมีส่วนร่วม) และความเป็นคนนอก (บทบาทนักวิจัย)

เมื่อกล่าวโดยสรุป การที่นักวิจัยจะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลให้มีความชัดเจนและน่าเชื่อถือขึ้น มีข้อที่น่าสังเกตตามหลักวิธีวิทยาการวิจัยอยู่หลายประการด้วยกัน ได้แก่ นักวิจัยระบุวิธีการวิจัยขณะเก็บรวบรวมข้อมูล (การสังเกต การสัมภาษณ์ การจดบันทึก การสนทนากลุ่ม) สถานที่ครบถ้วนเหมาะสมหรือไม่ และระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมีระยะเวลานานพอหรือไม่ คือ อย่างน้อยต้อง 2 เดือน ขึ้นไป อันจะทำให้ได้ข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตีความได้อย่างลึกซึ้ง เพราะเข้าใจบริบทต่าง ๆ ได้ดี ได้ข้อมูลสมบูรณ์ ครบถ้วน และได้ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้สึก ความสัมพันธ์ใกล้ชิดของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย เมื่อพิจารณาจากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง พบว่า งานวิจัยส่วนมากมีการเก็บรวบรวมข้อมูลได้สอดคล้องตามหลักการออกแบบการวิจัย ตัวอย่างเช่น เรื่อง “ภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิดพุทธปรัชญา: ยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทย” ของ สุวิดา แสงสีหนาท (2549)

ในเรื่องนี้นักวิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างชัดเจนและน่าเชื่อถือ เพราะสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้ตรงตามหลักวิธีวิทยาการวิจัยข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นการได้ระบุวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างชัดเจน ได้แก่ วิธีวิทยาแบบสหวิทยาการ (การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก การจดบันทึก การบันทึกเทป) ในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูลจากชาวพุทธกรณีศึกษาทั้ง 3 กลุ่ม 3 ประเทศ และ 3 วัฒนธรรม (กัณยาน 2547 วิจัยภาคสนามกับมูลนิธิพุทธฉือจี้ ได้หวัน, พุทธจิกายน 2547 วิจัยภาคสนามกับขบวนการสรรโวทัย ศรีลังกา, มกราคม 2548 วิจัยภาคสนามกับชุมชนชาวอโศก ไทย) ทำให้ได้ความหลากหลายของลักษณะข้อมูลที่เชื่อมโยงอยู่กับฐานพุทธปรัชญาที่มีการบูรณาการในระดับหนึ่งกับฐานแนวคิดทฤษฎีระบบโลก และแนวคิดกลุ่มข้ามพัน การพัฒนา และครบถ้วนเหมาะสมกับคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยของตน พร้อมกันนี้นักวิจัยยังได้เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นเวลามากกว่า 36 เดือน (3 ปี) คือ ตั้งแต่เดือนกันยายน 2546-กรกฎาคม 2549 ทำให้นักวิจัยตีความได้อย่างเหมาะสมเพราะเข้าใจบริบทต่าง ๆ ของชุมชนกรณีศึกษาได้ดี รวมทั้งยังได้ข้อมูลสมบูรณ์ ครบถ้วน และได้ข้อมูลด้านความรู้สึกนึกคิดและ

ความสัมพันธ์ใกล้ชิดด้วยการเข้าไปเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมเป็นเวลานานในสภาพเงื่อนไขแวดล้อมของชุมชน กระบวนการที่ทำให้เป็นชายขอบ และกระแสต่อต้านสังคมภายนอกชุมชน (ระยะที่หนึ่ง) กระบวนการตีความพุทธปรัชญา และพัฒนาการของชุมชน (ระยะที่สอง) กระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของชุมชน และความสัมพันธ์ต่อสังคมภายนอก (ระยะที่สาม) ทั้งสามระยะนี้ได้นำไปสู่การวิเคราะห์ สังเคราะห์ตีความเชิงวิพากษ์ จนได้ยุทธศาสตร์การพัฒนาของแต่ละชุมชน เปรียบเทียบยุทธศาสตร์การพัฒนาของสามชุมชนกรณีศึกษา สังเคราะห์เป็นยุทธศาสตร์ทางเลือกของสังคมไทย และได้นำเสนอยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทยในสภาพเงื่อนไขแวดล้อมของสังคมโลก (ระยะที่สี่) โดยหน่วยการวิเคราะห์เพื่อให้การเก็บข้อมูลมีความชัดเจนและน่าเชื่อถือในระยะเวลาทั้งสี่ช่วง ก็คือ ชุมชนในสภาพเงื่อนไขแวดล้อมของสังคมและโลก (ระยะที่หนึ่ง) ชุมชน (ระยะที่สอง) ชุมชนและเครือข่ายความสัมพันธ์กับภายนอก (ระยะที่สาม) สังคมไทยในสภาพเงื่อนไขแวดล้อมโลก (ระยะที่สี่)

ในประเด็นการเก็บรวบรวมข้อมูลให้มีความชัดเจนและน่าเชื่อถือนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า นักวิจัยทุกคนมีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลากหลายวิธีทั้งการสังเกต สัมภาษณ์ จดบันทึกและบันทึกเทปไปในขณะเดียวกัน เพื่อเสริมจุดด้อยและสนับสนุนจุดแข็งของกันและกัน นอกจากนี้ นักวิจัยยังมีการเก็บข้อมูลเป็นระยะ ๆ ไม่น้อยกว่า 3 ครั้ง และแต่ละครั้งก็หลายชั่วโมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมที่นำไปสู่การได้ข้อมูลแบบคนใน ทั้งนี้ เพราะมีความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ข้อมูลยืนยันสามารถดูได้จากข้อค้นพบของ พระมหาประสิทธิ์ รวมพิมาย (2538) เกี่ยวกับบทบาทพระธรรมทูตไทย ทำให้นักวิจัยเก็บข้อมูลได้อย่างหลากหลายและมีคุณภาพที่นำไปสู่การตีความได้อย่างลึกซึ้งทั้งด้านปัจจัยภายในและภายนอกที่มีผลต่อบทบาทของพระธรรมทูต บทบาทพระธรรมทูตในปัจจุบันที่บริบทสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทำให้สังคมไทยมองบทบาทพระธรรมทูตเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพด้านลบที่มองว่าพระธรรมทูต (พระสงฆ์ทั่วไปด้วย) เป็นเสมือนกาฝากของสังคม ซึ่งการมองเช่นนี้ต้องมีการตีความว่าเพราะเหตุใด? สังคมจึงมองเช่นนั้น อาจเป็นเพราะไม่เข้าใจหรือว่าไม่ศึกษาให้เข้าใจอย่างดีพอจึงทำให้เข้าใจเช่นนั้น นักวิจัยผู้จะศึกษาในเรื่องนี้จะต้องอาศัยการตีความเชิงวิพากษ์เป็นหลัก คือ ใช้วิธีวิทยาการตีความจึงจะเข้าใจในบริบทบทบาทของพระธรรมทูตในปัจจุบันอย่างถ่องแท้ได้ อันจะนำไปสู่การเผยแผ่ผลการวิจัยเพื่อให้สังคมไทยที่ยังสับสนกับบทบาทพระธรรมทูต (พระสงฆ์) ได้เข้าใจว่า ทำไมบทบาทของพระธรรมทูต (พระสงฆ์) จึงต้องเปลี่ยนแปลงไป

ในประเด็นนี้ นักวิจัยจะตีความข้อมูลได้อย่างไร? นักวิจัยจะตีความข้อมูลได้เมื่อมีความพร้อมของข้อมูลสองประการ คือ เมื่อเก็บข้อมูลได้อย่างมีคุณภาพ ถูกสร้างขึ้นมาอย่างดีเพียงพอที่จะตีความได้ และนักวิจัยมีข้อมูลภูมิหลัง (พระธรรมทูต/พระสงฆ์) ที่เป็นข้อมูลพื้นฐาน

มารองรับจึงจะตีความได้ การตีความในเรื่องนี้นักวิจัยจะต้องทำให้ผู้อ่านมองเห็นพลวัตของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยของตน ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ แบบแผนพฤติกรรม เป็นต้นที่จะทำให้ความเข้าใจของเขาไม่คลาดเคลื่อนไปจากความจริงที่น่าเสนอ รวมทั้งนักวิจัยจะต้องสามารถเชื่อมโยงข้อมูลจากหลายมุมมองที่ได้เก็บรวบรวมมาสร้างเป็นข้อสรุปเชิงนามธรรมหรือที่เรียกว่า grounded theory (สูกางค์ จันทวานิช, 2551, น. 130-131) ฉะนั้น นักวิจัยจึงต้องตระหนักในวิธีการเก็บข้อมูลดังกล่าวมาอย่างระมัดระวัง อันจะส่งผลต่อความชัดเจนและน่าเชื่อถือของข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิเคราะห์ลักษณะข้อมูลในเบื้องต้นมีความจำเป็นหรือไม่?

เมื่อนักวิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลมาอย่างถูกต้อง มีความชัดเจนและน่าเชื่อถือแล้ว ในลำดับต่อไป ก็คือ นักวิจัยจะต้องลงมือทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้เหล่านั้น ถึงแม้การวิเคราะห์นี้จะไม่ใช่การวิเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อสรุปของผลการวิจัยเพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยก็ตาม ด้วยเหตุที่การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพมีเอกลักษณ์อย่างหนึ่ง คือ จะมีการวิเคราะห์พร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูลไปด้วยกัน ซึ่งจะแตกต่างจากการวิจัยเชิงปริมาณ อยู่พอสมควรที่การวิเคราะห์และการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งแยกกันอย่างชัดเจน ในข้อนี้มีผู้รู้หลายท่านกล่าวว่า การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ถูกต้องนักวิจัยจะต้องทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม นักวิจัยจึงจะได้ข้อมูลที่มีคุณภาพที่พร้อมเพื่อการวิเคราะห์ในระดับลึกต่อไป

ความจำเป็นที่ต้องมีการวิเคราะห์ข้อมูลในเบื้องต้นเป็นเรื่องที่นักวิจัยทุกคนต้องตระหนักและให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าถ้านักวิจัยทำการวิเคราะห์ตั้งแต่เบื้องต้น ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์ผู้ให้ข้อมูล บริบท/สภาพแวดล้อมของผู้ให้ข้อมูลด้านสถานที่ บริบท/สภาพแวดล้อมของผู้ให้ข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรมที่ล้อมรอบผู้ให้ข้อมูล รวมทั้งแสดงข้อมูลหลักฐานประกอบการวิเคราะห์ของตนได้อย่างชัดเจน หรือจะใช้หลักการเดียวกันกับวิธีการสังเกตก็ได้ ได้แก่ วิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูลตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่มีอยู่ด้วยการพิจารณา 6 ประเด็น คือ การกระทำ กิจกรรม ความหมาย ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรม และสภาพสังคม หรือหลักที่จำง่าย ๆ ว่า ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร กับใคร ใครบ้าง และทำไมจึงทำอย่างนั้น (สูกางค์ จันทวานิช, 2551, น. 134-135) เหล่านี้ล้วนจะมีผลทำให้การวิเคราะห์ตีความในภายหลังมีความลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันจะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือของผลการวิจัยในที่สุด

ในข้อนี้มิจานวิจัยหลายเรื่องที่นักวิจัยมีการวิเคราะห์ผู้ให้ข้อมูลเบื้องต้น รวมถึงการวิเคราะห์ประเด็นอื่น ๆ ดังกล่าวข้างต้น ไม่ว่าจะเป็บริบท/สภาพแวดล้อมด้านสถานที่ หรือสังคมวัฒนธรรมที่ล้อมรอบผู้ให้ข้อมูล และแสดงข้อมูลหลักฐานประกอบการวิเคราะห์ได้เป็นอย่างดี เช่น งานวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ของ พระอุปกกรณ์ ชูเชื้อ (2544) ในเรื่องนี้นักวิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์สภาพทั่วไปของชุมชนที่เข้าไปศึกษาทั้ง 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านท่ามะไฟหวาน และชุมชนบ้านท่าลาดว่าก่อตั้งมาประมาณกี่ปีมีจำนวนประชากรเท่าใด เป็นต้น อันดับต่อมานักวิจัยศึกษาถึงลักษณะทางกายภาพของชุมชน เช่น ตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอ/ตัวจังหวัดกี่กิโลเมตร ถนนหนทางภายในชุมชนเป็นเช่นใด มีแหล่งน้ำเป็นเช่นใด เช่น ชุมชนบ้านท่ามะไฟหวานมีลำน้ำลำปะทาวเป็นเส้นเลือดหลักในการหล่อเลี้ยงสมาชิกในชุมชน ชุมชนบ้านท่าลาดก็มีลำห้วยฝากับลำห้วยแสนลึก ในประเด็นต่อมานักวิจัยได้ศึกษาถึงลักษณะทางสังคมของชุมชนว่าอพยพมาจากแหล่งใด โดยชาวชุมชนบ้านท่ามะไฟหวานส่วนใหญ่ได้อพยพมาจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางเครือญาติ เป็นต้น ชุมชนบ้านท่าลาดก็เช่นเดียวกัน ได้อพยพมาจากที่อื่น มีความหลากหลายทางเครือญาติ และนับถือพุทธศาสนาเหมือนกัน นอกจากนี้ ก็ยังมีการศึกษาถึงความสัมพันธ์ภายในชุมชน ลักษณะทางเศรษฐกิจ สภาพทั่วไปของวัดภูเขาทองและวัดป่าสุคะโตที่นักวิจัยเข้าไปจำพรรษาและเก็บรวบรวมข้อมูลและวัดท่าลาด สุดท้ายคือประวัติชีวิตของหลวงพ่อคำเขียน สุวัฒน์ และพระครูสุภาจาวรวัฒน์ นักวิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเหล่านี้อย่างชัดเจนอันถือว่าเป็นหลักฐานสำคัญขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ในระดับลึกและได้ผลการศึกษาที่น่าเชื่อถือในเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารจัดการป่าร่วมกับชุมชน

ส่วนงานวิจัยที่นักวิจัยไม่มีความชัดเจนในเรื่องนี้เท่าที่ควร ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ พระมหาสุทธิพงษ์ ปานเพชร (2544) เรื่อง “การประยุกต์หลักการบริหารเชิงพุทธในเรื่องจำและทัศนสถาน” ในเรื่องนี้นักวิจัยไม่ได้มีการวิเคราะห์ผู้ให้ข้อมูลเบื้องต้นเลย ไม่ว่าจะเป็ผู้บริหารเรือนจำและทัศนสถาน นักทัศนวิทยา และพระสงฆ์ รวมทั้งหมด 10 คน/รูป ว่ามีลักษณะอย่างไร มีภูมิหลังชีวิตย่อ ๆ อย่างไร มีบุคลิกลักษณะอย่างไร มีทัศนต่อพุทธศาสนาอย่างไร รวมทั้งบริบท/สภาพแวดล้อมผู้ให้ข้อมูลด้านสถานที่ และสังคม วัฒนธรรมที่ล้อมรอบผู้ให้ข้อมูลนักวิจัยก็ไม่ได้วิเคราะห์ให้เห็นภาพที่ชัดเจน เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมจะส่งผลกระทบต่อความลุ่มลึกของการวิเคราะห์ตีความลักษณะข้อมูลตามคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยของตนในภายหลังได้ ถึงแม้จะดูเหมือนว่าประเด็นนี้ไม่ค่อยสำคัญนัก แต่ในการวิจัยเชิงคุณภาพข้อมูลทุกอย่างถือว่ามีมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตีความทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ห่อหุ้มและล้อมรอบผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ที่ส่งผลต่อความเชื่อ

ความรู้ ทักษะคติต่อเรื่องต่าง ๆ ที่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยกำลังเกี่ยวข้องอยู่ในที่นี้ คือ การประยุกต์หลักการบริหารเชิงพุทธในเรื่องจำและทัศนสถาน ดังที่ เวเบอร์ นักสังคมวิทยาที่เป็นที่รู้จักกันดีได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์ คือ สัตว์ที่ติดอยู่กับใยของความหมายที่ตนเองเป็นผู้ชัก” ใยที่มนุษย์ชักขึ้นมา ก็คือ วัฒนธรรมนั่นเอง การทำความเข้าใจมนุษย์จึงเป็นเรื่องของความพยายามวิเคราะห์วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นห่อหุ้มตน (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2551, น. 129) อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ลักษณะข้อมูลเบื้องต้นยังมีความเกี่ยวข้องกับการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลให้เกิดความน่าเชื่อถือด้วย

ความน่าเชื่อถือของการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเป็นกิจกรรมที่นักวิจัยทุกคนจะต้องทำหลังการเก็บรวบรวมข้อมูลในสนามวิจัยและหลังการวิเคราะห์ข้อมูล หากกล่าวให้ถึงที่สุดจะได้นักวิจัยจะต้องทำการสำรวจตรวจสอบข้อมูลตั้งแต่ก่อนลงมือเก็บข้อมูลในสนามวิจัยจริง ๆ นั่นก็คือ การตรวจสอบข้อมูลเอกสารที่นักวิจัยจะใช้เป็นกรอบแนวคิดทฤษฎีหรือสมมติฐานในการวิจัยว่า เอกสารทั้งเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิมีความน่าเชื่อถือเพียงใด สามารถใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้หรือไม่ ถ้าได้นักวิจัยก็ต้องตรวจสอบต่อไปว่ามีเอกสารอะไรบ้างที่นักวิจัยควรให้นำหน้ามาก น้ำหนักน้อย ซึ่งในที่สุดนักวิจัยจะได้ข้อมูลเอกสารที่จะใช้ในการวิจัยของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยที่ทำกับเอกสารหรือที่เรียกว่า “การวิจัยเอกสาร” ที่นักวิจัยต้องสังวรระวังเป็นพิเศษ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกมาหลายเรื่องด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทที่ 1-2 (19 เรื่อง) ที่เป็นการวิจัยเอกสารแทบทั้งหมด แล้วใช้การวิจัยภาคสนามเล็กน้อยเพื่อเสริมความแกร่งของข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เป็นหลัก

ในประเด็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่มีผลต่อความเชื่อถือของข้อมูลนี้มีหลักในการตัดสินใจว่า จะต้องตรวจสอบข้อมูลอย่างไรให้มีความน่าเชื่อถือ สามารถนำเอาข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบแล้วไปจัดระเบียบใหม่ พร้อมทั้งทำการวิเคราะห์สังเคราะห์เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่น่าเชื่อถือและถูกต้องกับปัญหาการวิจัยต่อไป ตามนัยวิธีวิทยาในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลมีผู้ให้แนวทางไว้ไม่แตกต่างกันมากนัก เมื่อกล่าวโดยสรุปจะมีเพียง 2 ประการเท่านั้น คือ (1) การตรวจสอบข้อมูลภายใน และ (2) การตรวจสอบข้อมูลภายนอก

การตรวจสอบข้อมูลภายในต้องทำอย่างไร? การตรวจสอบข้อมูลภายในนักวิจัยจะต้องตรวจสอบโดยการพิจารณาถึงคุณภาพของสิ่งที่มีอยู่แล้วในการวิจัยนั้นว่า อยู่ในระดับใด สิ่งที่ว่านี้มีอยู่ 2 ส่วน ด้วยกัน คือ (1) ข้อมูลและวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลว่า เหมาะสมและมีคุณภาพดีพอ

หรือไม่ (คือกลุ่มตัวอย่างและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวนักวิจัยในฐานะเครื่องมือวิจัยที่สำคัญที่สุด รวมทั้งระยะเวลาและอคติด้วย) และ (2) กระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูล (ความเหมาะสมของวิธีการวิเคราะห์ ความเคร่งครัดในการดำเนินการวิเคราะห์ การนำเสนอข้อมูลที่มีความหลากหลายทั้งที่สอดคล้องและขัดแย้งกับข้อสรุปของตน รวมทั้งมีการนำเสนอวิธีการวิเคราะห์อย่างชัดเจน สามารถตรวจสอบภายหลังได้) ทั้ง 2 ส่วนนี้ ถือว่าเป็น “ปัจจัยต้นน้ำ” ของการหาข้อสรุปและการตีความ

การตรวจสอบข้อมูลภายนอกต้องทำอะไร? การตรวจสอบข้อมูลภายนอกนักวิจัยสามารถทำได้โดยวิธีง่าย ๆ จนถึงวิธีที่ยากที่สุดและอาจจะเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ คือ การนำเอาผลการวิจัยของเราไปให้เพื่อนนักวิจัยอ่านและวิจารณ์ว่าเป็นอย่างไรแล้วนำมาแก้ไข (peer review) ตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้วิธีนี้ได้อย่างได้ผล ทำให้ผลการศึกษานักวิจัยมีความน่าเชื่อถือ คือ งานวิจัยของ สุวิดา แสงสีหนาท (2549) เรื่อง “ภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิดพุทธปรัชญา: ยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทย” นักวิจัยใช้วิธีนี้ในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลอยู่ 3 ครั้ง ตั้งแต่ เมษายน-กันยายน พ.ศ. 2548 พร้อมกันนี้นักวิจัยยังได้ทำการตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation)

นอกจากวิธีการดังกล่าวยังมีวิธีที่คล้าย ๆ กัน คือ “การฟังเสียงสะท้อนของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย” (playback method) เพื่อให้ได้ความเหมือนและความต่างของข้อมูลที่สรุปมาได้ ซึ่งความเหมือนและความต่างนี้ไม่ใช่สาระสำคัญ แต่สาระที่สำคัญ คือ อะไรคือที่มาของความเหมือนและความต่างกันต่างหาก อนึ่ง การตรวจสอบข้อมูลภายนอกที่นิยมทำกันและเป็นวิธีที่จัดว่าทำได้ยากที่เรียกว่า triangulation หรือการตรวจสอบแบบสามเส้า (ชาย โพธิสิตา, 2550, น. 394-398) อาจทำได้หลายวิธี ได้แก่ (1) การใช้นักวิจัยหลายคนมาวิเคราะห์ข้อมูลชุดเดียวกัน ว่าเหมือนหรือแตกต่างกัน (2) การใช้ข้อมูลจากแหล่งอื่นมาวิเคราะห์ข้อมูลชุดเดียวกัน เพื่อดูความเหมือนและแตกต่างกัน (3) การใช้ข้อมูลเดียวกัน แต่วิเคราะห์ด้วยมุมมองทางทฤษฎีคนละอย่าง และ (4) ทำการศึกษ้อีกอันหนึ่งต่างหากในหัวข้อเดียวกัน แต่ใช้ข้อมูลต่างชนิดกัน คือ ใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลายแล้วนำมาเปรียบเทียบกันว่า เหมือนหรือแตกต่างกัน เช่น ใช้ข้อมูลการสัมภาษณ์มาตรวจสอบข้อมูลการสนทนากลุ่ม เป็นต้น

จากแนวทางการตรวจสอบพิจารณาความถูกต้องของข้อมูลข้างต้นพบว่า งานวิจัยทุกเรื่องได้ใช้วิธีการตรวจสอบดังกล่าวตั้งแต่การตรวจสอบแบบเข้มข้นจนถึงแบบธรรมดา ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ สุวิดา แสงสีหนาท (2549) ดังกล่าวที่เสนอไปแล้วนั้น ที่ทำการตรวจสอบข้อมูลอย่างเข้มข้นจนได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีทั้งทางเอกสารและภาคสนาม และงานวิจัยที่ยังมีการตรวจสอบไม่คอยเข้มข้นเท่าที่ควรอันนำไปสู่ข้อค้นพบทางการวิจัยที่ยังไม่น่าเชื่อถือนักในเชิงทฤษฎี

แต่ในทางปฏิบัติสามารถนำไปอ้างอิงได้ในระดับหนึ่ง ได้แก่ งานวิจัยของ ณัฐนันท์ ประกายสันติสุข (2541) เรื่อง “ประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่พระมหากษัตริศาราชการพัฒนาดิจิทัลให้เกิดปัญญาและสันติสุข” ด้วยเรื่องนี้นักวิจัยยังมีการตรวจสอบข้อมูลตามหลักของการตรวจสอบข้อมูลภายในและข้อมูลภายนอกยังไม่เข้มข้นเท่าที่ควร เพราะเหตุว่า นักวิจัยใช้แบบสอบถามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเพียงครั้งเดียวแล้วนำไปประเมินประสิทธิผลของการเข้าร่วมอบรมพระมหากษัตริศาราชการพัฒนาดิจิทัล ใช้การเก็บข้อมูลเพียงครั้งเดียวแล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่มีความน่าเชื่อถือ ย่อมเป็นไปได้ยาก ข้อสรุปที่นักวิจัยประเมินมานักวิจัยไม่ได้ทำการตรวจสอบให้ดีพอ ทั้งการตรวจสอบจากแหล่งที่มา คือ ผู้เข้าร่วมอบรม เพราะอบรมเพียง 7-8 วัน แล้วก็เลิกกันไป ทำให้การย้อนกลับไปตรวจสอบทำไม่ได้ ถึงแม้ว่านักวิจัยจะใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ใช้แบบสอบถามทัศนคติก็ตาม แต่เป็นเพียงเวลาสั้น ๆ เพียงหนึ่งอาทิตย์เท่านั้น แล้วจะได้ผลการวิเคราะห์ที่มีความลุ่มลึก ย่อมเป็นไปได้ยากทั้งเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ โดยนัยนี้การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลให้มีความน่าเชื่อถือของ ณัฐนันท์ ประกายสันติสุข (2541) ยังขาดตกบกพร่องทั้งการตรวจสอบจากข้อมูลและการได้มาซึ่งข้อมูล กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลที่เน้นไปในเชิงปริมาณที่ไม่สามารถตัดสินคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมได้มากนัก รวมทั้งการตรวจสอบเชิงวิวิธวิทยาที่เรียกว่า “การตรวจสอบแบบสามเส้า” ยังไม่ตรงตามเกณฑ์ที่ต้องการของงานวิจัยเชิงคุณภาพเท่าที่ควร

ความถูกต้องชัดเจนของผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นเช่นใด?

ประเด็นนี้มีความสัมพันธ์และเป็นผลสืบเนื่องมาจากประเด็นการจัดระเบียบข้อมูลทั้งทางกายภาพและทางเนื้อหา การแสดงข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่เพื่อสะดวกแก่การวิเคราะห์ขั้นลึกต่อไป รวมทั้งการตรวจสอบความถูกต้องและน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบจากภายในและภายนอกดังกล่าวมาอย่างแยกไม่ออก ประเด็นนี้เป็นผลของการวิเคราะห์ข้อมูลที่ถือว่าเป็นผลการวิจัยขั้นสุดท้ายที่นักวิจัยวิเคราะห์ตีความออกมาเพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยของตน ประเด็นนี้คล้ายกับประเด็นการตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) แต่แท้ที่จริงเป็นคนละเรื่องกัน การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่อิงกับเกณฑ์อื่นนอกตัวนักวิจัย แต่ประเด็นนี้นักวิจัยต้องตรวจสอบด้วยตัวเองว่า ข้อมูลที่ได้มาและกำลังทำการวิเคราะห์เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่ต้องการเพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยของตนมีความสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้มาหรือไม่ และในการวิเคราะห์แปรผลนักวิจัยจะต้องมีการอ้างอิงฐานข้อมูลจากภาคสนามด้วย ไม่ว่าจะจะเป็นบทสัมภาษณ์หรือภาพประกอบ

หรือข้อสังเกตเชิงทฤษฎีที่นักวิจัยจดบันทึกได้มาจากภาคสนาม ไม่ใช่วิเคราะห์ไปโดยไม่ข้อมูลหลักฐานอ้างอิง ถ้าเป็นเช่นนั้น แสดงว่า ข้อมูลที่นักวิจัยวิเคราะห์แปรผลออกมานั้นมีความผิดพลาดเลือนลอย เป็นการนั่งเทียนเขียน ซึ่งจะส่งผลต่อปัญหาการวิจัย เพราะไม่สามารถตอบคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยได้

ในงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่สอดคล้องกับข้อมูลที่ได้มาจากภาคสนามหรือเอกสาร ถ้าเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) เกือบทั้งหมด มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่มีผลการวิเคราะห์ไม่ค่อยสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้มาจากภาคสนาม อันมีสาเหตุมาจากการออกแบบการวิจัยที่ไม่รัดกุมและจากความไม่เข้าใจหรือความพลังงผลของนักวิจัยนั่นเอง ตัวอย่างงานวิจัยที่มีผลการวิเคราะห์ที่สอดคล้องกับข้อมูลภาคสนาม เช่น งานวิจัยเรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ: แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน” ของ ภักทรพร สิริกาญจน (2535) ในเรื่องนี้นักวิจัยเน้นการศึกษาแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นการศึกษาเอกสารจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและวรรณกรรมร่วมสมัยที่อธิบายถึงหลักพุทธธรรม เมื่อทำการศึกษามาอย่างดีแล้ว จึงลงมือในขั้นตอนต่อไป คือ ส่วนที่สอง เป็นการศึกษภาคสนามด้วยการเข้าไปฝังตัวอยู่กับชุมชนที่เข้าไปศึกษาได้แก่ ชุมชนบนภูโค้ง จังหวัดชัยภูมิ โดยการนำของพระคำเขียน สุวณฺโณ ซึ่งระยะเวลาในการศึกษาประมาณ 2 ปี เมื่อนักวิจัยได้ข้อมูลภาคสนามมาอย่างดีแล้ว จึงทำการเปรียบเทียบกับข้อมูลเอกสารในส่วนที่หนึ่ง เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่า พระคำเขียน มีบทบาทสอดคล้องกับพระธรรมวินัยหรือไม่ ซึ่งผลการศึกษาต้องแยกตอบเป็นสองประเด็น คือ (1) ไม่สอดคล้อง ถ้ามองจากมุมมองแบบประเพณีดั้งเดิม คือ พระสงฆ์สมัยก่อนจะไม่มายุ่งเกี่ยวกับชาวบ้านด้วยการเข้าไปทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มสังฆะระสมทรัพย์ เป็นต้น และ (2) สอดคล้อง ถ้ามองจากสภาพสังคมปัจจุบันที่มีปัญหามากมายทั้งปัญหาเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ พระสงฆ์ในฐานะประชาชนคนหนึ่งจึงนั่งเฉยอยู่ไม่ได้ ต้องเข้าไปร่วมวงสนทนาเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ซึ่งอาจจะดูเหมือนไม่ใช่ “กิจของสงฆ์” จากมุมมองแบบดั้งเดิม แต่ก็มีประโยชน์อย่างมากต่อชาวบ้าน ที่รัฐหรือวงการคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ยังไม่ให้ความสำคัญมากนักเพราะยังคลั่งใจในกิจกรรมที่พระสงฆ์เหล่านี้กำลังทำอยู่

ส่วนงานวิจัยที่มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ไม่ค่อยสอดคล้องกับข้อมูลภาคสนามมากนัก เช่น งานวิจัยของ พระมหาวิเชียร ชันทองดี (2547) เรื่อง บทบาทของพระพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีพระครูวิศาลเมธคุณ วัดพิชโสภาราม อ.เขมราชู จ.อุบลราชธานี ที่นักวิจัยได้วิเคราะห์แปรผล แล้วนำเอาบทสัมภาษณ์ของผู้ถูกสัมภาษณ์มาประกอบการวิเคราะห์ของตน ยังเป็นการวิเคราะห์ที่กระต่อนกระแท่น ยังไม่รวมเป็นเนื้อเดียวกันเท่าที่ควร ถึงแม้จะมีการกล่าวอ้างบทสัมภาษณ์หลายคนก็ตาม แต่ข้อความที่นักวิจัยยกมาประกอบการวิเคราะห์เป็นคำพูด

ของนักวิจัยเอง ไม่ใช่คำพูดของผู้ถูกสัมภาษณ์ ซึ่งในความเป็นจริงอาจจะไม่ใช่คำพูดของผู้ถูกสัมภาษณ์ก็ได้ ซึ่งในความเป็นจริงบทสัมภาษณ์ที่นักวิจัยยกมาประกอบควรจะเป็นบทสัมภาษณ์ที่ผู้ถูกสัมภาษณ์พูดจริง ๆ โดยที่นักวิจัยไม่ต้องไปสรุปคำพูดเหล่านั้น เพราะเหตุว่า การพูดสรุปแบบนี้ นักวิจัยจะต้องทำตามระเบียบวิธีการวิจัยอยู่แล้ว เพียงแต่ว่า ในการวิเคราะห์ผลการวิจัยนักวิจัยยกคำพูดผู้ถูกสัมภาษณ์มาประกอบเพื่อให้มีน้ำหนักมากขึ้น เพื่อให้มีความน่าเชื่อถือเพิ่มขึ้น ตัวอย่างข้อความที่นักวิจัยยกมาประกอบที่ไม่ค่อยสอดคล้องกับข้อมูลภาคสนามมากนัก เช่น

โครงการก่อสร้างสาธารณประโยชน์แก่มุขมนตรี เช่น ถนน ทำนบกั้นน้ำ ขุดบ่อบาดาล ต่อท่อประปาและทำสะพาน เป็นต้น แม้จะได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐ พระครูวิศาลเขมคุณก็ระดมกำลังพระภิกษุสามเณรและชาวบ้านในชุมชน ให้ช่วยกันทำจนกว่าจะแล้วเสร็จ ทำให้ประหยัดงบประมาณและยังได้คิดหาวิธีเจาะบาดาลน้ำตื้นขึ้นจนประสบผลสำเร็จ แล้วได้ออกหนังสือเชิญบุคคลสำคัญภายในหมู่บ้านตำบลแก้งเหนือ ตำบลขามป้อม ตำบลเจียด ตำบลหนองผือ มาดูการสาธิตวิธีเจาะ ตลอดจนวิธีการแก้ปัญหา เมื่อแป๊ะหรือเสียมเจาะขาดขณะอยู่ในบ่อบาดาล เป็นต้น จนสามารถนำไปเจาะบ่อบาดาลใช้เองได้ ทำให้การเจาะบ่อน้ำบาดาลน้ำตื้นแพร่กระจายไปจนเกือบทุกหมู่บ้าน ภายในเขตอำเภอเขมราษฎร์ (พระครูวิศาลเขมคุณ, สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2547)

ซึ่งคำพูดเหล่านี้เป็นการวิเคราะห์ตีความของนักวิจัย แต่นักวิจัยทำเป็นเหมือนบทสัมภาษณ์ของผู้ถูกสัมภาษณ์ แทนที่จะเป็นการนำมากล่าวอ้างเพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์ของตน เป็นต้น

ผลสรุปมีความครอบคลุมสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และปัญหาวิจัย/คำถามวิจัย

ผลสรุปหรือข้อค้นพบของการวิจัยจัดเป็นองค์ประกอบของการวิเคราะห์ข้อมูลประการท้าย ๆ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการจัดระเบียบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลทีละข้อว่าเป็นองค์ประกอบภายในของกระบวนการวิจัย ถ้าหากว่าจะจัดองค์ประกอบของกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพออกเป็น 2 ประการ องค์ประกอบภายนอก ก็หมายถึง ข้อมูลและวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลนั่นเอง ผลสรุปของงานวิจัยที่ดีจะต้องตั้งอยู่ในบริบทของผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่นักวิจัยได้มาจากเอกสารหรืองานวิจัยภาคสนามและจากการวิเคราะห์สังเคราะห์ตีความเชิงสร้างสรรค์ของนักวิจัย รวมทั้งจะต้องสอดคล้องกับคำถามหรือวัตถุประสงค์และปัญหาวิจัย โดยสามารถตอบปัญหาวิจัย

ได้อย่างครอบคลุม สามารถอธิบายลักษณะ รูปแบบ ความสัมพันธ์ของทั้งแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมได้อย่างชัดเจน ตรงตามแนวคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัยหรือตรงตามความเป็นจริงที่ได้จากบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เข้าไปศึกษา รวมทั้งบุคคล สถานที่ หรือปรากฏการณ์ที่เข้าไปศึกษาด้วย

ผลสรุป ก็คือ ผลการศึกษาที่นักวิจัยต้องการบอกแก่ผู้อื่นว่า มีสาระสำคัญที่ควรแก่การศึกษาอย่างไรบ้าง มีแบบแผนและความสัมพันธ์กันของสิ่งต่าง ๆ ที่บ่งบอกอยู่ในข้อมูลซึ่งได้แสดงไว้แล้วนั้นคืออะไร ด้วยเหตุนี้ นักวิจัยจึงจะไม่เล่นอยู่กับข้อมูลดิบอีกต่อไป แต่จะเอาข้อมูลที่ผ่านการย่อยหรือประมวลผลอย่างดีแล้วในขั้นตอนที่ผ่านมา แล้วทำการย่อยต่อเพื่อค้นหาสาระสำคัญ แบบแผน และความสัมพันธ์ว่ามีอะไรบางอย่างที่เกิดขึ้นจากข้อมูลนั้น อาจกล่าวได้ว่าผลสรุป ก็คือ การวิเคราะห์ขั้นสูงที่มีการเชื่อมโยงข้อมูล/ข้อเท็จจริงสู่ข้อสรุปทั่วไป แต่ยังมีการเชื่อมโยงอยู่กับข้อมูล

ข้อสรุปที่ได้นั้นอาจมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมกับส่วนที่เป็นนามธรรม รูปธรรม คือ สิ่งที่สามารถเห็นได้จินตนาการถึงได้โดยไม่ยาก เช่น แบบแผน ความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ส่วนที่เป็นนามธรรม คือ ความรู้ในระดับมโนทัศน์ คำอธิบาย หรือแบบจำลองแนวความคิดที่สามารถใช้ได้ทั่วไป (general model) แต่ในความเป็นจริง ระดับนามธรรมนี้นักวิจัยจะสามารถไปถึงจุดนั้นได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายอย่าง ซึ่งรวมถึงคุณภาพของข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และความสามารถเชิงทฤษฎีของนักวิจัยเองด้วย อย่างไรก็ตาม นักวิจัยจะสามารถสร้างข้อสรุปที่จะไปให้ถึงความรู้ระดับมโนทัศน์หรือทฤษฎีได้นั้น นักวิจัยวิทยาอย่าง Miles and Huberman (1994, อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550, น. 390-394) ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ 13 ข้อ เริ่มด้วยวิธีที่ไม่ต้องใช้ความคิดเชิงนามธรรมมากนัก จนถึงวิธีที่ใช้ความคิดเชิงนามธรรมระดับทฤษฎีเลยทีเดียว ที่ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาค้นคว้าในกระบวนการวิจัย คือ (1) แบบแผน เรื่อง หรือประเด็นสำคัญที่ปรากฏขึ้นมาจากข้อมูล (2) ความน่าจะเป็นในข้อมูล (3) การจัดกลุ่ม/จัดประเภทสิ่งต่าง ๆ (4) การสร้างคำหรือวลีเปรียบเทียบเพื่อให้มองเห็นภาพที่ชัดเจนของสิ่งที่กำลังวิเคราะห์อยู่ (5) การใช้ตัวเลขช่วย (6) การมองหาความเหมือน/ความต่างของเรื่องที่วิเคราะห์ (7) การแยกตัวแปรออกมาดูในรายละเอียดก่อน (8) การจัดกลุ่มเรื่องที่คล้ายกันไว้ภายใต้มโนทัศน์เดียวกัน (9) การแยกตัวประกอบของประเด็นที่ทำการวิเคราะห์ (10) การตรวจดูความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (11) การตรวจดูว่ามีตัวแปรแทรกกลางอยู่หรือไม่ (12) การเชื่อมโยงหลักฐานอย่างมีเหตุผล และ (13) การสร้างข้อสรุปเชิงแนวคิดและทฤษฎีที่มีเหตุผล

ข้อสรุปที่มีเหตุผลและน่าเชื่อถือสอดคล้องกับคำถาม/วัตถุประสงค์และปัญหาวิจัย จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 2 ประการ คือ (1) ความถูกต้องตรงประเด็นภายใน (เช่น คุณภาพ

ข้อมูล วิธีการได้มาซึ่งข้อมูล กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล) และ (2) ความถูกต้องตรงประเด็นภายนอก (เช่น ได้รับการยืนยันความถูกต้องจากนักวิจัยคนอื่น/กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย มีการนำผลการศึกษาไปใช้ในกรณีอื่น ๆ ได้) นอกจากนี้ ผลสรุปที่ดีจะต้องคำนึงถึงความถูกต้องตรงประเด็นอย่างน้อย 4 ประการ (Maxwell, 1996; Seale, 1999, อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สิตา, 2550, น. 137-138) คือ (1) ความถูกต้องตรงประเด็นในการพรรณนา (2) ความถูกต้องตรงประเด็นในการตีความข้อมูล (3) ความถูกต้องตรงประเด็นทางทฤษฎี และ (4) ความถูกต้องตรงประเด็นในการนำผลไปใช้ได้กับที่อื่น เวลาอื่น (สามัญการ) รวมทั้งสิ่งที่จะคุกคามหรือเป็นอุปสรรคต่อความถูกต้องตรงประเด็นทั้ง 4 ประการนี้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นความไม่สมบูรณ์ของข้อมูล การยึดติดในกรอบความคิดในการวิจัยมากเกินไป แทนที่จะยึดความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลเป็นสำคัญ การใช้ทฤษฎีไม่ตรงกับข้อกำหนดของทฤษฎีนั้น ๆ และ/หรือการเลือกตัวอย่างในการวิจัยไม่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย

จากหลักการดังกล่าวมาทำให้ตัดสินใจได้ว่า งานวิจัยทั้ง 39 เรื่องในการวิจัยครั้งนี้ เรื่องใดมีผลสรุปที่สอดคล้องกับคำถาม/วัตถุประสงค์และปัญหาการวิจัย เรื่องใดไม่ค่อยสอดคล้องมากนัก ทั้งนี้ ด้วยการพิจารณาจากองค์ประกอบการออกแบบการวิจัยเชิงปฏิสัมพันธ์ 5 ประการ ที่ได้นำเสนอไปในส่วนที่ 1 (คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย วิธีการวิจัย และความถูกต้องตรงประเด็นของผลการวิจัย) และวิธีวิพากษ์ว่าด้วยการออกแบบการวิจัยในประเด็นที่กำลังกล่าวถึงอยู่ พบว่า มีงานวิจัยอยู่หลายเรื่องที่มีผลสรุปสอดคล้องกับคำถาม/วัตถุประสงค์และปัญหาวิจัย เช่น งานวิจัยของ ชาญณรงค์ บุญหนุน (2540) เรื่อง ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อมองจากคำถาม/วัตถุประสงค์และปัญหาวิจัยของนักวิจัยที่ต้องการทราบถึงทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นแบบใดกันแน่ในบรรดาทฤษฎีทั้ง 3 (ทฤษฎีความจริงแบบสมนัย ทฤษฎีความจริงแบบสหนัย และทฤษฎีความจริงแบบปฏิบัตินิยม) เป็นทั้งหมดหรือไม่เป็นอะไรสักอย่าง ซึ่งผลสรุปที่นักวิจัยได้ในการศึกษาครั้งนี้ ก็คือ ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่สามารถจัดเข้าในทฤษฎีความจริงทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งในบรรดาทฤษฎีทั้ง 3 นั้น เพราะเหตุว่า พุทธศาสนามีหลักในการตัดสินความจริงเป็นเอกลักษณ์ต่างหาก ด้วยการมองทฤษฎีความจริงว่า ความจริง/ความเป็นจริงนั้นไม่ใช่หนึ่งหรือสองเท่านั้น หากแต่เป็นไปตามบริบทของหนึ่งหรือสองนั้น ด้วยเหตุนี้ ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงเป็น “ทฤษฎีความจริงแบบวิภังคิย” คือ จะต้องมีการจำแนกแยกแยะว่า อะไรเป็นอะไร แล้วตอบอย่างมีเหตุผลบนฐานของปัญญาเป็นที่ตั้ง ทุกสิ่งทุกอย่างมาจบลงตรงที่ “ปัญญา” ทุกสิ่งทุกอย่างมียอด คือ “ปัญญา” ซึ่งในงานวิจัยนี้นักวิจัยเรียกทฤษฎีความจริงในลักษณะนี้ว่า “ทฤษฎีความจริงสังขนิยมเชิงปฏิบัตินิยม”

ผลสรุปอีกข้อหนึ่งที่ทำให้มองว่า มีความสอดคล้องกับประเด็นที่นำมาพิจารณา ก็คือ ในพุทธปรัชญาเงื่อนไขความจริงของข้อความหนึ่ง (เรื่องหนึ่ง/ประเด็นหนึ่ง) โดยสาระสำคัญขึ้นอยู่กับ “ภาษา” ที่ใช้แสดงข้อความนั้น (ชัดไม่ชัดขึ้นอยู่กับภาษาที่ใช้ ไม่ใช่ความจริง) สิ่งนี้ทำให้พุทธปรัชญาสัมพันธ์กันกับทั้งทฤษฎีความจริงแบบสมนัยและแบบสหนัย สำหรับเกณฑ์ตัดสินความจริงตามบาลี (พระไตรปิฎก) ผลเชิงปฏิบัติหรือเหตุผลเชิงปฏิบัติเป็นสิ่งที่พุทธปรัชญาเรียกร้องโดยตรง (เชื่อมั่น) แต่ไม่ชัดเจนว่า ความสอดคล้องได้รับการเรียกร้องโดยตรงด้วย นอกจากนี้ ยังมีสิ่งหนึ่งในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ทำให้พุทธปรัชญาอยู่ในแนวเดียวกันกับทฤษฎีความจริงแบบปฏิบัตินิยมมากกว่าทฤษฎีอื่น ๆ ก็คือ ท่าทีแบบปวิรรตนิยมที่มีต่อความจริง (มีเกณฑ์ตัดสินความจริงอย่างนี้)

ส่วนงานวิจัยที่มีองค์ประกอบของการออกแบบการวิจัยไม่ครอบคลุมตามประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น เช่น ไม่มีคำถามการวิจัย เช่น งานวิจัยของ พระมหาสง่า พลสงคราม (2542) พระปลัดเสน่ห์ ทุมวิโร และคณะ (2546) พระมหาสุทธิพงษ์ ปานเพชร (2544) หรือมีการวิเคราะห์ข้อมูลไม่ตรงกับข้อมูลที่ได้มาจากการบันทึก สังเกต สัมภาษณ์ หรือสนทนากลุ่ม เช่น งานวิจัยของ พระมหาวิเชียร ชันทองดี (2547) จะถือว่ามีผลสรุปไม่ค่อยตรงตามคำถาม/วัตถุประสงค์และปัญหาการวิจัยของตน แต่ว่าผลสรุปเหล่านั้นจะบอกว่าใช้ไม่ได้เลยคงเป็นไปได้ อย่างน้อยก็มีประโยชน์ในทางวิธีวิทยาการออกแบบการวิจัยที่ทำให้เห็นแนวทางว่า ควรดำเนินการหรือไม่ควรดำเนินการตามสำหรับผู้ทำงานวิจัยในภายหลัง อนึ่ง ผลสรุปที่ได้จากงานวิจัยที่มีองค์ประกอบของการออกแบบการวิจัยไม่ครบ ก็ไม่ได้หมายความว่าผลสรุปจะไม่มีคุณภาพเสียทีเดียว อย่างน้อยก็มีประโยชน์ในทางปฏิบัติ ด้วยเหตุว่า ผลการวิจัยที่มาจากผลสรุปด้านแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมของนักวิจัยเหล่านั้นสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน โดยไม่ต้องคำนึงว่า จะมีวิธีวิทยาว่าด้วยการออกแบบการวิจัยสมบูรณ์แบบหรือไม่ ซึ่งประเด็นนี้ก็ไปตรงกับข้อค้นพบ/ผลสรุปของ ชาญณรงค์ บุญหนุน (2540) ที่ว่า ความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นลักษณะวิภาษวาท คือ การจำแนกแยกแยะพูด จำแนกแยกแยะทำ จำแนกแยกแยะคิด บนฐานของอริปัญญาที่จะทำให้เกิดความสงบสุขทั้งทางกาย วาจา ใจ อันเป็นจุดมุ่งหมายของการวิจัยในครั้งนี้ที่มีฐานคิด วิเคราะห์และสังเคราะห์ด้านองค์ความรู้พุทธธรรม

การอภิปรายผลครอบคลุมสอดคล้องกับผลการวิจัยและปัญหาวิจัย/คำถามวิจัย

กระบวนการสุดท้ายของการวิเคราะห์ข้อมูล ก็คือ การอภิปรายผล ซึ่งการอภิปรายผลเมื่อว่าตามความหมายแล้ว ก็คือ การวิเคราะห์ตีความประเภทหนึ่งที่งานวิจัยทุกเรื่องต้องมี เพื่อให้ งานวิจัยเรื่องนั้น ๆ ไม่ใช่แค่รายงานฉบับหนึ่ง แต่เป็นงานวิจัยที่มีผลการศึกษาน่าติดตามและ

นำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งทางนโยบายและแผนงาน การอภิปรายผลในงานวิจัยแต่ละเรื่องไม่มีกฎที่แน่นอนตายตัวในการนำเสนอ ขึ้นอยู่ที่นักวิจัยว่า จะนำเสนอในขณะทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กัน หรือนำเสนออีกประเด็นหนึ่งต่างหากก็ได้

การอภิปรายผลทางการวิจัยเชิงคุณภาพนิยมทำทั้ง 2 รูปแบบ แต่ถ้าเปรียบเทียบกับข้อมูลในการวิเคราะห์ที่เป็นเชิงคุณลักษณะเป็นหลัก การอภิปรายผลข้อมูลทางการวิจัยเชิงคุณภาพเหมาะสำหรับทำการอภิปรายไปพร้อม ๆ กันกับการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามที่ได้จากวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการสังเกต การสัมภาษณ์ การจดบันทึก และ/หรือการสนทนากลุ่มมากกว่า การแยกอภิปรายผลเป็นประเด็นหนึ่งอีกต่างหาก น่าจะเหมาะสำหรับกรณีวิจัยเชิงปริมาณที่ข้อมูลเป็นเรื่องของตัวเลข และเป็นการยากที่จะอภิปรายผลไปพร้อม ๆ กันกับการวิเคราะห์แปรผลข้อมูลที่ได้จากวิธีการดังกล่าวมา

ตามความหมายนี้ การอภิปรายผล ก็คือ การตีความผลการวิจัย เป็นการที่นักวิจัยบอกผู้อ่านหรือผู้ใช้ประโยชน์จากการวิจัยว่า ข้อค้นพบหรือสาระสำคัญจากการศึกษาวิจัยนั้นหมายความว่าอย่างไร ทั้งในแง่ของการนำไปใช้และในแง่ของทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ การตีความผลการวิจัย (หรือในอีกความหมายหนึ่ง คือ การอภิปรายผล) เหมือนกับการหาข้อสรุปตรงที่นักวิจัยจะไม่เล่นอยู่กับข้อมูลดิบ และจะไม่เสนอข้อค้นพบใหม่อีกต่อไป แต่ในการตีความนี้นักวิจัยต้องการบอกผู้อ่านว่า สิ่งที่ได้ค้นพบและได้สรุปมานั้นมีความหมายและสำคัญอย่างไร ทั้งในแง่ทฤษฎีและในแง่ปฏิบัติ เป็นการบอกว่า ข้อค้นพบจากการวิจัยนั้นมีนัยอย่างไรในเชิงนโยบาย หรือในแง่ของกิจกรรมที่ควรทำในอนาคต (LeCompte and Schensul, 1999b, อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สิตา, 2550, น. 394)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ การตีความ (การอภิปรายผล) เป็นเรื่องของการก้าวเลยไปจากผลการวิจัย (going beyond results) ในการตีความนั้น นักวิจัยจะอยู่ห่างจากข้อมูลออกมาในระดับหนึ่ง คือ ก้าวเลยจากข้อมูลออกไปเล็กน้อย ไม่ต้องใช้ข้อมูลในการตีความตรง ๆ แต่จะเอาข้อค้นพบที่ได้จากการวิเคราะห์และการสรุปมาเป็นฐาน เป็นเหมือนบันไดเพื่อจะก้าวไปสู่สิ่งหนึ่งและสิ่งนั้นไม่ใช่ข้อค้นพบใหม่ แต่มีความเชื่อมโยงอยู่กับข้อค้นพบที่ได้มาแล้วจากการวิเคราะห์ในขั้นตอนที่ผ่านมา

การอภิปรายผลจะต้องทำอย่างไร? การอภิปรายผลที่ดีจะต้องสอดคล้องกับผลการวิจัยและครอบคลุมประเด็นปัญหา มีการแสดงเหตุผลยืนยันความถูกต้องและน่าเชื่อถือของผลการวิจัย มีการเชื่อมโยงผลการวิจัยกับทฤษฎีหรืองานวิจัยในอดีต รวมทั้งมีการหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อชี้แจงความเป็นไปได้ของผลการวิจัยนั้น จากแนวทางนี้ เมื่อพิจารณาจากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่องพบว่า มีงานวิจัยที่ไม่ได้แยกการอภิปรายผลเป็นอีกประเด็นหนึ่งต่างหาก แต่ทำการอภิปรายผลไป

พร้อม ๆ กันกับการวิเคราะห์ข้อมูลอยู่ 27 เรื่อง ที่เหลืออีก 12 เรื่อง นักวิจัยได้แยกอภิปรายผลเป็นประเด็นหนึ่งต่างหาก และในบรรดา 39 เรื่อง นั้น ที่แยกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ ตามการแยกประเภทเพื่อทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ในส่วนที่ 1 ดังกล่าวมา พบว่า ประเภทที่ 2 นักวิจัยได้ระบุประเด็นการอภิปรายผลไว้อีกประเด็นหนึ่งต่างหากมีอยู่ 1 เรื่อง เท่านั้น ประเภทที่ 3 มีการระบุประเด็นการอภิปรายผลโดยเฉพาะอยู่ 6 เรื่อง ประเภทที่ 4 มีการระบุไว้ด้วย 5 เรื่อง ส่วนประเภทที่ 1 (10 เรื่อง) ไม่มีการระบุประเด็นอภิปรายผลไว้เลย รวมทั้ง 4 ประเภท มีการระบุประเด็นการอภิปรายผลอยู่ 12 เรื่อง

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ในการวิจัยเชิงคุณภาพไม่นิยมแยกประเด็นการอภิปรายผลไว้อีกแผนกหนึ่งต่างหาก ด้วยเหตุว่า ในการวิเคราะห์แปรผลข้อมูลนักวิจัยที่ดีจะต้องมีการอภิปรายผลหรือต้องวิเคราะห์ตีความข้อมูลไปพร้อม ๆ กันอยู่แล้ว ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องแยกไว้อีกประเด็นหนึ่งต่างหากเหมือนอย่างในงานวิจัยเชิงปริมาณ ดังที่ปรากฏในงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง ที่ไม่มีการแยกประเด็นการอภิปรายผลไว้อีกแผนกหนึ่งต่างหากอยู่ 27 เรื่อง เพราะถ้านักวิจัยแยกไว้อีกต่างหากจะเป็นเหมือนว่า นักวิจัยคนนั้น ๆ ไม่ได้มีการวิเคราะห์ตีความในขณะที่วิเคราะห์ข้อมูลไม่ว่าจะเป็นข้อมูลประเภทใดก็ตาม ซึ่งการวิเคราะห์เช่นนี้ไม่น่าเหมาะสมกับการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการตีความเป็นเอกลักษณ์สำคัญ ถึงแม้ว่าการอภิปรายผลจะแยกประเด็นไว้อีกต่างหากไม่เป็นการผิดพลาดการก็ตาม แต่จะทำให้เนื้อหาของกรวิเคราะห์ตีความขาดช่วง ไม่ต่อเนื่องเป็นเนื้อเดียวกัน อันจะส่งผลต่ออรรถรสของผลการวิจัยไป

เมื่อแยกดูในรายละเอียดของงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง พบว่า มีงานวิจัยส่วนใหญ่อภิปรายผลได้อย่างสอดคล้องและครอบคลุมกับประเด็นปัญหาวิจัยและผลการวิจัยของตน มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่ยังไม่ค่อยสอดคล้องและครอบคลุม ตัวอย่างงานวิจัยที่ทำได้ดี เช่น เรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมองค์กรชุมชน เพื่อสร้างทุนชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณี: กลุ่มสังฆะสมทรัพย์ จังหวัดตราด” ของ วิสัณัญญา ทวยไธสงค์ (2544) ในเรื่องนี้นักวิจัยได้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลแยกออกเป็น 4 ด้าน หรือ 4 บทบาทของพระสงฆ์ ได้แก่ บทบาทการปลูกจิตสำนึก บทบาทให้การเรียนรู้ บทบาทให้การส่งเสริมคุณธรรม และบทบาทให้คำปรึกษา ซึ่งยังผลให้เกิดขึ้นภายในชุมชนด้วยกลุ่มสังฆะสมทรัพย์ ที่ถือว่าเป็นทุนทางสังคมของชุมชน (3 ระดับ คือ ระดับครัวเรือน ระดับชุมชน และระดับชุมชนกับความสัมพันธ์ภายนอก) อันทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ ด้านจิตใจ ด้านความสามัคคี ด้านสวัสดิการชุมชน ด้านการฟื้นฟูและส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชน ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านสุขภาพ ที่มีฐานมาจากพุทธธรรมโดยมีพระสงฆ์เป็นแกนหลักในการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของชุมชน

นักวิจัยสามารถอภิปรายผลได้อย่างครอบคลุมทั้ง 4 บทบาทของพระสงฆ์ดังกล่าวนี้ ด้วยการสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระสงฆ์ต่อชุมชนชนบท ในการที่ส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ การออม และการจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จนสามารถแก้ไขปัญหาความยากจน และพึ่งตนเองได้ในหลาย ๆ ด้าน ดังกล่าวมา โดยอาศัยทุนของสมาชิกในชุมชนอันนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน โดยมีนี้นักวิจัยทำให้เห็นว่า พระสงฆ์ยุคใหม่จะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตนใหม่จากแบบเดิมมาสู่แบบใหม่เช่นบทบาทของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งในจังหวัดตราดที่กำลังทำอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกจิตสำนึกชุมชน ให้การเรียนรู้และแก้ปัญหาด้วยตนเอง การส่งเสริมคุณธรรมที่เห็นเป็นรูปธรรม ให้คำแนะนำได้เมื่อชุมชนมีปัญหา โดยการก่อตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์สร้างทุนชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในชุมชนชนบทอันเป็นบ่อเกิดของปัญหานานัปการ ถือเป็น การแก้ปัญหาสังคมและการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งต่อไปทั้งทางเศรษฐกิจและจิตใจ อนึ่ง ถือว่าเป็นการจุดประกายให้ความหวังแก่ชุมชนที่ไม่มีทางออก ได้อาศัยการทำงานตามบทบาทพระสงฆ์ด้วยจิตสำนึกร่วมกับชุมชน พื้นภูมิปัญญาอันเป็นจิตวิญญาณและวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมกลับคืนมา นำหลักพุทธธรรมกลับคืนสู่ชุมชน คือ ความพอเพียง (สันโดษ) และการพึ่งตนเองกลับคืนสู่จิตใจของประชาชนและขยายเป็นระดับประเทศให้ได้

การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพกับสมมติฐานและข้อจำกัดในการวิจัย

ประเด็นทั้งสองนี้ในการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพยังไม่เป็นที่แน่นอนตายตัวนัก ว่า ควรจะเขียนให้เห็นเป็นรูปธรรมหรือไม่ เพราะในงานวิจัยแต่ละเรื่องทั้ง 39 เรื่อง ที่นำมาสังเคราะห์ในครั้งนี ในหลาย ๆ เล่มไม่ได้เขียนนำเสนอในโครงสร้างการออกแบบการวิจัยของตนเลย ถามว่า เป็นข้อผิดพลาดของนักวิจัยหรือไม่? ตอบว่า ไม่เป็น เพราะเหตุว่า ในการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพในสองประเด็นนี้ นักวิจัยจะนำเสนอก็ได้ ไม่นำเสนอก็ได้ เพราะในกระบวนการวิจัยแต่ละเรื่องย่อมมีทั้งสมมติฐานและข้อจำกัดในการวิจัยอยู่แล้วในตัว

จุดยืนที่มีความยืดหยุ่นนี้ถือว่า เป็นข้อได้เปรียบมากกว่าที่จะเป็นข้อบกพร่องเมื่อเทียบกับงานวิจัยเชิงปริมาณที่แทบจะไม่มี ความยืดหยุ่นในกระบวนการวิจัย จุดยืนที่แตกต่างนี้เรียกในทางวิธีวิทยาว่า “ความยืดหยุ่นเชิงทฤษฎี” ตัวอย่างเช่น ในการตั้งสมมติฐานการวิจัยเรื่อง “ผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว” นักวิจัยเชิงคุณภาพไม่จำเป็นต้องมีการตั้งสมมติฐานแบบแม่นยำตรง-แทนค่าตัวแปรชัดเจนจากทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัยมากนัก อันที่จริง การตั้งสมมติฐานอย่างเคร่งครัด นักวิจัยเชิงคุณภาพมองว่า เป็นผลเสียมากกว่าผลดี แต่ในประเด็นนี้นักวิจัยเชิงคุณภาพจะเพียงตั้งสมมติฐานกว้าง ๆ เท่านั้นว่า จะทำความเข้าใจ

สถานการณ์และประสบการณ์ของผู้หญิงเหล่านี้ แล้วทำการศึกษาเพื่อให้ได้แนวความคิดและตัวแปรสำคัญที่ได้จากการพูดคุยสนทนากับผู้หญิงเหล่านั้น ไม่ใช่ที่ได้มาจากทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย โดยนัยนี้ นักวิจัยเชิงคุณภาพจึงเชื่อว่ามีการทำงานแบบอุปนัยหรืออุปมานหรือข้อเท็จจริงจากล่างขึ้นบน มิใช่จากทฤษฎีข้างบนลงไปข้างล่างเชกเช่นงานวิจัยเชิงปริมาณนิยมทำ (ดัดแปลงจาก กิติพัฒน์ นนทบุรีมະดุลย์, 2546, น. 47-48) ในที่สุดผลการศึกษานักวิจัยจะค้นพบว่า โลกและประสบการณ์ส่วนตัวของผู้หญิงเหล่านี้มีความหมาย แบบแผน และความสัมพันธ์เป็นเช่นใดทั้งในมิติเชิงลึกและเชิงกว้าง อาจจะสอดคล้องหรือแตกต่างจากสมมติฐานที่ตั้งไว้ก็ได้

ดังนั้น ในการตั้งโจทย์/คำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยแต่ละเรื่อง ประเด็นหนึ่งที่ซ่อนอยู่ในนั้น ก็คือ สมมติฐานการวิจัย หรือในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูล จัดระเบียบข้อมูล วิเคราะห์ตีความข้อมูล นักวิจัยทุกคนย่อมมีข้อสมมติฐานในใจอยู่แล้วว่า เรื่องนี้ ประเด็นนี้ คำตอบน่าจะเป็นอย่างนี้ ๆ แต่เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูล จัดระเบียบข้อมูล และวิเคราะห์ตีความเสร็จกระบวนการแล้ว คำตอบที่ได้อาจจะตรงกับคำตอบที่น่าจะเป็นในใจของนักวิจัยก็ได้หรือตรงกันข้ามก็ได้ โดยสามารถดูได้จากงานวิจัยทั้ง 6 เรื่อง (จากทั้งหมด 39 เรื่อง) ที่นักวิจัยได้เขียนนำเสนอในงานวิจัยของตน เช่น เรื่อง “ขบวนการธรรมยาตราในสังคมไทย” ของ พระมหาประยุติ เกร็มย์ (2548) ที่นักวิจัยคาดหวังว่า ขบวนการธรรมยาตราภายใต้บริบทบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีความสอดคล้องลงรอยกับพระธรรมวินัย อันจะนำไปเกิดประโยชน์แก่สังคมไทย ถ้าหากรู้จักประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัย (อกาลโก) ซึ่งคำตอบตามคำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยก็ค่อนข้างตรงกับสมมติฐานที่นักวิจัยได้ตั้งไว้

ส่วนข้อจำกัดในการวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 39 เรื่อง ที่นักวิจัยต้องการบอกว่า ในเรื่องที่ทำวิจัยนี้มีอะไรบ้างที่เป็นปัญหา/อุปสรรค ทั้งที่มาจากตัวนักวิจัยและปัจจัยภายนอก ในจำนวนนี้มีอยู่ 8 เรื่อง ที่นักวิจัยเขียนนำเสนอในงานวิจัยของตน เช่น เรื่อง “การศึกษาเรื่อง การพัฒนามนุษย์แนวพุทธกับพลวัตพฤติกรรมทางจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น: ศึกษากรณี ค่ายคุณธรรมและศูนย์การเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามแนวทางของสำนักงานพุทธมณฑล สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ” ของ สมปอง นครไธสง (2548) ในเรื่องนี้ นักวิจัยแสดงข้อจำกัดไว้ 4 ประการ มาจากตัวนักวิจัย 2 ประการ ที่เหลือ 2 ประการ มาจากปัจจัยภายนอก แต่ข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคที่สุด น่าจะมาจากปัจจัยภายนอกเป็นหลัก เพราะเหตุว่า นักวิจัยมีระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลสั้นมากเพียง 3 วัน เท่านั้น พร้อมทั้งข้อมูลที่เข้าไปเก็บยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ด้วย จากสองปัจจัยนี้ น่าจะส่งผลกระทบต่อการวิเคราะห์ตีความข้อมูลในภายหลังได้ เพราะข้อมูลที่ได้อาจไม่ลึกพอ ไม่ครอบคลุมกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยพอ ทำยที่สุดจะส่งผลกระทบต่อข้อค้นพบและความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย ซึ่งข้อค้นพบที่ได้ก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ คือ นักวิจัยก็

ไม่แน่ใจว่านักเรียนมีพฤติกรรมที่ดีขึ้นจริง ๆ หรือไม่ เพราะระยะเวลาเพียง 3 วัน จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลให้ดีขึ้นทันตาเห็น เป็นเรื่องที่ยากและมีความเป็นไปได้น้อย ถึงแม้ นักวิจัยจะมีความเข้าใจในหลักการพัฒนาเชิงพุทธและการประยุกต์ใช้ก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถตอบเจตน์/คำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยของตนได้ทั้งหมด

เรื่องนี้คล้ายคลึงกับงานวิจัยของ ฌ็อง-ฌัก ปิอาเจต์ (1933) ที่ประสบปัญหาเรื่องความสมบูรณ์ของข้อมูลและกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย จากเหตุผลนี้ทำให้ข้อค้นพบมีความน่าเชื่อถือไม่ค่อยมีน้ำหนักพอสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจเข้าถึงโลกและประสบการณ์ของผู้ถูกศึกษา ด้วยการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตีความ ที่สามารถบอกให้รู้ได้ว่า ประเด็นที่นักวิจัยศึกษานั้นมีแบบแผน ความหมาย และความสัมพันธ์กันอย่างไร เป็นการต่อยอดความรู้เดิมหรือเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ในเรื่องแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมหรือไม่อย่างไร จะนำผลการวิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร และเป็นไปตามกรอบจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยหรือไม่เพียงใด ประเด็นทั้งหมดนี้ล้วนเชื่อมโยงประสานกันอันมีผลมาจากการออกแบบการวิจัยทั้งสิ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การออกแบบการวิจัยที่ดีต้องนำไปสู่การสร้าง องค์ความรู้ (knowledge)

ประเด็นนี้เป็นเกณฑ์กำหนดข้อที่ 2 ที่นักวิจัยได้ศึกษาค้นคว้าตามปัญหาในการวิจัยที่ตั้งไว้ เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการออกแบบการวิจัยที่จะทำให้เข้าถึงข้อมูลที่ต้องการ (ต่อยอดความรู้เดิม) หรือทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม

การวิจัยไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด ใช้ระเบียบวิธีอะไรในการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตก็ตาม มีเป้าหมายอย่างหนึ่งที่แยกไม่ออกจากเจตน์/คำถามหรือวัตถุประสงค์ในการวิจัย ก็คือ องค์ความรู้ (mass of knowledge) ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในระดับใด โลกียะหรือโลกุตระ งานวิจัยทุกเรื่องล้วนมุ่งไปสู่การแสวงหาความรู้ ค้นคิด ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตีความ ด้วยความพิถีพิถัน เพื่อให้เข้าถึงโลกและประสบการณ์ส่วนบุคคล หรือที่เรียกในทางวิธีวิทยาว่า “กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย” (key informants) ที่เป็นเจ้าของโลกและประสบการณ์ที่นักวิจัยมุ่งหมายที่จะเข้าไปศึกษา และเมื่องานวิจัยสำเร็จเสร็จสิ้นสมบูรณ์จะมีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือไม่ก็ทั้งสองอย่างที่จะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน คือ นักวิจัยได้ความรู้เชิงประสบการณ์ส่วนบุคคล (tacit knowledge) และความรู้สาธารณะ/เปิดเผย (explicit knowledge) หมายความว่า เมื่อนักวิจัยได้สร้างองค์ความรู้ส่วนบุคคลจากการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองแล้ว ก็ไม่ได้เก็บไว้บนหิ้ง

หรือชั้นเพียงอย่างเดียว หากแต่มุ่งที่จะนำเอาองค์ความรู้ที่ได้ศึกษาค้นคว้านั้น มาสร้างคุณูปการ แก่สังคมส่วนรวมทั้งที่เกี่ยวข้องหรือไม่ก็ตามกับนักวิจัย ด้วยแนวทางเช่นนี้ งานวิจัยเชิง คุณภาพทั้ง 39 เรื่อง ที่ผู้วิจัยได้นำมาสังเคราะห์ในครั้งนี้นี้ จึงสามารถนำมาประเมินตาม แนวทางการออกแบบการวิจัยในประเด็นที่ 1 ดังกล่าวแล้วนั้น และสามารถแบ่งออกได้ตาม แนวทางข้างต้นเป็น 2 ประการ ด้วยกัน กล่าวคือ (1) การต่อยอดองค์ความรู้เดิมของงานวิจัย และ (2) การสร้างองค์ความรู้ใหม่ของงานวิจัย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

การต่อยอดองค์ความรู้เดิมของงานวิจัยเป็นเช่นใด

การวิจัยที่ปรากฏในบรรณพิภพทั้งในอดีตและปัจจุบันพบว่า ส่วนมากเป็นการต่อยอดองค์ความรู้เดิมของงานวิจัยที่มีอยู่ก่อนแล้ว สาเหตุหนึ่งที่เป็นเช่นนี้น่าจะมาจากความสะดวก และไม่ยุ่งยากนักในการสร้างเสริมเติมต่อ นี้ถือว่าเป็นสาเหตุจากปัจจัยภายในตัวนักวิจัย อีกประการหนึ่งที่น่าจะเป็นสาเหตุเช่นกัน คือ สภาพของสังคมหรือสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและ บริบททางสังคมวัฒนธรรมไม่เอื้ออำนวย นี่เป็นสาเหตุจากปัจจัยภายนอก แต่ปัจจัยสาเหตุสอง ประการนี้ที่เป็นอุปสรรคมากที่สุดของประชาคมนักวิจัยไทย ก็คือ การทอดธุระในการทำวิจัยเพื่อ สร้างองค์ความรู้ใหม่ให้แก่สังคม ทั้งนี้ เป็นเพราะว่าสังคมไทยยังไม่เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้และ ค้นคิดตามนโยบายและแผนที่รัฐได้วางไว้เท่าที่ควร ด้วยเหตุฉะนั้น วงการวิจัยของไทยหรือของ สถาบันการศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน ส่วนมากจึงมีแต่การวิจัยเพื่อต่อยอดองค์ความรู้เดิม ถ้าจะ ถามว่า การวิจัยเพื่อต่อยอดองค์ความรู้เดิมมีประโยชน์หรือไม่? ตอบว่า มีประโยชน์ ทั้งประโยชน์ เชิงทฤษฎีและปฏิบัติ อย่างน้อยการวิจัยเพื่อต่อยอดองค์ความรู้เดิมของนักวิจัย ก็ยังเป็นการบ่ง บอกได้ว่า ในอดีตสถานการณ์ด้านบุคคล ชุมชน สังคม ไม่ว่าจะเป็น ความรู้ ความเชื่อ แบบแผน ความสัมพันธ์เป็นเช่นใด และปัจจุบันคงอยู่สภาพเดิมหรือเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยแค่ไหนเพียงไร ถึงแม้ผลการวิจัยจะไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน หรือสังคม วัฒนธรรมใน ระดับถาวรากถอนโคนก็ตาม เพราะนั่นอาจจะเป็นจุดมุ่งหมายของการวิจัยเชิงปริมาณเป็นหลัก แต่การวิจัยเชิงคุณภาพ มีจุดมุ่งหวังเพียงเพื่อตอบสนองโจทย์ทางสังคมในระดับปัจเจกเป็นหลัก ผลทางสังคม วัฒนธรรม จัดเป็นผลพลอยได้ แต่เป็นผลพลอยได้ที่งานวิจัยเชิงคุณภาพยุคปัจจุบัน ให้ความมุ่งหวังเป็นพิเศษ เพราะสถานการณ์ปัจจุบันความเป็นศาสตร์ของงานวิจัยเชิงคุณภาพ ได้ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคม วัฒนธรรมมากขึ้น ดังงานวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 28 เรื่อง ที่ผู้วิจัย ใช้ในการสังเคราะห์เพื่อตอบโจทย์/คำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้

ในงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง ปรากฏว่า มีงานวิจัยที่เป็นการศึกษาเพื่อต่อยอดองค์ความรู้เดิมอยู่ 28 เรื่อง แยกตามประเภทของงานวิจัยทั้ง 4 ประการ (ในส่วนของ 1 ซึ่งอยู่ในบทที่ 4) ได้ ดังนี้ คือ ในประเภทที่ 1 มีอยู่ 4 เรื่อง ในประเภทที่ 2 มีอยู่ 8 เรื่อง ในประเภทที่ 3 มีอยู่ 10 เรื่อง และในประเภทที่ 4 มีอยู่ 6 เรื่อง งานวิจัยที่เป็นการต่อยอดองค์ความรู้เดิมมีโจทย์/คำถามในการวิจัยร่วมกันว่า พุทธปรัชญาคืออะไร มีแนวคิดและท่าทีต่อทั้งปัจเจก กลุ่ม ชุมชน และสังคมอย่างไร และนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมได้อย่างไร ส่วนโจทย์/คำถามที่แตกต่างออกไปเป็นเพียงการเจาะประเด็นเฉพาะด้านเท่านั้น เช่น ด้านปรัชญา เศรษฐกิจ หรือการเมือง จากคำถามนำมาสู่วัตถุประสงค์ในการวิจัยร่วมกันว่า เพื่อศึกษาแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ร่วมกัน แยกออกเป็นด้านแนวคิดพุทธปรัชญาที่เป็นตัวเนื้อแท้จากพระไตรปิฎกที่จะเป็นพื้นฐานต่อแนวทางปฏิบัติของพุทธบริษัท/สี่บุคคลสำคัญ 4 ประเภท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา หรือเรียกเป็นรวม ๆ ว่า “พุทธศาสนิกชน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำชุมชนทางจิตวิญญาณว่า จะมีท่าทีในการพัฒนาชุมชนหรือสังคม โดยอาศัยสถานภาพที่ดำรงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพ ยกย่อง และบูชาอย่างไร จึงจะนำชุมชนหรือสังคมไปสู่เป้าหมายแห่งความอยู่ดี มีสุข (social welfare and well-being) ตามแนวทางสังคมสงเคราะห์ และสวัสดิการสังคม

เมื่อประมวลองค์ความรู้จากโจทย์/คำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยทั้ง 28 เรื่อง พบว่า แบ่งออกได้เป็น 3 องค์ประกอบ ด้วยกัน คือ (1) แนวคิดพุทธปรัชญา (2) บทบาทหรือท่าทีตามแนวคิดพุทธปรัชญา และ (3) การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากองค์ประกอบทั้ง 2 นั้น แต่ทั้งนี้ องค์ประกอบทั้ง 3 นั้น จะต้องสอดคล้องประสานเป็นเนื้อเดียวกัน จึงจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงตามโจทย์/คำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. แนวคิดพุทธปรัชญา คือ องค์ความรู้ที่เป็นอุดมการณ์หรือหลักปฏิบัติที่เป็นแนวทางเพื่อให้บุคคลหรือสังคมนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและบุคคลอื่น มิใช่เพียงแค่ผลในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังหมายถึงผลที่จะเกิดแก่ตนเองและบุคคลอื่นในอนาคตอีกด้วย รวมเรียกว่า ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิเวธ ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้แบ่งองค์ความรู้ด้านนี้ออกเป็น 3 แขนง คือ (1) ปรัชญา (2) การเมือง และ (3) การประยุกต์ใช้และการพัฒนาสังคม แนวทางการแก้ไขปัญห และการพัฒนาสังคมทั้ง 3 นี้ ปรัชญา จะบอกให้รู้ว่า พุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับความรู้/ความจริงในลักษณะ “สัจนิยมเชิงปฏิบัตินิยม/วิภาษวาท” หมายความว่า การที่ใครก็ตามอยากจะทำเข้าถึงความรู้/ความจริงจะต้องลงมือปฏิบัติให้ผ่านประสบการณ์ด้วยตนเองเท่านั้น จะให้บุคคลอื่นปฏิบัติแทนไม่ได้ ด้วยแนวทางปฏิบัติเช่นนี้จึงไปคล้ายคลึงกับทฤษฎีความจริงแบบปฏิบัตินิยมของ

ตะวันตก ดังนั้น พุทธศาสนาจึงแสดงท่าทีต่อความรู้/ความจริงแบบวิภาษวาท หรือจำแนกแยกแยะ ความรู้/ความจริงทุกชั้นตอน ไม่ว่าจะป็นระดับบุคคลหรือสังคม แล้วจึงอธิบายด้วยหลักพุทธปรัชญา โดยลักษณะนี้พุทธปรัชญาจึงได้สะท้อนหลักการปฏิบัติของสังคมเกี่ยวกับ การเมือง เพื่อให้บุคคลหรือสังคมได้นำไปปฏิบัติให้เกิดผลเชิงประจักษ์ ทั้งนี้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาการเมืองนั่นเอง รวมทั้งผลพลอยได้ทางเศรษฐศาสตร์/เศรษฐกิจในชีวิตประจำวัน (ประเภทที่ 1 บวก 2)

2. บทบาทหรือท่าทีตามแนวคิดพุทธปรัชญา คือ องค์ความรู้ที่สืบเนื่องเกี่ยวพันมาจากแนวคิดพุทธปรัชญาอย่างแยกไม่ออก เพราะการที่พุทธบริษัทจะมีบทบาทหรือแสดงท่าทีต่อสังคมเป็นประการใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพระสงฆ์ที่เป็นสื่อบุคคลสำคัญของสังคม ย่อมได้รับอิทธิพลมาจากกระบวนทัศน์ที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งก็คือ พุทธกระบวนทัศน์ ไม่ว่าจะป็นการแสดงบทบาทด้านใด แต่ในองค์ประกอบที่ 2 นี้ ผลการวิจัยเน้นไปที่บทบาทพระสงฆ์ด้านการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในการพัฒนาชนบทมีทั้งที่เป็นปัจเจกและกลุ่มบุคคล และที่พิเศษออกไปมีการวิจัยอยู่เรื่องหนึ่งที่ศึกษาในนามของวัด (ซึ่งก็คือ พระสงฆ์บวชบุคคลอื่นบางกลุ่ม) ที่ได้ช่วยเหลือสังคมด้วยการสงเคราะห์เด็กกำพร้าและเด็กยากไร้ ในเรื่องนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบกันระหว่างวัดกับกรมประชาสงเคราะห์ว่า วัดหรือกรมประชาสงเคราะห์ทำได้ดีกว่ากัน ส่วนหนึ่งเพื่อนำผลการศึกษาไปปรับปรุงทั้งสององค์กรนั้นให้ดีขึ้นนั่นเอง เมื่อย้อนกลับมาสู่บทบาทในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์พบว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น 8 แขนง คือ (1) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรม (2) บทบาทด้านการพัฒนาชนบททั่ว ๆ ไป (3) บทบาทด้านการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง (4) บทบาทด้านการพัฒนาทุนชุมชนด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ (5) บทบาทด้านการส่งเสริมการลด ละ เลิกอบายมุข (6) บทบาทด้านการส่งเสริมการใช้สมุนไพร (7) บทบาทด้านการสงเคราะห์ และ (8) บทบาทด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ประเภทที่ 3)

3. การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม คือ การแสดงบทบาทอย่างหนึ่งในฐานะพุทธบริษัท เพื่อให้เกิดผล 2 ประการ คือ การอยู่ดีและมีสุข (social welfare and well-being) การประยุกต์ใช้พุทธธรรมจากผลการวิจัยพบว่า มีแนวทางในการปฏิบัติที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับบุคคล สถานที่ หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เป็นหลัก การประยุกต์ใช้พุทธธรรมนี้อาจจะมาจากพระสงฆ์เป็นผู้นำ หรือดำเนินการโดยบุคคลทั่ว ๆ ไปก็ได้ โดยแนวทางในการปฏิบัติแบ่งออกได้เป็น 3 แขนง คือ (1) หลักการ (2) วิธีการ และ (3) เป้าหมาย/อุดมการณ์ โดยหลักการ ก็คือ การยึดหลักใหญ่ของพุทธปรัชญา คือ ละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตใจให้ผ่องใส และหลักอริยสัจ 4 คือ 5 ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 ฆราวาสธรรม 4 อคติ 4 ทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ 4 อปปริหานิยธรรม 7 ทศพิทธาธรรม หลักทศ 6 สัมปรีชธรรม 7 อิทธิบาท 4 สุขจิต 3 หลักบุคคลหาได้ยาก 2 ส่วนวิธีการ ก็คือ การใช้กลยุทธ์

ในการแก้ไข้ปัญหาและพัฒนาชุมชนหรือสังคมที่เรียกว่า “การเผยแพร่ธรรมะเชิงรุก” ด้วยการปลูกฝังธรรมะในจิตใจให้เห็นเป็นรูปธรรมผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเข้าค่ายคุณธรรม การเคารพธรรมชาติและการรักษาสมดุลของธรรมชาติ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการเดินทางสายกลาง การรักษาระเบียบวินัยและการมีมนุษยสัมพันธ์ต่อกัน การส่งเสริมการรวมกลุ่ม การใช้พิธีกรรมทางศาสนา การรณรงค์ลด ละ เลิกสิ่งไม่ดี ความเสียสละของผู้นำและความสามัคคีของชุมชน ความรับผิดชอบทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และองค์กร/ชุมชนที่ตนเกี่ยวข้องด้วย การรู้จักประหยัดทรัพย์สิ้นและการคบเพื่อนที่ดี และเป้าหมาย/อุดมการณ์ ก็คือ การที่ชุมชนหรือองค์กรเกิดความเข้มแข็งทั้งด้านบุคลากร การเงิน การงาน มีกองทุนสวัสดิการที่เรียกว่า “บุญ” ที่เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน หมายความว่า บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นทั้งทางกาย วาจา ใจ (สุจริต 3) กายก็ขยันขันแข็ง มีระเบียบวินัยในตนเอง สามัคคีกัน เลิก ละอบายมุข วาจาที่สุภาพอ่อนโยน ซื่อสัตย์สุจริต มีสำนึกเมื่อพูดสิ่งไม่ดี ใจก็สงบระงับมากขึ้น รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีทัศนคติที่ดีในการมองปัญหาเพื่อให้เกิดปัญญา กระจือหรือร้อนในการทำงาน ลดมานะทิฎฐิลงเมื่ออยู่ร่วมกับคนอื่น อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความสมัครสมานสามัคคี มีความเสียสละมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักการใหญ่ที่เป็นพุทธปรัชญาว่าด้วย “ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส” ฉะนั้น เพื่อให้เห็นรูปธรรมของการต่อยอดองค์ความรู้เดิมชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประเด็นว่าด้วยการสร้างองค์ความรู้ใหม่ของงานวิจัยต่อไป (ประเภทที่ 4)

ลักษณะเด่นของการสร้างองค์ความรู้ใหม่ของงานวิจัย

งานวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการสร้างองค์ความรู้ใหม่ในบรรณพิภพก่อนข้างหาศึกษาได้ยาก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีเลย หากแต่ทุกวันนี้จะมีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะเหตุที่งานวิจัยเป็นการต่อยอดองค์ความรู้เดิมมีค่อนข้างเยอะและนักวิจัยก็มักจะทำในเรื่องที่คุ้นเคยกันอยู่แล้ว เช่น การสอบถามทัศนคติทางการเมือง บั้วิจัยที่ส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จทางธุรกิจ เป็นต้น ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ไม่ค่อยมีคุณูปการต่อการการศึกษาและการวิจัยมากนัก อาจจะมีประโยชน์ด้านการเมือง เศรษฐกิจ แต่ก็ก็เป็นเพียงของบุคคลบางคนหรือบางกลุ่มเท่านั้น สังคมส่วนรวมไม่ค่อยได้รับประโยชน์เท่าที่ควร งานวิจัยลักษณะนี้มักจะออกมาในรูปแบบของการวิจัยเชิงปริมาณเป็นส่วนใหญ่ ส่วนงานวิจัยที่เป็นเชิงคุณภาพ เท่าที่พิจารณาดูมักจะเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ถึงแม้จะทำในวงแคบมากกว่าการวิจัยเชิงปริมาณก็ตาม แต่ถือว่ามีประโยชน์ต่อการการศึกษาและการวิจัยมากที่สุดทีเดียว รวมทั้งต่อการนำไปใช้ประโยชน์ทั้งเชิงทฤษฎีและปฏิบัติในวงกว้างต่อไป และที่สำคัญงานวิจัยที่เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่จะเป็นมิติหนึ่งที่จะส่งผลต่อการผลิตนักวิจัย

รุ่นใหม่ที่ทรงคุณค่าประดับวงการการศึกษาและการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และสวัสดิการสังคม ทั้งนี้ก็เพราะว่า งานวิจัยที่เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่จะทำให้ตัดสินใจได้ว่า นักวิจัยคนนั้น ๆ มีคุณภาพจริง ซึ่งอาจจะหาไม่ได้จากนักวิจัยที่ศึกษางานวิจัยด้วยการต่อยอดองค์ความรู้เดิม อย่างน้อยก็ตัดสินใจได้ในทางตรรกะของผลการศึกษาที่ได้จากงานวิจัย

จากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง มีงานวิจัยอยู่ 11 เรื่อง ที่เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ เหตุที่ผู้วิจัยจัดว่าเป็นงานวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ ก็เพราะว่า มีจุดเด่นอยู่หลายประการ เช่น มีผลการวิจัยที่แปลกใหม่ที่ไม่เคยมีผู้ศึกษามาก่อน หรือมีผู้ศึกษามาก่อนแต่เป็นการศึกษาในอีกมุมมองหนึ่ง ทำให้เห็นการบูรณาการกันกับงานวิจัยที่เคยมีมาก่อน หรือเป็นการศึกษาที่สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวัน โดยไม่ต้องไปปรับปรุงวิเคราะห์และสังเคราะห์อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะของงานวิจัยที่เป็นการต่อยอดองค์ความรู้เดิม งานวิจัยที่เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่นี้ทั้ง 11 เรื่อง เมื่อพิจารณาตามลักษณะของการสร้างองค์ความรู้ใหม่แยกออกเป็น 3 องค์ประกอบ เช่นเดียวกับประเภทการต่อยอดองค์ความรู้เดิมของงานวิจัยทั้ง 28 เรื่อง ได้แก่ (1) แนวคิดพุทธปรัชญา (2) บทบาทหรือทำที่ตามแนวคิดพุทธปรัชญา และ (3) การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม ซึ่งทั้ง 3 องค์ประกอบนี้ จะต้องเชื่อมโยงประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแยกไม่ออกเช่นเดียวกับประเภทการต่อยอดองค์ความรู้เดิมของงานวิจัย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แนวคิดพุทธปรัชญา องค์ความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานข้อค้นพบจากงานวิจัยในประเด็นนี้พบว่า แยกออกได้เป็น 4 แขนง คือ (1) ด้านการเมือง (2) ด้านเศรษฐศาสตร์/เศรษฐกิจ (3) การพัฒนาสังคมไทย และ (4) ด้านการจัดความขัดแย้งของชุมชน (สังคม) ด้วยพุทธสันติวิธีที่เรียกว่า “ธัมมิกมัชฌิมวิธี/ธัมมิกมัชฌิมปฏิบัติ” ด้านการเมือง เป็นการนำเสนอหลักคิดและหลักปฏิบัติสำหรับชาวพุทธที่เรียกว่า “แนวคิดประชาสังคม” ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากนักคิดนักวิชาการไทยหลายคน เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นักวิพากษ์สังคมจากฐานคิดพุทธศาสนา แนวคิดนี้มุ่งส่งเสริมให้ชาวพุทธในสังคมไทยรวมตัวกันเป็นกลุ่มเครือข่ายเพื่อให้เกิดพลังกลุ่มต่อต้านสิ่งที่ไม่ดีทุกรูปแบบ รวมทั้งส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาจิตใจ การปฏิรูปองค์การพุทธศาสนา เป็นต้น ด้านเศรษฐศาสตร์/เศรษฐกิจ มุ่งเน้นการพัฒนาเพื่อให้เกิดดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ-สังคม-กายกับจิต ระบบนิเวศ ตามหลักปฏิบัติสัมมาอาชีวะ เป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง เน้นความสัมพันธ์ในชุมชน พึ่งตนเอง การรวมกลุ่ม การแบ่งปัน ความสามัคคี เสียสละ ส่วนการพัฒนาสังคมไทย เป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญแก่ปัจเจก อันจะส่งผลถึงสังคมส่วนรวม พัฒนาจากระดับล่างขึ้นบน หรือการพัฒนาโครงสร้างส่วนล่างขึ้นสู่ส่วนบน ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือสิ่งแวดล้อมก็ตาม โดยลักษณะนี้ จะต้องมีการพัฒนา

หลักจริยธรรมที่สำคัญ คือ ศีล 5 ความรัก ความเมตตาให้เป็นหลักจริยธรรมของสังคมส่วนรวม การเน้นเรื่องการให้ การพัฒนาจิตใจทั้งระดับปัจเจก ชุมชนและสังคม โดยมีตัวอย่างแห่งการพัฒนาเชิงจริยธรรมขั้นสูง คือ พระสงฆ์ และด้านการขจัดความขัดแย้งของชุมชน (สังคม) ด้วยพุทธสันติวิธีที่เรียกว่า “ธัมมิกมัชฌิมวิธี/ธัมมิกมัชฌิมปฏิปทา” เน้นที่การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแก่ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตาม เช่น ความขัดแย้งเรื่องน้ำเพื่อทำกิน วิธีที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของพุทธปรัชญา ก็คือ จะต้องมีการเจรจากัน ไกล่เกลี่ยกัน ใต้สวนหามูลเหตุ ใช้กระบวนการยุติธรรม รวมทั้งจะต้องรู้จักประนีประนอมกัน โอนอ่อนผ่อนตาม ถูกต้องตามหลักศีลธรรมจริยธรรม และได้ประโยชน์ทุกฝ่าย (ประเภทที่ 1 บวก 2)

2. บทบาทหรือทำที่ตามแนวคิดพุทธปรัชญา องค์ความรู้ในประเด็นนี้แสดงถึงบทบาทของพระสงฆ์ที่สังคมคาดหวังว่า ควรจะเป็นไปในลักษณะที่เป็นเชิงรุกมากขึ้น กล่าวโดยสรุปแยกออกเป็น 3 ด้าน คือ บทบาทต่อตนเอง ได้แก่ การศึกษาธรรมวินัย บทบาทต่อองค์กรสงฆ์ ได้แก่ การจัดวัดให้สงบ สะอาด จัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้หลากหลาย มีวิทยาลัยสำหรับพระสงฆ์เพื่อการเรียนรู้สรรพวิชาและการวิจัยสังคม และแก้ไขตัวบทกฎหมายเกี่ยวกับองค์กรสงฆ์ และบทบาทต่อสังคม ได้แก่ การให้คำปรึกษาและแก้ไขปัญหาคสังคม สงเคราะห์สังคม อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมและจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ (ประเภทที่ 3)

3. การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม องค์ความรู้ในประเด็นนี้พบว่าการประยุกต์ใช้พุทธธรรมจะต้องมีหลากหลายรูปแบบ แต่ยังคงอยู่บนหลักการใหญ่ คือ “ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส” อาจจะเป็นการเผยแผ่ธรรมะรูปแบบสมัยใหม่ เช่น จัดเป็นขบวนการธรรมยาตราไปตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้สังคมได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้หลักธรรม และถือว่าเป็นทางเลือกหนึ่งในการปรับบทบาทพระสงฆ์สำหรับการช่วยเหลือสังคม ผลที่ได้จากขบวนการธรรมยาตราแยกออกได้เป็น 3 ด้าน คือ ด้านผู้เข้าร่วมธรรมยาตรา เช่น เกิดความรู้สึกเป็นกัลยาณมิตรและสำนึกรักธรรมชาติ ด้านชุมชน เช่น ความร่วมมือของฝ่ายต่าง ๆ ในพื้นที่โครงการ และด้านภูมิภาค เช่น มีการนำรูปแบบ วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในขบวนการธรรมยาตราไปปรับใช้ในพื้นที่อื่น ๆ อันจะส่งผลดีต่อชุมชนและสังคมในพื้นที่นั้น ๆ อนึ่ง การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมมิใช่เป็นผลดีต่อคนที่ปกติเท่านั้น หากยังมีผลดีต่อคนที่ไม่ปกติด้วย เช่น คนเป็นโรคจิตเภท หลักธรรมสามารถกล่อมเกลาคให้จิตใจโปร่งโล่งขึ้นด้วยการยอมรับว่า มันคงเป็นกรรมเก่าที่ไม่ดีของตน จึงส่งผลให้ตนเองเป็นเช่นนี้เป็นคนไม่ปกติเหมือนคนอื่น ไม่ได้รับการยอมรับจากคนอื่น ถูกคนอื่นดูถูกเหยียดหยาม หากยอมรับตรงจุดนี้ ก็จะทำให้จิตใจดีขึ้นทั้งตัวผู้ป่วยเองและครอบครัวผู้เป็นญาติใกล้ชิด นอกจากนี้ การประยุกต์ใช้พุทธธรรมยังสามารถประยุกต์ได้ในระบบกองทุนสวัสดิการชุมชนที่เรียกว่า “ระบบบุญนิยม” คือ ลักษณะนี้เป็นการให้ความหมายใหม่ของคำว่า “บุญ” ที่ต่างออกไปจากที่เคยรับรู้กัน

บุญในลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการผลิตเพื่อการบริโภคอย่างพอดี เน้นการเสียสละแรงงานเพื่อชุมชน ผลที่ได้ คือ “บุญ” มิใช่ผลตอบแทนที่เป็นตัวทรัพย์สินเงินทอง ผลผลิตส่วนเกินที่ได้จะกลายมาเป็นทุนสวัสดิการชุมชนเพื่อสมาชิกทุกคน รวมทั้งเป้าหมายหลักของระบบบุญนิยมอยู่ที่การพัฒนาคนให้มีจิตสำนึกต่อบทบาทผู้ผลิตและบริโภคที่มีความพอดี มีความสมดุลระหว่างกายกับจิต หรือความต้องการกับความสามารถในการตอบสนองของความดี (ประเภทที่ 4)

การออกแบบการวิจัยที่สัมพันธ์กับประโยชน์ในการวิจัย (values)

ประเด็นนี้เป็นเกณฑ์กำหนดข้อที่ 3 ที่นักวิจัยสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้จริงทั้งทางทฤษฎี/วิชาการ (ในที่นี้เน้นที่วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก) และทางปฏิบัติเกี่ยวกับบุคคล สถานที่หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม

ประโยชน์ทางการวิจัยย่อมเกี่ยวข้องและนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ทางการวิจัยหรือนัยตรงกันข้ามการสร้างองค์ความรู้ทางการวิจัยย่อมนำไปสู่ประโยชน์ทางการวิจัยเสมอ แต่ประโยชน์ทางการวิจัยจะต้องสัมพันธ์กับจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยด้วย จึงจะถือว่าเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง อนึ่ง ประโยชน์ทางการวิจัยถึงแม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการออกแบบการวิจัย แต่การออกแบบการวิจัยไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนใดจะต้องคำนึงถึงหลักของประโยชน์เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลการวิจัยที่ได้จะต้องนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง อย่างน้อยที่สุดจะต้องมีประโยชน์ในทางวิธีวิทยาการวิจัย หมายความว่า ผลการวิจัยจะต้องตอบโจทย์/คำถามหรือวัตถุประสงค์ในการวิจัยให้ได้ ถ้าตอบโจทย์/คำถามหรือวัตถุประสงค์ในการวิจัยยังไม่ได้ การที่จะนำผลการวิจัยไปใช้ในที่อื่น กับบุคคลอื่น และ/หรือปรากฏการณ์หรือสถานการณ์อื่นนั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากหรือเป็นไปได้เลย ฉะนั้น ประโยชน์ในการวิจัยนักวิจัยจึงต้องคำนึงถึงหลักของการนำไปปฏิบัติเป็นเป้าหมายสูงสุดและใช้ได้อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นความเข้าใจด้านบริบทบุคคล สังคมหรือวัฒนธรรมที่เข้าไปศึกษา นำไปแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ได้จริง เป็นประโยชน์แก่บริบทหรือบุคคลที่คล้ายคลึงกับกรณีศึกษา และสามารถสร้างทฤษฎีฐานรากได้ (grounded theory) เมื่อก้าวโดยสรุปจึงแบ่งออกได้เป็น 2 ประการ ด้วยกัน คือ (1) ประโยชน์ด้านวิชาการหรือทฤษฎี และ (2) ประโยชน์ด้านการปฏิบัติ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ประโยชน์ด้านวิชาการหรือทฤษฎี

ประโยชน์ด้านนี้นั้น เป็นประโยชน์ที่นักวิจัยจะต้องให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก ตั้งแต่การออกแบบการวิจัยขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้าย เมื่องานวิจัยสำเร็จเสร็จสิ้น มีผลการวิจัยที่แสดงถึงหลักการ วิธีการ และกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาตนเองทั้งของบุคคล ชุมชน หรือสังคมส่วนรวม เป็นองค์ความรู้ที่อาจเรียกว่า “นวัตกรรมทางสังคม” ได้องค์ความรู้ใหม่ ทางสังคมหรือกรณีศึกษา สามารถนำเอาผลการศึกษามาวางเป็นแบบแผนหรือหลักสูตร ในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสังคมหรือชุมชนหรือบุคคลตามลำดับความสำคัญต่อไปทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้

จากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง มีผลการวิจัยที่เป็นประโยชน์ในเชิงทฤษฎีแทบทุกเรื่อง อย่างน้อยก็มีประโยชน์ด้านการเรียนรู้เรื่องวิธีวิทยาการวิจัยของนักวิจัย ถ้าหากจะจำแนกให้เห็นชัดเจน จะได้งานวิจัยที่เป็นการต่อยอดองค์ความรู้เดิมทั้งหมด 28 เรื่อง และงานวิจัยที่เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ทั้งหมด 11 เรื่อง โดยลัดกับเกณฑ์กำหนดเรื่องความรู้ในประเด็นที่ 2 ที่ผ่านมา อย่างที่กล่าวไปแล้วว่า ประโยชน์ของงานวิจัยมักจะคู่กับความรู้ทางการวิจัยเสมอ ประโยชน์ในตัวของมันเอง ก็คือ ความรู้ ความรู้ในตัวมันเอง ก็คือ ประโยชน์ เมื่อนักวิจัยเชิงคุณภาพกล่าวถึงเรื่องหนึ่ง ก็ต้องกล่าวถึงอีกเรื่องหนึ่งเสมอ ประโยชน์กับความรู้เปรียบเสมือนด้านหัวกับด้านท้ายของเหรียญที่ต้องอยู่คู่กันจึงจะได้ชื่อว่าเหรียญ นั้นใดก็ฉันนั้น

เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์กำหนดดังกล่าวพบว่า มีงานวิจัยอยู่หลายเรื่องที่แสดงถึงประโยชน์ด้านนี้อย่างชัดเจน เช่น เรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต: กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำจืด ตำบลท่าพริก อำเภอเมือง จังหวัดตราด” ของ อนันต์ แม้นพยัคฆ์ (2549) เรื่องนี้นักวิจัยได้เข้าไปศึกษาภาคสนามเป็นหลัก และนักวิจัยก็ถือว่าเป็นผู้ที่รู้จักชุมชนแห่งนั้นเป็นอย่างดี เพราะเป็นคนในพื้นที่นั้น จึงทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและเชิงกว้าง ได้วิธีการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในกระบวนการกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์อย่างสอดคล้องกันที่ถือว่าเป็นประโยชน์ในเชิงทฤษฎีสำหรับนำไปปฏิบัติในที่อื่นหรือบริบทอื่นได้อย่างลงตัว โดยผลการศึกษาที่ได้พบว่า มีการประยุกต์ใช้พุทธธรรมที่เห็นเป็นรูปธรรม เพราะใช้หลักการเผยแผ่ธรรมะเชิงรุก ใช้เงื่อนไขการจ่ายสวัสดิการปรับพฤติกรรมให้คนปฏิบัติตามหลักธรรม ช่วงแรก ๆ อาจจะยังไม่เห็นผลเป็นที่ประจักษ์นัก แต่นาน ๆ ไปจะมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับหลักธรรมไปโดยไม่รู้ตัว เกิดความเสียสละมากขึ้น มีความสามัคคีกันมากขึ้น ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากขึ้น ซึ่งการแสดงพฤติกรรมเช่นนี้ชุมชนจะถือว่าเป็น “บุญ” ที่ไม่ใช่บุญในความหมายที่เคยรู้จักกันมาก่อน เพราะบุญตัวนี้สามารถมองเห็นได้เป็นรูปธรรม บุญตัวนี้จะ

ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งขึ้น ด้วยการมีเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชน ชุมชนมีสถานบันการเงินเป็นของตนเอง คือ “กองทุนสวัสดิการ” ที่สามารถหยิบยืมหรือนำไปช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนที่ยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ หรือช่วยเหลือในยามเจ็บไข้ได้ป่วย

ประโยชน์ที่เป็นเชิงทฤษฎีว่าด้วยวิธีการประยุกต์ใช้พุทธธรรมเพื่อพัฒนาชุมชนหรือแก้ไขปัญหาชุมชนและสังคม ยังสามารถเห็นได้จากงานวิจัยอีกหลายเรื่อง เช่น งานวิจัยของพระมหาสง่า พลสงคราม (2542) ที่ศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธและเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมไทย เรื่องนี้เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่มีประโยชน์ในเชิงทฤษฎีที่สามารถนำเอาผลการศึกษาไปเผยแพร่ในวงกว้างได้ เพื่อให้สังคมไทยหันกลับมาสนใจเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธที่เมื่อก่อนสังคมไทยเคยปฏิบัติและได้รับผลของการปฏิบัติด้วยการอยู่อย่างพอเพียง แต่ปัจจุบันสังคมไทยให้ความสำคัญแก่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่เน้นที่การแสวงหาประโยชน์ ความต้องการกับทรัพยากรที่มีอยู่ไม่สมดุลกัน จึงทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องปากท้องของประชาชน ตลอดถึงสังคมโลก แต่ถ้าหากนำหลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธหรือเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ ถึงแม้เศรษฐกิจจะไม่หิวหว่าเติบโตอย่างที่คาดหวัง แต่จะเกิดความสมดุลระหว่างความต้องการกับทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด หรือที่เรียกในภาษาเศรษฐศาสตร์ว่า “ความสมดุลของอุปสงค์และอุปทาน” ซึ่งหาไม่ได้จากเศรษฐกิจทุนนิยมกระแสหลัก ประโยชน์ด้านทฤษฎียังไม่เป็นที่เพียงพอสำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพ จะต้องมียุทธศาสตร์ด้านการปฏิบัติด้วย จึงจะทำให้ผลการวิจัยที่ได้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ประโยชน์ด้านการปฏิบัติ

ประโยชน์ด้านนี้ ถือว่าเป็นประโยชน์ขั้นสูงสำหรับงานวิจัยแต่ละเรื่อง ด้วยว่างานวิจัยแต่ละเรื่องจะเรียกได้ว่า มีคุณภาพควรค่าแก่การศึกษาหรือไม่ ปัจจัยหนึ่งที่ต้องนำมาพิจารณาก็คือ ประโยชน์ด้านการปฏิบัติ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทั้งด้านบุคคล ชุมชน และสังคมส่วนรวม หมายความว่า ประโยชน์ด้านนี้นั้น เป็นประโยชน์ในวงกว้าง มิใช่ได้ประโยชน์เฉพาะตัวนักวิจัยเท่านั้น (ซึ่งลักษณะนี้จะพบได้จากประโยชน์ในเชิงทฤษฎีเป็นหลัก) ส่วนมากงานวิจัยทั่วไป จะตอบโจทย์สังคมได้เพียงประโยชน์ในเชิงทฤษฎีเท่านั้น งานวิจัยที่มีผลการวิจัยที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในวงกว้างมีค่อนข้างน้อย ฉะนั้น งานวิจัยประเภทนี้จึงทรงคุณค่า เพราะมีองค์ประกอบของกระบวนการวิจัยค่อนข้างสมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็นด้านการออกแบบการวิจัย ด้านการสร้างองค์ความรู้ และด้านการคำนึงถึงจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัย

เมื่อพิจารณาจากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง พบว่า มีงานวิจัยอยู่หลายเรื่องที่มีประโยชน์ด้านการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทั้งด้านบุคคล ชุมชน และสังคมส่วนรวม เช่น เรื่อง “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่” ของ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (2547) ในเรื่องนี้นักวิจัยแสดงให้เห็นถึงการนำประโยชน์จากองค์ความรู้ที่ได้ศึกษาจากเอกสารว่าด้วยเรื่องการจัดการความขัดแย้งจากทั้งพระไตรปิฎกและความรู้ทั่วไป ไปปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น ซึ่งก็คือ ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ที่ขัดแย้งกันในเรื่องของการทำกิน เมื่อน้ำไม่เพียงพอจึงเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น นักวิจัยอาศัยปรากฏการณ์เช่นนี้จึงได้เข้าไปศึกษาพร้อมทั้งร่วมหาทางแก้ไข และได้เสนอรูปแบบการจัดการความขัดแย้งที่นักวิจัยเรียกชื่อว่า “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งธัมมิกขณิกวิธี” คือ การแก้ไขด้วยวิธีเป็นกลางโดยมีฐานคิดพุทธปรัชญาเป็นแกนหลัก เช่น การเจรจา การไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง การมีส่วนร่วม หรือการประนีประนอมกัน ซึ่งในท้ายที่สุดความขัดแย้งก็ได้ทุเลาเบาบางลงไป อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ผลการวิจัยในเรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ด้านการปฏิบัติอย่างชัดเจน อาจเรียกว่า เป็นการวิจัยเพื่อการพัฒนาเรื่องหนึ่งก็ได้ (research and development) และในขณะเดียวกันเรื่องนี้ก็ถือว่าเป็นการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพในเรื่องการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมอีกด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่า มีงานวิจัยของ พระมหาประณัติ เกรัมย์ (2548) ที่ศึกษาขอบเขตการธรรมยาตราในสังคมไทย ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม 3 ด้าน คือ ด้านบุคคล ด้านชุมชน และด้านสังคมหรือภูมิภาค ที่ขอบเขตการธรรมยาตราแผ่กระจายไปถึง หรือมีโครงการธรรมยาตราในพื้นที่นั้น ๆ ทำให้บุคคล ชุมชน หรือสังคมเกิดความตระหนักรู้ทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม ที่อยู่บนพื้นฐานของการปรับประยุกต์ใช้พุทธธรรมได้อย่างสมสมัยมากขึ้น

การออกแบบการวิจัยต้องคำนึงถึงจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัย (morality and code of conduct)

ประเด็นนี้เป็นเกณฑ์กำหนดข้อที่ 4 ที่นักวิจัยมีการออกแบบการวิจัยที่คำนึงถึงผลกระทบทั้งทางกายและจิตใจ (ความถูกต้อง เหมาะสม ดีหรือไม่ดี) ที่อาจจะเกิดขึ้นแก่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทั้งในส่วนของบุคคล สถานที่ และ/หรือปรากฏการณ์ที่เข้าไปศึกษา รวมถึงการป้องกันและแก้ไขด้วย

การศึกษาวิจัยในทางสังคมศาสตร์หรือศาสตร์สาขาอื่น ๆ ก็ตาม มีสิ่งหนึ่งที่นักวิจัยจะต้องคำนึงถึงและให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากระบวนการในการวิจัยอื่น ๆ เช่น การตั้งโจทย์/คำถามหรือวัตถุประสงค์ในการวิจัย ก็คือ หลักจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัย หลักจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยนี้เป็นเกณฑ์ตัดสินงานวิจัยอย่างหนึ่งที่จะบอกว่า งานวิจัยนั้นควรค่าแก่การนำผลการศึกษาไปใช้ประโยชน์หรือไม่ เพราะเหตุที่งานวิจัยทางสังคมศาสตร์โดยเฉพาะงานวิจัยเชิงคุณภาพเป็นเรื่องที่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับบุคคล สถานที่ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม เพื่อให้ได้ข้อมูลตามปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้ ทำให้บุคคล สถานที่ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม (โดยเฉพาะบุคคล) ต้องได้รับผลกระทบทั้งทางกายและใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางใจ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงลำบากที่จะไม่ให้เกิดผลกระทบ อย่างน้อยก็เกิดความอึดอัดใจ เมื่อมีนักวิจัยเข้ามาศึกษาข้อมูล อาจจะได้ตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ด้วยเหตุผลข้อนี้ทำให้นักวิจัยเชิงคุณภาพต้องประสบกับการตั้งคำถามเชิงจริยธรรมว่า เป็นการเหมาะสมหรือไม่กับเรื่องที่นักวิจัยกำลังปฏิบัติอยู่ หรือมีความจำเป็นเพียงใดที่จะต้องทำการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นต้น

จากคำถามนี้อาจจะนำไปสู่จุดยืนเชิงจริยธรรมที่แตกต่างกันของนักวิจัยเชิงคุณภาพที่ได้ให้คำตอบแก่สังคม คือ จุดยืนที่นักวิจัยยึดการทำหน้าที่อย่างถูกต้องเป็นสำคัญ หรือจุดยืนที่ยึดผลประโยชน์ของการวิจัยเป็นหลักสำคัญ หรืออีกข้อหนึ่งจุดยืนที่ยึดคุณธรรมและความสามารถของนักวิจัยเป็นหลักสำคัญ จากจุดยืนนี้จะส่งผลถึงการแสดงบทบาทตามหน้าที่ของนักวิจัยในเมื่อลงสู่พื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ถ้านักวิจัยยึดจุดยืนแรกจะไม่มีปัญหาเชิงจริยธรรมด้านระเบียบวิธีวิจัยและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย แต่จะมีปัญหาด้านผลกระทบที่ตามมาภายหลังทั้งต่อตัวนักวิจัยและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ถ้านักวิจัยยึดจุดยืนแบบที่สอง จะค่อนข้างมีปัญหาเชิงจริยธรรมทั้งสองด้านตรงกันข้ามกับแบบแรก เพราะนักวิจัยจะไม่คำนึงถึงอะไรเลย นอกจากผลการวิจัยตามปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้เท่านั้น โดยมองว่า ถ้าผลออกมาดี ก็แสดงว่าทั้งหมดที่ทำมาเป็นเรื่องถูกต้อง ถ้านักวิจัยยึดจุดยืนแบบที่สาม จะช่วยลดปัญหาเชิงจริยธรรมในแบบที่หนึ่งและสองได้ เพราะจุดยืนข้อนี้จะเน้นความถูกต้องทั้งแนวทางการวิจัยและผลกระทบที่จะเกิดตามมา ภายหลังจากการศึกษาวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว แต่จุดยืนทั้ง 3 ข้อนี้ ไม่ได้หมายความว่า จุดยืนแบบนี้เท่านั้นที่นักวิจัยเลือกเป็นจุดยืนที่ถูกต้อง จุดยืนอื่นทั้งหมดผิด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทเชิงสังคมและวัฒนธรรมที่นักวิจัยเข้าไปศึกษาเป็นหลัก ดังนั้น นักวิจัยจึงต้องยึดทั้งระเบียบวิธีวิจัยและความถูกต้องดีงามเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการแสดงบทบาทได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และสอดคล้องกันทั้งบทบาทแบบคนในและบทบาทแบบคนนอก ดังที่ ชาย โพธิ์สีดา (2550, น. 415-416) กล่าวไว้ว่า

แต่ไม่ว่าจะเล่นบทบาทไหน นักวิจัยก็ไม่มีสิทธิ์ได้รับการยกเว้นจากความรับผิดชอบด้านจริยธรรมต่อประชาชนที่ให้ความร่วมมือในการวิจัย จริยธรรมไม่ใช่สิ่งที่จะอะลุ่มอล่วยหรือจะประนีประนอมได้ แหล่งข้อมูลในการวิจัยจะต้องได้รับการคุ้มครองที่เหมาะสมและอย่างมีจริยธรรมเสมอ นี่คือหลักเบื้องต้นในการวิจัย

จากหลักเบื้องต้นทางจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยดังกล่าวแล้วนั้น นำไปสู่ข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานในการวิจัยทั้งกระบวนการ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสิ้นสุดของการวิจัย (ว่าถูก ไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ควร) หรือที่เรียกว่า “การออกแบบการวิจัย” นั่นเอง (ปัญหาการวิจัย-เขียนรายงานการวิจัย) ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้แบ่งประเด็นสำหรับวิเคราะห์ สังเคราะห์ ดีความ ตามแนวทางของการออกแบบการวิจัยในส่วนที่ 1 และ 2 นั้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ความจำเป็นในการวิจัยเชิงคุณภาพ

งานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับโลกและประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย จึงมักถูกตั้งข้อสังเกตเชิงจริยธรรมว่า เป็นการบังคับหรือไม่ที่ไปล่วงล้ำก้าเกินวิถีชีวิตส่วนบุคคล ซึ่งเขาหรือเธอควรจะได้ดำเนินชีวิตไปตามปกติปราศจากข้อกังวลใจใด ๆ ทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจุบันนี้ ได้มีงานวิจัยเชิงคุณภาพหลายเรื่องมีการวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับทางเพศในบุคคลหลายกลุ่มหลายวัย โดยมีคำถามหรือวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันหรือแก้ไขปัญหาทางเพศหรืออะไรก็ตาม บางเรื่องเป็นการศึกษาถึงพฤติกรรมทางเพศของพระสงฆ์ คำถามที่เกิดขึ้นตามมา ก็คือ เป็นการเหมาะสมหรือไม่ ทำไปแล้วจะเกิดประโยชน์อย่างไรแก่พระสงฆ์หรือสถาบันสงฆ์ (นักวิจัยมีความมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาพฤติกรรมทางเพศของพระสงฆ์หรืออย่างไร) เหตุนั้น ในเรื่องนี้มีสิ่งนี้นักวิจัยจะต้องตระหนักก่อนการทำวิจัยเกี่ยวกับสถาบันสงฆ์ คือ ความเหมาะสมกับสถานภาพทางสังคมของพระสงฆ์ พระสงฆ์อยู่ในฐานะปุชนียบุคคลของสังคมไทย นักวิจัยศึกษาประเด็นนี้ผิดหลักจริยธรรมหรือไม่ เพราะนอกจากต้องพิจารณาถึงความเคารพสิทธิส่วนบุคคลแล้ว ยังต้องตระหนักถึงสถาบันทางสังคมที่พระสงฆ์ดำรงอยู่ด้วย

ในประเด็นนี้จากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง พบว่า ยังไม่มีร่องรอยของการผิดจริยธรรม ด้วยเหตุที่งานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง นั้น เน้นการศึกษาเรื่องที่เปิดเผยต่อที่สาธารณชนได้ เป็นการนำเสนอเรื่องที่นำภาคภูมิใจ และนำยกย่องทั้งในส่วนของหลักพุทธปรัชญา หรือบทบาทของพระสงฆ์ รวมถึงการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์และกลุ่มชาวพุทธอื่น ๆ เช่น งานวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีพระครูวิศาล เขมคุณ วัดพิชโสภาราม อ.เขมราชู จ.อุบลราชธานี” ของ พระมหาวิเชียร ชันทองดี (2547) เรื่องนี้

แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระครูวิศาลเมษคุณ ที่เอาใจใส่ต่อชุมชนด้วยการร่วมกับชุมชนช่วยกันพัฒนาทั้งด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เช่น สร้างถนนหนทางเพื่อการสัญจรโดยสะดวก ระหว่างชุมชน สร้างบ่อน้ำบาดาล ประปา ขึ้นภายในชุมชนโดยไม่ต้องพึ่งพิงรัฐเพียงอย่างเดียว การเจียรไนพลอยส่งขายภายนอกชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากรายได้หลักที่ได้จากการทำไร่ ทำนา นอกจากนี้ ยังได้ช่วยอบรมสั่งสอนทั้งหลักปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธแก่พระสงฆ์ สามเณรและชาวบ้านทั้งภายในอำเภอและต่างอำเภอ ต่างจังหวัด รวมถึงต่างประเทศด้วย ดังนั้นเรื่องนี้จึงถือว่าเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นในการศึกษาเพื่อนำเสนอผลการวิจัยในวงกว้าง พร้อมทั้งสามารถนำไปใช้ในนโยบายและแผนทั้งในระดับล่างและระดับบนได้

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับกรออกแบบการวิจัยโดยตรง ดังนั้น นักวิจัยจึงควรออกแบบการวิจัยทั้งในเรื่องของการเลือกตัวอย่างเพื่อใช้ในการวิจัย เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงการรายงานผลการวิจัยด้วย ตัวอย่างเช่น การเลือกตัวอย่างเพื่อใช้ในการวิจัย ต้องไม่มีความลำเอียง/อคติในการเลือก ถึงแม้การเลือกตัวอย่างในการวิจัยเชิงคุณภาพจะเน้นการเลือกแบบเจาะจงก็ตาม แต่การเลือกเช่นนี้ก็ต้งคำนึงถึงความเหมาะสมกับปัญหาในการวิจัยด้วย จึงจะได้ข้อมูลในเชิงลึกและเชิงกว้างจากแหล่งข้อมูล รวมถึงวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลก็ต้องเหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเช่นกัน แต่ในบางครั้งนักวิจัยจำเป็นต้องปิดบังตัวตนที่แท้จริง เพื่อมิให้กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยสังเกตเห็นได้ เพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกตทั้งที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมบรรลุตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยได้ เพราะถ้าแจ้งล่วงหน้า กลุ่มตัวอย่างอาจจะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่เคยปฏิบัติเมื่ออยู่ตรงหน้านักวิจัยก็ได้ แต่ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม นักวิจัยก็ต้องคำนึงถึงหลักจริยธรรมในการวิจัยทั้งในและนอกสนามวิจัยอยู่แล้ว

จากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง พบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ทำได้ดีและเหมาะสมกับหลักปฏิบัติเชิงจริยธรรม มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่นักวิจัยอาจจะตั้งใจหรือไม่ได้ตั้งใจก็ตามในการเลือกเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าหมิ่นเหม่ต่อการผิดจริยธรรมในการวิจัย เช่น งานวิจัย เรื่อง “บทบาทผู้นำทางศาสนากับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง” ของ พระธีระพล ชัยะนุกภาพ (2547) เพราะเหตุว่าในเรื่องนี้นั้น นักวิจัยทราบอยู่แล้วว่า ช่วงเวลาที่เข้าไปเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยนั้น ผู้ให้สัมภาษณ์กำลังอาพาธ (หลวงพ่อกุณ ปริสุทฺโธ) และอีกรูปหนึ่งก็มีเวลาน้อยในการให้สัมภาษณ์ (พระพยอม กฤษยาโณ) แต่นักวิจัยก็ยังเข้าไปเก็บข้อมูล ทำให้ได้ข้อมูลที่ไม่เพียงพอต่อการวิเคราะห์ หนึ่ง นักวิจัยยังสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้หลากหลาย

รูปแบบและเลือกกลุ่มตัวอย่างอื่นได้ แต่นักวิจัยก็ยังยืนยันที่จะทำกับกลุ่มตัวอย่างดังกล่าว จึงถือว่ามีนัยต่อการผิดจริยธรรมในการวิจัยเรื่องความไม่เหมาะสมของวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย ถึงแม้ว่านักวิจัยจะอดช่องโหว่ด้านข้อมูลกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาด้วยการสัมภาษณ์บุคคลใกล้ชิดก็ตาม แต่ถึงอย่างไรก็คงไม่ได้ข้อมูลในเชิงลึกเหมือนกับการสัมภาษณ์กับเจ้าตัวได้ คล้ายคลึงกับอีกเรื่องหนึ่ง คือ “ประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาคิดให้เกิดปัญญาและสันติสุข” ของ ญัฐนันท์ ปรกาศสันติสุข (2541) ที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลไม่เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย เพราะใช้เพียงแค่แบบสอบถามเท่านั้น ส่วนการสัมภาษณ์ก็สัมภาษณ์ในกลุ่มตัวอย่างอีกกลุ่มหนึ่ง แล้วนำข้อมูลมาสรุปรวมกันเพื่อให้ได้ผลการศึกษาตามที่ตั้งไว้ ในเรื่องนี้ทำให้ได้ข้อมูลแบบคร่าว ๆ เท่านั้น ไม่ได้ข้อมูลในเชิงลึกตามลักษณะของงานวิจัยเชิงคุณภาพได้ ถึงแม้การเลือกกลุ่มตัวอย่างและการใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจะเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ด้านข้อบกพร่องลำบาก แต่นักวิจัยก็ต้องตระหนักอยู่เสมอ

การขอความยินยอมโดยการบอกกล่าวและการรักษาความลับของผู้ถูกวิจัย

ประเด็นจริยธรรมการวิจัยสองประเด็นนี้เกี่ยวข้องกัน เพราะการที่นักวิจัยจะเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลจากเขาหรือเธอได้ นักวิจัยจะต้องได้รับความยินยอมจากทั้งตัวเขาหรือเธอเอง รวมทั้งจากผู้ปกครองด้วย โดยนัยนี้ นักวิจัยจะต้องไม่บีบบังคับหรือกดดันให้ผู้ถูกวิจัยยินยอมทำตามนักวิจัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสัมภาษณ์ หรือการสังเกตพฤติกรรม หรือวิธีอื่นใดก็ตาม การขอความยินยอมนี้อาจจะกระทำเป็นลายลักษณ์อักษรหรือทางวาจาก็ได้แล้วแต่กรณี แต่ประเด็นการขอความยินยอมอยู่ที่เกณฑ์อายุของผู้ให้ความยินยอม เพราะผู้ถูกวิจัยบางคนยังไม่บรรลุนิติภาวะและยังอยู่ในความปกครองของพ่อแม่หรือผู้ปกครองคนอื่น

การขอความยินยอมจะยิ่งมีความสำคัญ ถ้าหากเรื่องที่ทำวิจัยมีความเสี่ยงในเรื่องของอันตรายที่อาจเกิดขึ้นแก่ผู้ถูกวิจัย ดังนั้น ในใบยินยอมนักวิจัยจึงต้องบอกรายละเอียดในกระบวนการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นวัตถุประสงค์ ระยะเวลาในการวิจัย อธิบายถึงความเสี่ยงหรือไม่สะดวกที่อาจเกิดขึ้นระหว่างเข้าร่วมในการวิจัย รวมทั้งนักวิจัยจะต้องเก็บรักษาข้อมูลที่ได้เป็นความลับและไม่ระบุชื่อ สถานที่ของผู้ถูกวิจัย ไม่ว่าจะ เป็นข้อมูลทางการสัมภาษณ์ สังเกตแบบสอบถาม การสนทนากลุ่ม สัมภาษณ์กลุ่ม (ประเด็นการสนทนากลุ่ม สัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มจะทราบข้อมูลส่วนตัวของบุคคลอื่น ดังนั้น นักวิจัยอาจจะขอร้องหรือให้ลงนามเป็นลายลักษณ์อักษรว่า จะไม่เปิดเผยข้อมูลส่วนตัวของบุคคลอื่นในกลุ่ม) หรือผู้ถูกวิจัยอาจจะยกเลิก

การเข้าร่วมในการวิจัยเมื่อใดก็ได้ ถ้าหากว่าการวิจัยนั้นทำให้เกิดอันตรายหรือไม่สะดวกในการให้ข้อมูล นอกจากนี้ นักวิจัยจะต้องบอกถึงสิทธิประโยชน์ที่ผู้ถูกวิจัยควรจะได้รับจากการวิจัยด้วย

อนึ่ง ในการเก็บรักษาข้อมูลเป็นที่ความลับ นักวิจัยอาจจะใช้วิธีใดวิธีหนึ่งหรือทั้งสองวิธีในการเก็บรักษาได้ คือ ไม่เปิดเผยชื่อ/สถานที่ของผู้ให้ข้อมูล แต่อาจจะใช้ชื่อ/สถานที่สมมติแทน หรือใช้รหัสแทน แต่ถ้าหากจะเปิดเผยชื่อ/สถานที่ที่นักวิจัยจะต้องขอความยินยอมก่อน แต่ในกรณีของงานวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 39 เรื่อง ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ พบว่า ไม่มีปัญหาเชิงจริยธรรมในการวิจัยเรื่องการเก็บรักษาข้อมูลเป็นความลับ เพราะเหตุว่า ข้อมูลในงานวิจัยเหล่านี้ทั้งข้อมูลบุคคล สถานที่ หรือปรากฏการณ์ เป็นข้อมูลที่ศึกษาเพื่อการเปิดเผย หรือเพื่อทำการเผยแพร่ในวงกว้างทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติ ฉะนั้น ประเด็นที่ควรพิจารณาในที่นี้ คือ การขอความยินยอมเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม

เมื่อพิจารณาจากงานวิจัยทั้ง 39 เรื่อง พบว่า งานวิจัยทุกเรื่องที่เขาไปเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีดังกล่าวแล้วนั้น ตระหนักในเรื่องการขอความยินยอมนี้เป็นอย่างดี ยังไม่พบร่องรอยของการทำผิดจริยธรรม ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ พระอุปัชฌาย์ ชูเชื้อ (2544) เรื่อง “บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ในเรื่องนี้ นักวิจัยเริ่มด้วยการศึกษาพื้นที่ที่จะใช้ในการศึกษาก่อนเมื่อได้ข้อมูลค่อนข้างชัดเจนแล้ว นักวิจัยจึงเดินเข้าสู่พื้นที่ที่ได้คัดเลือกไว้ ด้วยการเข้าไปสร้างความสัมพันธ์แบบหลวม ๆ ก่อน เป็นการเข้าไปสืบค้นข้อมูลเบื้องต้น เพื่อให้ได้คำถามหรือวัตถุประสงค์ในการวิจัยแจ่มชัดขึ้น พอได้ข้อมูลเบื้องต้นชัดเจนแล้วนักวิจัยจึงได้เข้าสู่พื้นที่อย่างจริงจัง และได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหลัก ๆ ที่จะให้ข้อมูลในเชิงลึกและเชิงกว้างได้ ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ ผู้นำท้องถิ่น ชาวบ้านหรืออาสาสมัครชุมชน แล้วทำการสัมภาษณ์และการสนทนาด้วยความยินยอมของบุคคลเหล่านั้น ทั้งนี้กฎเกณฑ์ของการให้ความยินยอมให้สัมภาษณ์ สังเกตหรือสนทนา ก็คือ การสร้างความสัมพันธ์อันดีกับพระสงฆ์ ผู้นำท้องถิ่น หรือชาวบ้าน เป็นต้น ฉะนั้น นักวิจัยจึงได้ข้อมูลแบบคนในมาทำการวิเคราะห์สังเคราะห์ ตีความหมายได้สอดคล้องกับเจตย์/คำถามและวัตถุประสงค์ในการวิจัยที่ตั้งไว้

ประเด็นในการพิจารณาเรื่องจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยมีรายละเอียดปลีกย่อยค่อนข้างมาก ตามแต่องค์กร สถาบันนั้น ๆ จะได้พิจารณากำหนดขึ้น เพื่อให้บุคลากรของตนได้ยึดถือปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการโจรกรรมวิชาการ (plagiarism) การใช้ข้อมูลล้าหลังไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่ศึกษา และ/หรือประเด็นอื่น ๆ อีกมากมาย แต่โดยทั่วไปจะมีหลักการกว้าง ๆ ว่า (1) ผู้ถูกวิจัยต้องได้รับการบอกกล่าวและให้ความยินยอมโดยสมัครใจ (2) นักวิจัยต้องรักษาความลับความเป็นส่วนตัว และการปิดบังชื่อของผู้ถูกวิจัย (3) การวิจัยต้องไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทางร่างกายและจิตใจของผู้ถูกวิจัย และ (4) ผลการวิจัยควรให้ผลดีต่อสังคม

ในปัจจุบัน เรื่องจริยธรรมและจรรยาบรรณเป็นประเด็นที่มีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากประชาชนทั่วไปมีความตระหนักในเรื่องสิทธิมากขึ้น ในวงการวิจัยจึงถือเป็นข้อปฏิบัติว่าการวิจัยที่จะได้รับอนุมัติให้ดำเนินการได้ จะต้องผ่านการพิจารณาประเด็นด้านจริยธรรมจากคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องก่อน

อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยเชิงคุณภาพ แม้จะไม่ใช่จุดมุ่งหมายหลักของการวิจัย แต่ก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเรื่องความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของผลการวิจัยและการนำไปใช้ประโยชน์เลย ดังนั้น นักวิจัยเชิงคุณภาพจึงต้องคำนึงถึงและให้ความสำคัญตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสุดท้ายของการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องคำถามในการวิจัยที่จะให้ผลการศึกษาที่สอดคล้อง ถูกต้อง เหมาะสมกับจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัย อย่างที่ Steinar Kvale (1996, pp. 119-120, อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550, น. 418) กล่าวไว้ว่า “ประโยชน์ของการวิจัยคืออะไร การขอความยินยอมก่อนทำการเก็บข้อมูลต้องทำอย่างไร ความลับของผู้ให้ข้อมูลควรจะเปิดเผยหรืออำพรางจึงจะสอดคล้องกับกฎหมาย การป้องกันผลกระทบที่อาจมีต่อผู้ให้ข้อมูล จุดยืนทางบทบาทของนักวิจัยคืออะไร” ซึ่งแนวคำถามทั้งหมดที่กล่าวมาอาจจะเริ่มต้นที่ตัวนักวิจัย หรือกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย และ/หรือกลุ่มทุนผู้ให้การสนับสนุนในการวิจัยก็ได้ ฉะนั้น นักวิจัยจึงต้องตระหนักและสังวรระวังอยู่เสมอ ตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฐานะผู้สร้างและผู้เสริมงานวิจัยอภิมานเชิงคุณภาพ

ในการประเมินประเด็นทั้งหมดของการออกแบบการวิจัยดังกล่าวมา เป็นสิ่งที่นักวิจัยผู้มีความประสงค์ที่จะทำการสังเคราะห์งานวิจัยด้วยวิธีการวิจัยอภิมานเชิงคุณภาพ (qualitative meta research) จะต้องตระหนักและให้ความสำคัญในทุกประเด็น เพราะประเด็นทั้งหมดที่ได้เสนอไปนั้นมีความสัมพันธ์กันในเชิงตรรกะของวิธีวิทยาการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ประกอบของการออกแบบเชิงปฏิสัมพันธ์ 5 ประการ (interactive design) (คำถามการวิจัย จุดมุ่งหมาย/วัตถุประสงค์การวิจัย แนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย วิธีการวิจัย และความถูกต้องตรงประเด็นของผลการวิจัย) จะขาดเสียมิได้ เพราะองค์ประกอบเหล่านี้ทำหน้าที่เสมือนเป็นเส้นเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงอยู่ได้ ในทางวิธีการวิจัยก็คือ กระบวนการวิจัยทั้งหมด เป็นแผนที่ทางความคิดที่นักวิจัยจะต้องคิดให้สร้างสรรค์อยู่ตลอดเวลา งานวิจัยของตนจึงจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทางที่ต้องการได้ แผนที่ความคิดเหล่านี้ นักวิจัยสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ที่เหมาะสม (emergent design) มิเช่นนั้น นักวิจัยอาจติดกับดักแล้วหลงทางไปทำในเรื่องที่ไม่เกิดประโยชน์อะไรก็ได้ ซึ่งนั่นจะก่อให้เกิดความเสียหายทั้งต่อตัวนักวิจัยและผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย สมดังที่ ชาย โพธิสิตา (2550, น. 107) กล่าวไว้ว่า

การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ก็คือ แผนที่ทางความคิดของนักวิจัยที่จะบอกว่า ในการทำวิจัยเพื่อบรรลุถึงคำตอบที่เขาสนใจนั้น เขาจะต้องทำอะไรบ้าง จะทำอย่างไร จะทำอะไรก่อนอะไรหลัง และจะเกี่ยวข้องกับใครบ้าง แผนที่ทางความคิดนี้ เหมือนกับแผนที่ของนักเดินทางตรงที่มันทำหน้าที่ให้แนวทางในการทำวิจัยเพื่อไปถึงคำตอบที่ต้องการเท่านั้น นักวิจัย (ซึ่งเปรียบเหมือนนักเดินทาง) อาจปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการทำงานให้ต่างออกไปจากที่ออกแบบไว้แต่แรกก็ได้ ถ้าเห็นว่ามีเหตุผลอันสมควร คุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งของแผนที่ทางความคิดสำหรับการทำวิจัยคือ แต่ละขั้นตอนแต่ละองค์ประกอบใน “แผนที่การวิจัย” (การออกแบบ) นี้ ต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ชนิดที่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนในองค์ประกอบอันหนึ่งก็จะมีผลกระทบต่อองค์ประกอบที่เหลืออื่น ๆ ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม

ในลำดับต่อไป ผู้วิจัยจะได้นำเสนอบทวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมจากงานวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 39 เรื่อง ที่ผ่านการประเมินการออกแบบการวิจัย (research design evaluation) ทั้งสองขั้นตอน คือ ในส่วนที่ 1 และ ในส่วนที่ 2 ตามลำดับ ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ทั้งหมดจะนำไปสู่ข้อค้นพบจากข้อค้นพบของงานวิจัย (findings of findings) เพื่อตอบโจทย์/คำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์ในการวิจัยตามรายละเอียดในบทที่ 6 ต่อไป